

Maurice Crul & Frans Lelie

De nieuwe minderheid

Over mensen zonder migratieachtergrond
in de superdiverse stad

VU University Press

De nieuwe minderheid

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door
Advanced Grant no. 741532, toegekend door de
European Research Council van de Europese Unie.
Daarnaast bedanken we het Advanced Research
Collaborative van de Graduate School van de City
University in New York en Institut Convergences
Migrations in Parijs voor de gastvrijheid die zij ons
als fellows geboden hebben.

VU University Press
De Boelelaan 1105
1081 HV Amsterdam
The Netherlands

www.vuuniversitypress.com
info@vuuniversitypress.nl

Omslagontwerp en vormgeving binnenwerk:
Ontwerpbureau Zeppa, Amsterdam

ISBN 978 90 8659 887 8
NUR 758

© Maurice Crul & Frans Lelie, 2023

All rights reserved. No part of this book may be reproduced,
stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by
any means, electronic, mechanical, photocopying, recording,
or otherwise, without the prior written consent of the
publisher.

De nieuwe minderheid

Over mensen zonder migratieachtergrond
in de superdiverse stad

Maurice Crul & Frans Lelie

VU University Press

Deze open access-uitgave is in het Nederlands en het Engels beschikbaar, zowel online als op papier.

[vuuniversitypress.com/
product/de-nieuwe-minderheid](https://vuuniversitypress.com/product/de-nieuwe-minderheid)

[vuuniversitypress.com/
product/the-new-minority](https://vuuniversitypress.com/product/the-new-minority)

Maurice Crul bekleedt de ECHO-leerstoel Onderwijs en Diversiteit aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Hij is coördinator van het onderzoeksproject *Becoming a Minority (BaM)* en auteur van meer dan honderd artikelen en talloze boeken.

Frans Lelie is de projectmanager van het BaM-project en auteur van vele publicaties over diversiteit en integratievraagstukken.

Maurice Crul, Jens Schneider en Frans Lelie schreven eerder *Superdiversiteit. Een nieuwe visie op integratie*.

Interviewer:

Why do you think Reinout Oerlemans and you work so well together, while you are so different?

LL Cool J:

I tell you something. Probably the recipe for disaster is to do the homogeneous thing. You need to have people to think differently to solve it. For real. You know what I mean? That is why it is an advantage.

Voorwoord

Bijna iedereen heeft een mening over migratie, diversiteit en racisme. De aandacht gaat in discussies, maar ook in onderzoek, meestal uit naar mensen met een migratieachtergrond. Er is nog betrekkelijk weinig bekend over de manier waarop mensen zonder migratieachtergrond het wonen in een superdiverse stad beleven. Daarover gaat dit boek. De toon van het debat is vaak negatief. Dat lijkt in regelrechte tegenspraak met het feit dat steeds meer mensen zonder migratieachtergrond in die superdiverse steden en buurten willen wonen en daarvoor ook steeds hogere bedragen overhebben. Met dit boek vol persoonlijke bespiegelingen, analyses, interviewfragmenten en infographics willen wij een onderbouwde bijdrage leveren aan het verklaren van dit soort schijnbare tegenstrijdigheden. Dankzij het onderzoek *Becoming a Minority (BaM)*, waarop dit boek is gebaseerd, kunnen we deze vragen nu ook beantwoorden en inzicht geven in hoe mensen in de praktijk het samenleven in de superdiverse stad beleven.

Onze grote dank gaat uit naar de ruim drieduizend mensen zonder migratieachtergrond die hebben deelgenomen aan de BaM-survey of de diepte-interviews. Zij hebben met hun antwoorden en overwegingen inzicht gegeven in hoe zij de dagelijkse praktijk in hun superdiverse buurt ervaren. Het resultaat is enerzijds een optimistisch beeld dat laat zien dat de praktijk van het samenleven door de meeste mensen als een verrijking wordt ervaren. Maar tegelijkertijd is onze boodschap ook dat het samenleven niet vanzelf gaat. Je moet er wel iets voor doen. Over wat mensen met een migratieachtergrond daarvoor zouden moeten doen zijn al duizenden boeken volgeschreven. Dit boek laat zien hoe de mensen zonder migratieachtergrond de kunst van het samenleven kunnen leren.

We willen vooraf graag een aantal mensen bedanken die eerdere versies van dit boek hebben becommentarieerd, in alfabetische volgorde: Sinan Çankaya, Jan Hoogeveen, Elif Keskiner, Laure Michon, Lore van Praag, Annelies Vlasblom en Ismintha Waldring. Ilke Jacobs van VU University Press willen we bedanken voor haar suggestie om dit boek voor een breed publiek toegankelijk te maken. Ook willen we Annelies Vlasblom en Sander Oenema van Creatief Bureau Zeppa. bedanken voor het inventieve vertalen van de BaM-data naar infographics en Liz Cross voor de

prachtige vertaling van *De nieuwe minderheid* naar het Engels*. Onze dank gaat ook uit naar Richard Alba, Nancy Foner, Susan Fiske, Doug Massey, John Mollenkopf en Phil Kasinitz die het BaM-project versterkt hebben met hun inzichten en adviezen en hun bijdragen aan de BaM-conferentie die we konden organiseren bij het Advanced Research Center van CUNY. Dit boek en het BaM-onderzoeksproject zijn mogelijk gemaakt door de Advanced Grant van de European Research Council (ERC), een EU-subsidie voor onderzoekers. We zijn de ERC veel dank verschuldigd voor de durf om dit politiek geladen project te financieren.

Dit boek is opgedragen aan onze twee kinderen, die zijn opgegroeid in Amsterdam. Ze zijn intussen allebei volwassen en hebben de kunst van het samenleven in een superdiverse stad van jongs af aan meegekregen.

---

* De Engelse vertaling, getiteld *The New Minority: People without a Migration Background in the Superdiverse City*, is zowel op papier als digitaal te verkrijgen via:
www.vuuniversitypress.com/product/the-new-minority.

Inhoud

Hoofdstuk 1 – Hoe integreer je in de superdiverse stad?	13
Inleiding	13
De eeuw van de praktijk van het samenleven	16
De Schilderswijk: de praktijk van het samenleven in een superdiverse buurt	18
Onderzoek naar de vergeten groep: mensen zonder migratieachtergrond	22
Het project Becoming a Minority	23
Een nieuwe theorie over de praktijk van het samenleven in de superdiverse stad	26
Het onderzoeksteam van Becoming a Minority	31
Hoofdstuk 2 – Welke grote trends kenmerken het leven in de superdiverse stad?	35
De inschatting van de diversiteit in de buurt door de respondenten van Becoming a Minority	37
Hoe doe je onderzoek in het gepolariseerde klimaat rond diversiteit?	38
Wat zijn de grote trends in de superdiverse stad?	39
Hoofdstuk 3 – ‘Ik kan mij beter verdiepen in dingen dan bang zijn voor dingen’	46
Wat zegt de literatuur over diversiteit als bedreiging of als verrijking?	46
Wat kenmerkt de mensen die migratiegerelateerde diversiteit zien als een bedreiging?	48
Wat kenmerkt de mensen die migratiegerelateerde diversiteit zien als een verrijking?	52
Wat bepaalt het verschil tussen de mensen die diversiteit zien als een bedreiging en de mensen het zien als een verrijking?	55
Wat verklaart het hebben van een gemengde vrienden- en kennissenkring?	57
Waardoor komt het dat mensen geen gemengde vriendenkring hebben?	62

Hoofdstuk 4 – De ervaring van een superdiverse buurt vanuit verschillende diversiteitsposities **66**

Hoe ervaren mensen die negatief zijn over migratiegerelateerde diversiteit het wonen in een superdiverse buurt?	67
Hoe ervaren mensen die positief zijn over migratiegerelateerde diversiteit het wonen in een superdiverse buurt?	69
Hoe ervaren mensen die noch positief, noch negatief zijn over migratiegerelateerde diversiteit (de middengroep) het wonen in een superdiverse buurt?	71
Hoe ervaren bewoners van de derde generatie het wonen in de superdiverse buurt?	73
Hoe ervaren vrouwen het wonen in de superdiverse buurt?	75
Hoe ervaren mensen die zich identificeren als LGBTQ+ het wonen in de superdiverse buurt?	76
Diversiteit in superdiversiteit	77

Hoofdstuk 5 – Wat is de impact van de verschillende diversiteitsposities? **79**

De praktijk van het samenleven in cijfers	79
De relatie tussen de politieke voorkeur en de praktijk van het samenleven	83
De 'verbinders': de relatie tussen een gemengde vriendenkring en de praktijk van het samenleven	88

Hoofdstuk 6 – Waardoor slaat de balans door naar een geslaagde praktijk van het samenleven? **94**

Negatief over diversiteit, maar de praktijk is genuanceerder	95
Stresstest voor de praktijk van het samenleven	98
De invloed van mensen in machtsposities op de praktijk van het samenleven	100

Hoofdstuk 7 – Wat bevordert de kunst van het samenleven?	107
Welke omstandigheden en activiteiten bevorderen de praktijk van het samenleven?	107
Kan architectuur de praktijk van het samenleven positief beïnvloeden?	114
Hoofdstuk 8 – Een nieuw politiek en beleidsmatig raamwerk voor de praktijk van het samenleven	121
Een nieuw politiek en beleidsmatig raamwerk voor een geslaagde praktijk van het samenleven in de superdiverse stad	125
Een theoretisch raamwerk voor de praktijk van het samenleven in de superdiverse stad	127
De invloed van mensen met een migratieachtergrond op de praktijk van het samenleven	132
De actieve rol van mensen zonder migratieachtergrond in het creëren van een geslaagde praktijk van het samenleven	133
Bijlagen	135
Bijlage 1: Centrale begrippen en onderzoekkeuzes in dit boek	135
Bijlage 2: Tabellen	143
Literatuur	147

Hoofdstuk 1

Hoe integreer je in de superdiverse stad?

Inleiding

In 2013 publiceerden we samen met Jens Schneider het boekje *Superdiversiteit. Een nieuwe visie op integratie*. We wilden daarmee een breed publiek van beleidsmakers, onderwijzers, studenten en andere geïnteresseerden aanspreken. Dat boekje is inmiddels in de verschillende talen (Engels, Duits, Frans en Nederlands) meer dan honderdduizend keer gedownload. Het wordt door veel mensen in het onderwijs gebruikt en aangehaald door beleidsmakers. Dit boek vormt hierop het vervolg.

Wat bedoelen we precies als we ook in dit boek het concept ‘superdiversiteit’ gebruiken? We gebruiken het woord superdiversiteit om aan te geven dat er sprake is van diversiteit in *de overtreffende trap*. Niet alleen komen de bewoners van een superdiverse stad uit een grotere verscheidenheid aan plekken op aarde dan ooit tevoren, ze verschillen ook op heel veel andere manieren van elkaar. Ook mensen die weliswaar dezelfde geografische afkomst hebben verschillen van elkaar, bijvoorbeeld op het gebied van opleidingsniveau, gender, seksuele voorkeur, inkomen, migratiegeschiedenis, gezinssamenstelling, hoe hun lichaam en hun brein functioneren, of ze in de stad of op het platteland zijn opgegroeid – de lijst is eindeloos. Misschien nog belangrijker dan het feit dat mensen op al deze aspecten van elkaar kunnen verschillen, is dat zij zich op één of meer van deze aspecten met elkaar verbonden kunnen voelen.

Met *Superdiversiteit. Een nieuwe visie op integratie* wilden we een alternatief formuleren voor hoe het concept ‘integratie’ gebruikt wordt. Daar waar integratie zich richt op de individuele migrant of migrantengroepen, richt het concept ‘superdiversiteit’

zich op de context. Je kunt spreken van een superdiverse stad, buurt of school. De superdiverse context zegt op zich nog niets over de uitkomst. Het concept superdiversiteit beschrijft een feitelijke situatie van verscheidenheid. Het voorvoegsel 'super' staat niet voor 'fantastisch'. Een superdiverse stad is niet zonder meer een stad waarin diversiteit alleen een positieve uitkomst kent.

Wat maakt dat de ene superdiverse stad zich ontwikkelt tot een plezierige plek om te wonen en waarom zien we in andere superdiverse steden veel polarisatie en conflict? Er is inmiddels veel geschreven over het concept superdiversiteit, maar deze stap ontbreekt nog. In dit boek trachten we dat gat op te vullen door stap voor stap de bouwstenen te ontwikkelen voor een raamwerk dat voorspelt waarom een superdiverse stad en buurt een plezierige of een onplezierige context worden om in te leven. Daarvoor kijken we wat bewoners van superdiverse meerderheid-minderhedenbuurten (MM-buurten) daar zelf over zeggen. Dit doen we aan de hand van het door ons opgezette onderzoek *Becoming a Minority* (BaM), dat zich richt op de bewoners zonder migratieachtergrond. Met de uitkomsten van deze survey leggen we een aantal mechanismen en kenmerken bloot die een plezierig leefklimaat in een superdiverse stad of buurt bevorderen. Dat zijn niet alleen kenmerken van de mensen die er wonen en van het politieke klimaat, maar ook van de etnische samenstelling van de scholen, de inzet van verschillende organisaties en de opzet van activiteiten. Daarnaast blijken de kenmerken van de architectuur van de buurt en de inrichting van woonblokken een rol te spelen.

In het boekje *Superdiversiteit* concentreerden wij ons op mensen met een migratieachtergrond, meer specifiek op de kinderen van migranten (de tweede generatie) in vijftien Europese steden. Het boekje dat je nu in handen hebt is het resultaat van een poging om onze visie op de superdiverse stad verder en meer volledig in te kleuren door ook te kijken naar de mensen zonder migratieachtergrond (zie voor een uitleg van dit begrip bijlage 1). Ook deze in het debat over integratie vaak 'vergeten groep' maakt immers deel uit van de superdiverse stad.

Voor we onze blik op onze nieuwe doelgroep richten willen we eerst nog even teruggaan naar 2013. Toen schetsten we naar aanleiding van de uitkomsten van ons grote internationale *TIES-survey** verschillende scenario's voor de superdiverse stad.

---

* *The Integration of The European Second Generation* (TIES), een onderzoek in vijftien Europese steden waaraan meer dan tienduizend respondenten meededen.

In navolging van Dominique Moïsi (2009) zagen we enerzijds een mogelijk 'scenario van hoop en empowerment' en anderzijds een potentieel 'scenario van angst en vernedering'. Uit het TIES-onderzoek bleek dat migranten en hun kinderen in sommige steden door de manier waarop het schoolsysteem en de (toeleiding tot de) arbeidsmarkt georganiseerd zijn (zeer) weinig kansen geboden worden voor sociale mobiliteit. Racisme en uitsluiting komen hier veelvuldig voor. Deze steden lopen het risico op een scenario waarin mensen met een migratieachtergrond zich vernederd voelen en waarin sprake is van angst en polarisatie. Er bleken echter ook steden te zijn waar de integratiecontext de tweede generatie juist kansen bood op sociale mobiliteit. In deze steden was sprake van emancipatie, hoop en identificatie met het land en de stad waar men woonde. We zagen het negatieve scenario vooral in Duitse en Oostenrijkse steden en het positieve scenario met name in Zweden en in het onderwijs in Frankrijk, hoewel de toegang tot de Franse arbeidsmarkt veel belemmeringen kent voor jongeren met een migratieachtergrond. De uitkomsten van de TIES-survey in Belgische en Nederlandse steden zweefden ergens tussen de twee scenario's in.

Met ons nieuwe onderzoek keren we naar veel van de eerder onderzochte steden terug om na te gaan of zich scenario's van hoop ontwikkelen of dat het pleit gewonnen is door scenario's van angst. De titel *De nieuwe minderheid* verwijst naar het kantelmoment waarop mensen zonder migratieachtergrond niet langer de numerieke meerderheid vormen in een stad. We schreven in 2013 dat het moment waarop steden een samenstelling krijgen die in de meerderheid uit minderheden bestaat (zie voor een uitgebreide uitleg van het begrip meerderheid-minderhedencontext bijlage 1), een cruciale overgangsfase is waarin spanningen in de samenleving kunnen toenemen. Langzaam zal er echter een nieuwe balans ontstaan zoals de steden New York of Toronto ons laten zien. We bevinden ons anno 2023 midden in die periode van het kantelmoment: in veel grote West-Europese steden heeft inmiddels een meerderheid van de bewoners een migratieachtergrond, of staat dit op het punt te gebeuren.

Cruciaal voor een scenario van hoop voor de superdiverse stad, schreven we tien jaar geleden, is vriendschap over etnische scheidslijnen heen. Interetnische vriendschappen zijn een goede graadmeter voor een scenario van hoop en spelen een belangrijke rol in de sociale cohesie van een superdiverse buurt. We haalden in 2013 Martha Nussbaum (2012) aan, die de belangrijke rol benadrukt van interetnische vriendschappen in het voorkomen van conflicten en discriminatie. We schreven:

'Het fijne weefwerk van contacten buiten de eigen groep dat door interetnische vriendschappen wordt aangelegd in de dagelijkse praktijk op school, op het werk en in de vrijetijdsbesteding is essentieel voor de sociale cohesie in een stad. Via dit netwerk worden ideeën en meningen tussen

groepen uitgewisseld en worden oppervlakkige beelden die groepen van elkaar hebben met een breder palet ingekleurd. Het draait daarbij om wat de Indiase sociaalgeograaf Ash Amin *elective affinities* noemt, zelfverkozen vriendschappen (Amin 2012). Die vriendschappen maken het mogelijk de ander te zien zonder diens “anders-zijn” als een bedreiging te ervaren.’

Maar vriendschappen tussen mensen met en zonder migratieachtergrond blijken niet zonder meer tot stand te komen. Mensen moeten elkaar daarvoor ontmoeten. Niet alleen bij de groenteboer, maar ook op plekken en tijdens activiteiten die betekenisvol interetnisch contact mogelijk maken. De ruimtelijke indeling van een buurt of woonblok blijkt hierbij van belang. We laten in dit boek zien welke interventies helpen om van een superdiverse buurt een plezierige plek om samen te leven te maken. Het uitgangspunt voor dit boek is dat voor het plezierig samenleven in de superdiverse stad zowel migranten en hun nakomelingen als bewoners zonder migratieachtergrond in beweging moeten komen. Het BaM-onderzoek laat zien dat op dit moment de mensen zonder migratieachtergrond op dit gebied aan zet zijn.

De eeuw van de praktijk van het samenleven

In de 21ste eeuw wonen meer mensen met verschillende achtergronden dan ooit samen in alle grotere steden op aarde. Of je nu in Singapore, Toronto, Kaapstad, Dubai, New York of Brussel woont, je krijgt overal te maken met grote verschillen in etnische afkomst, religieuze overtuiging en huidskleur. De grote uitdaging van deze eeuw is dan ook hoe we dat samenleven op een plezierige manier gaan doen. Het concept integratie zoals we dat kennen uit de vorige eeuw is volgens ons niet geschikt voor deze uitdaging. Het was zinvol voor het beschrijven van een proces waarin kleinere migrantengroepen opgingen in een grotere meerderheidsgroep. Maar het is niet doeltreffend voor het ontdekken van de voorwaarden die we nodig hebben om op een plezierige manier samen te leven, ook als we heel verschillend zijn. Waar het aanvankelijke doel was om te komen tot een geslaagde integratie in de samenleving, is het doel in deze eeuw om te komen tot een geslaagde praktijk van het samenleven. Anders dan bij het klassieke idee van integratie is de inzet niet aanpassing aan de normgroep, maar aanpassing aan een leven in diversiteit. Voor een geslaagde praktijk van samenleven in de superdiverse stad is het niet nodig dat mensen op elkaar lijken of dat ze dezelfde meningen hebben. Het gaat juist om het vermogen om ook plezierig samen te leven met mensen die van je verschillen.

De beroemde Engelse socioloog Paul Gilroy (2004) heeft het begrip *conviviality* geïntroduceerd om een naam te geven aan *the ability to be 'at ease' in contexts of diversity* (het vermogen op je gemak te zijn in situaties gekenmerkt door diversiteit). Dit begrip is daarna ook door andere auteurs verder uitgewerkt. Toch geeft deze mooie term niet precies weer wat we bedoelen.

Een centraal idee dat we in dit boek willen uitwerken, is wat wij 'de praktijk van het samenleven' noemen. We kiezen voor dit eenvoudigere idee, omdat het beter aansluit bij ons doel: onderzoeken wat nodig is om in een superdiverse buurt tot een plezierig leefklimaat te komen. Anders dan Gilroy in zijn boek deed, denken we niet dat uit het samenleven vanzelf een nieuwe hybride cultuur ontstaat die etnische en raciale scheidingslijnen overstijgt. Ook denken we niet, zoals andere auteurs die over *conviviality* schrijven, dat het genoeg is als mensen elkaar met rust laten – 'leven en laten leven', maar verder langs elkaar heen leven. Wij willen meer ruimte voor ambivalenties over het samenleven en de mogelijkheid dat mensen het niet met elkaar eens zijn. Mensen hebben heel verschillende ideeën over van alles en nog wat en dat is niet erg, maar maakt het leven interessant. We denken echter dat het voor de leefbaarheid van een buurt belangrijk is als mensen niet helemaal langs elkaar heen leven. Dat er in ieder geval een minimum aan contact is over etnische groeps grenzen heen. Daarom concentreren we ons in dit boek op de concrete praktijk van het samenleven, meer dan op de opinies van mensen. Dat hangt er onder andere mee samen dat we in ons onderzoek stuiten op een aanzienlijke groep mensen zonder migratieachtergrond die enerzijds zeiden de aan migratie gerelateerde diversiteit als een bedreiging te zien, maar anderzijds stelden de relatie met hun burens met een migratieachtergrond als positief te evalueren. Deze op het eerste gezicht paradoxale groep trok onze aandacht. Ondanks hun negatieve opinies over diversiteit dragen deze buurtbewoners toch bij aan een geslaagde praktijk van het samenleven.

De praktijk van het samenleven kan worden onderzocht voor zowel mensen met als mensen zonder migratieachtergrond. Laten we bijvoorbeeld kijken naar een Marokkaans-Nederlandse vrouw van de eerste generatie die traditioneel en religieus is en die, hoewel zij gebrekkig Nederlands spreekt, goed contact heeft met haar buurvrouw van Nederlandse afkomst en alle buurkinderen op straat bij naam kent en hen aanspreekt als ze kattenkwaad uithalen, en daarnaast een hoogopgeleide buurman zonder migratieachtergrond die niet of nauwelijks communiceert met zijn burens. Volgens het klassieke idee van integratie is de vrouw slecht in Nederland geïntegreerd, maar als we via de lens van de praktijk van het samenleven kijken, levert zij een belangrijke bijdrage. De hoogopgeleide man zonder migratieachtergrond is in het klassieke integratiedenken de norm waaraan anderen zich zouden moeten aanpassen, maar aan de praktijk van het samenleven levert deze man geen belangrijke bijdrage.

Een bijdrage leveren aan een geslaagde praktijk van het samenleven betekent niet automatisch dat mensen altijd toleranter zijn of meer begrip voor elkaar hebben. Er zal altijd in meer of mindere mate sprake zijn van meningsverschillen en intolerantie, ook in buurten waar sprake is van een merendeels geslaagde praktijk van het samenleven. Meer begrip voor elkaar kan echter wel een bijproduct zijn van de praktijk van het samenleven. Hoe meer we in staat zijn met mensen om te gaan die veel van ons verschillen, des te plezieriger wordt het leven in een diverse samenleving. Door de som van alle individuele daden ontstaat een plezierig leefklimaat in de buurt – het hogere doel, zou je kunnen zeggen. We laten in dit boek zien wat de kunst is van een geslaagde praktijk van het samenleven in de superdiverse buurt.

Voor het meetbaar maken van een geslaagde praktijk van het samenleven zijn nieuwe criteria nodig. Het lijkt voor het plezierig samenleven in de superdiverse stad belangrijk, maar niet noodzakelijk, dat mensen openstaan voor andere culturen. Wat wel noodzakelijk blijkt, is dat voldoende mensen in staat zijn om over etnische groepsgrenzen heen betekenisvolle relaties aan te gaan. Mensen met een migratieachtergrond hebben vaak al jong geleerd om te gaan met mensen die op meerdere vlakken van hen verschillen. Veel mensen zonder migratieachtergrond zijn opgegroeid in een aanzienlijk minder diverse omgeving en hebben meestal niet van jongs af aan geleerd hoe te functioneren in een diverse context. Zij staan daardoor op achterstand als het gaat om de praktijk van het samenleven. Om deze reden kijken we in dit boek naar de mensen zonder migratieachtergrond in de superdiverse stad. Juist zij moeten gaan meedoen om tot een geslaagde praktijk van het samenleven te komen.

De Schilderswijk: de praktijk van het samenleven in een superdiverse buurt

In deze paragraaf beschrijven we onze eigen eerste stappen in de praktijk van het samenleven. Als mensen zonder migratieachtergrond hebben wij die praktijk met vallen en opstaan, de nodige conflicten en ongemakkelijke confrontaties ontdekt in de jaren tachtig van de vorige eeuw. Wij woonden destijds beiden aan de rand van de Haagse Schilderswijk en waren actief in de Nederlandse antiapartheidsbeweging. Dit heeft ons beiden belangrijke leerervaringen geboden over de praktijk van het samenleven in een etnisch diverse buurt.

De Schilderswijk werd in de jaren tachtig gekenmerkt door hoge werkloosheid en veel armoede. We overleefden in de grijze economie van de buurt en waren als vele anderen van onze generatie sterk politiek geëngageerd. Een van de belangrijke actie-thema's voor ons in die tijd was de strijd tegen het apartheidsregime in Zuid-Afrika.

Er was in Den Haag een brede coalitie van antiapartheidsactivisten die bestond uit gevluchte Zuid-Afrikaanse zwarte en witte politiek activisten die studeerden in Den Haag of er als vluchteling woonden, buurt- en migrantengroepen tegen racisme, vakbondsleden, kerkelijke antiapartheidsactivisten en activisten uit de kraakbeweging. Ons politiek activisme en het leven in de multiculturele Schilderswijk vormden onze eerste echte scholing en bewustwording over de rol van huidskleur, macht, racisme en onderdrukking. Het was een belangrijke ervaring, waarvan we veel hebben geleerd. De lange strijd die in Zuid-Afrika en in vele landen daarbuiten tegen het apartheidsregime gevoerd werd, had uiteindelijk succes. Nelson Mandela kwam vrij en bezocht kort daarna Amsterdam en Den Haag. In Den Haag had hij een ontmoeting met de Zuid-Afrikaanse politieke vluchtelingen, en op hun voordracht mochten wij bij die ontmoeting aanwezig zijn. De ontmoeting verliep chaotisch, omdat de emoties onder de aanwezige zwarte en witte Zuid-Afrikanen een cocktail vormden van strijdbaarheid, warmte en overwinningroes. Een grote kan sinaasappelsap kieverde om, bijna in de schoot van Winnie Mandela. Mensen omarmden elkaar en zongen strijdlieden. We waren al jaren samen actief maar voelden onszelf toch ineens heel wit en ongemakkelijk. Toen werden we door onze Zuid-Afrikaanse kameraden omarmd en we werden meegezogen in het feest. Een beslissend gebaar voor wat we de praktijk van het samenleven zouden kunnen noemen.

De kleine, maar diverse antiapartheidsbeweging in Den Haag was een van de contexten waarin wij leerden dat er niet te ontkennen verschillen waren, maar ook ervaarden dat die verschillen konden worden overbrugd. Een andere politieke context waar we dit leerden, was de Arabische filmavond in ons alternatieve filmhuis. We hadden dat samen met een Palestijnse arts opgezet en er kwam een mix van Arabischspreekende jongeren uit heel Zuid-Holland, maar ook veel Marokkaans-Nederlandse jongeren uit de Schilderswijk en omgeving op af. Als witte Nederlanders vormden we een duidelijke numerieke minderheid op die avonden waar Arabisch gesproken speelfilms werden vertoond en bijvoorbeeld over de situatie in Palestina werd gedebatteerd. We zullen in dit boek laten zien dat veel mensen het omgaan met diversiteit en de praktijk van het samenleven geleerd hebben tijdens allerlei activiteiten waarbij een mix van mensen aanwezig was.

Tegelijkertijd leerden we ook met vallen en opstaan de praktijk van het samenleven door het wonen in de Schilderswijk. Het was de tijd dat de Schilderswijk de transformatie doormaakte van een witte Nederlandse arbeidersbuurt naar de multiculturele buurt die het nu al decennia is. Het was ook de tijd van grootschalige nieuwbouw, waarvoor hele straten plat werden gegooid en daarom soms jarenlang vol dichtgetimmerde huizen stonden. De spanningen die door deze rigoureuze ingrepen in de buurt ontstonden, waren overal voelbaar. De ultranationalistische Centruumpartij van

Hans Janmaat was in opkomst en zijn aanhang liet zich steeds luidruchtiger horen. De Schilderswijk was een van de eerste echte meerderheid-minderhedenbuurten van Nederland. Met een korte schets willen we de essentie van de sfeer in de buurt in de jaren tachtig samenvatten. Veel van de hierna beschreven aspecten zullen terugkomen in het boek.

Een van ons woonde in een sloopwoning aan de rand van de Schilderswijk en de tweede auteur woonde aan de Vaillantlaan, de brede verkeersader die de Schilderswijk in tweeën snijdt. We werkten beiden op een markt voor tweedehands spullen en in de keuken van een goedkoop restaurant. De volgende schets is van de eerste auteur, Maurice Crul.

‘Een van de eerste interacties in mijn nieuwe buurt was met een groepje jongetjes die bij het voetballen de toegangspoort tot een hofje naast mijn voordeur als doel gebruikten. Het bonzende geluid klonk hard in mijn woonkamer door. Op een gegeven moment had ik genoeg van het lawaai, liep naar beneden en riep vanuit de deuropening: “Zeg, kunnen jullie dat ergens anders gaan doen?” Mijn opmerking had geen enkel effect, dus op een gegeven moment ging ik weer naar beneden en in één snelle beweging had ik de bal te pakken. Ik zei tegen de jongetjes dat ze de bal weer terug zouden krijgen als ze weggingen. De vader van een van de jongens zag toevallig wat er gebeurde, liep meteen op mij af en zette zijn vuist midden in mijn gezicht, waarop ik de bal losliet. Enkele weken later was ik zelf een potje aan het voetballen met vrienden op het grasveld voor mijn huis. Dezelfde jongetjes kwamen aanlopen met een bal. Ik vroeg of ze mee wilden doen. Ze knikten, een beetje verlegen, en waren helemaal in hun element dat ze mochten meespelen met de grote jongens. Vanaf dat moment werd ik op straat enthousiast begroet door de jongetjes, en ook door de vader.

Het rijtje sloopwoningen van mijn blok vormde een kleine hechte wereld met een oud-ijzerhandel, een garage, een vodden- en schillenboer* die achter in de steeg twee kleine paarden had gestald, en “kattenvrouw” Annie. Als je de steeg doorliep, kwam je terecht in een prostitutiestraatje. Aan de woningen in ons blok werd geen enkel onderhoud meer verricht door de huisbazen, dat moesten de bewoners allemaal zelf doen. De overheid kwam bij de

---

* De vodden- en de schillenboer gingen langs de deuren en waren in feite voorlopers van de aparte containers voor groente- en fruitafval en oude kleding.

mensen in ons blok alleen binnen via de brievenbus met aanmaningen voor gas en licht, boetes en andere justitiële brieven. Als iemand werd afgesloten, wat regelmatig gebeurde, was er altijd wel iemand die de boel weer illegaal kon aansluiten. In de winter werden de gasmeters gekanteld, zodat de meter maar heel langzaam doorliep. Het was wat de literatuur wel een grijze of informele economie noemt, maar het kon eigenlijk beter een overlevings-economie genoemd worden. De "kattenvrouw", een voormalige prostituee op leeftijd met zo'n twintig katten in huis, kreeg regelmatig wat blikjes kattenvoer toegeschoven als een van de bewoners van de straat "een goede dag had gehad" of iemand ze gewoonweg zonder te betalen uit de supermarkt voor haar had meegenomen. Beide vormen van burenhulp werden bij het koffietentje op de hoek van de straat besproken en door iedereen met instemming begroet.'

De geboren en getogen witte Schilderswijkers, een deel van onze burens, zagen hun buurt in een razend tempo veranderen. Ze noemden de nieuwe bewoners met een migratieachtergrond "de buitenlanders". Met die "buitenlanders" waren ze overigens ook gewoon bevriend. Ze zaten samen op de stoep op campingstoeltjes koffie te drinken terwijl de kinderen met elkaar op straat speelden. Het was een goed voorbeeld van het bekende verhaal: "Er zijn te veel buitenlanders, maar de Surinaamse burens zijn hartstikke aardig." Als ze op vakantie gingen, gaven de buurtbewoners zonder migratie-achtergrond hun sleutels aan de Marokkaanse bovenbuurvrouw, zodat die een oogje in het zeil kon houden. En in de winkel van de "buitenlanders" haalden ze op zondag Turks brood omdat dat zo lekker vers was. Maar er werd tegelijkertijd luid geklaagd dat de Nederlandse bakkers en slaggers aan het verdwijnen waren. Sommige buurt-bewoners waren ronduit racistisch. Als je mensen daarop aansprak, zeiden ze vaak: "Maar zo bedoel ik het helemaal niet." Tegelijkertijd zagen we ook dat in de praktijk het dagelijkse contact dat de mensen hadden met hun nieuwe buurtbewoners vaak warm en hulpvaardig was. Dit heeft ons geleerd dat er een groot grijs gebied is waardoor een plezierige praktijk van het samenleven kan bestaan naast racistische opmerkingen.

De Schilderswijk was een vat vol tegenstrijdige uitlatingen en gedragingen, warme medemenselijkheid en gewelddadige burenconflicten, een alledaagse praktijk van het samenleven. Het bestond allemaal naast elkaar, net als nu, zoals we ook in dit boek zullen zien.

Wij hebben ondertussen de Schilderswijk alweer meer dan dertig jaar geleden verruild voor een Amsterdamse volksbuurt met een vergelijkbare bevolkingssamenstelling. Wat in de jaren tachtig in de Schilderswijk speelde, gebeurde tegelijkertijd ook in veel Amsterdamse, Rotterdamse, Antwerpse en Hamburgse volksbuurten en later in vele andere buurten in Nederland, Duitsland, Zweden en België die gaandeweg van bevolkingssamenstelling veranderden.

Onderzoek naar de vergeten groep: mensen zonder migratieachtergrond

In 2006 initieerden we een onderzoek naar het belang van de integratiecontext voor jongeren met een migratieachtergrond van de tweede generatie: het TIES-project. Het onderzoek verplaatste de aandacht van de integratie van de etnische groep naar de manier waarop de integratiecontext de school- en arbeidsmarktloopbanen beïnvloedt (Crul & Schneider 2010; Crul, Schneider & Lelie 2012). Het TIES-onderzoek vormde de basis voor het boek *Superdiversiteit. Een nieuwe visie op integratie*. We vergeleken in dit onderzoek de uitkomsten op allerlei vlakken van jongeren van de tweede generatie met die van jongvolwassenen zonder migratieachtergrond uit dezelfde buurten. Voor de groep zonder migratieachtergrond gebruikten we de volgende definitie: zelf geboren in het onderzoeksland en beide ouders ook geboren in het onderzoeksland. Deze groep was onze zogenoemde controlegroep. Wij stelden de jongeren zonder migratieachtergrond dezelfde vragen als de jongeren met een migratieachtergrond, met uitzondering van de vragen over migratie. Op sommige vlakken vonden we grote overeenkomsten tussen de twee groepen, maar op andere vlakken waren er grote verschillen. We zagen met name grote verschillen als het ging om de vriendenkring. Beide groepen groeiden op in wat wij nu superdiverse buurten noemen, maar waar de jongvolwassenen van de tweede generatie zeer gemengde vriendengroepen hadden met vrienden van verschillende afkomst, was de vrienden-groep van de jongvolwassenen zonder migratieachtergrond veel minder gemengd. Dat was een voor ons onverwachte uitkomst, die ons op de vraag bracht hoe mensen zonder migratieachtergrond in de praktijk samenleven met hun buurtgenoten in een superdiverse buurt.

‘We gaan onderzoek doen naar de nieuwe minderheid in de stad,’ zeiden we de afgelopen jaren als mensen vroegen wat ons volgende onderzoek zou zijn. En dan vroegen we: ‘Wat is volgens jou de nieuwe minderheid in deze stad?’ Dat was natuurlijk een beetje een strikvraag. Mensen beseften dat ook meestal wel en namen dan even de tijd om na te denken. Allerlei onverwachte bevolkingsgroepen werden geopperd.

Opvallend was dat veel meer mensen met een migratieachtergrond met het goede antwoord kwamen dan mensen zonder migratieachtergrond. Mensen zonder migratieachtergrond hebben in het debat over de multiculturele samenleving vaak een blinde vlek voor de plek die zij zelf innemen. Al ruim veertig jaar gaat het over de integratie van migranten, hun kinderen en ondertussen hun kleinkinderen. Ter bestudering van de integratie van deze groep zijn indicatoren ontwikkeld, monitorsystemen opgezet en talloze theorieën ontwikkeld. De mensen zonder migratieachtergrond zijn in het integratieonderzoek grotendeels vergeten. En dat terwijl hun wereld door de enorme demografische veranderingen die zeker in de grote steden hebben plaatsgevonden behoorlijk is veranderd. Niet eerder woonden in de Europese steden zoveel mensen uit plaatsen zo ver weg en met zulke grote verschillen in cultuur en achtergrond.

Er is wel al geruime tijd onderzoek naar en aandacht voor de stemmers op rechts-populistische partijen, naar hun motieven om op die partijen te stemmen (Brown e.a. 2021; Dahlström & Esaiasson 2013; Rooduijn e.a. 2017; Sipma & Berning 2021; Stockemer 2016). Zij vormen echter slechts een minderheid van de bevolking van de grote steden. Maar hoe beleven mensen zonder migratieachtergrond in het algemeen het samenleven in de superdiverse stad? Voelen zij zich deel van die diverse samenleving? Zien zij culturele verschillen als een bedreiging of als een verrijking? Wat is hun inzet voor het samenleven in zo'n diverse stad? Het weinige onderzoek naar dit onderwerp geeft aan dat mensen zonder migratieachtergrond in de superdiverse stad minder participeren en zich vaker isoleren dan mensen met een migratieachtergrond (Gest 2016; Haga 2000; Jiménez 2017; Wessendorf 2014).

Al zijn de mensen zonder migratieachtergrond in veel grote steden inmiddels in de minderheid, ze vormen nog wel de grootste groep tussen al die andere minderheidsgroepen. In de superdiverse stad spelen mensen zonder migratieachtergrond dus een cruciale rol met hun bijdrage aan de praktijk van het samenleven. Het is belangrijk om te onderzoeken welke factoren belangrijk zijn voor deze groep om deel te worden van de superdiverse stad en buurt waarin zij wonen en in welke mate zij actief bijdragen aan het samenleven in de superdiverse stad en hoe hun bijdrage kan worden vergroot.

Het project *Becoming a Minority*

We hadden het gevoel dat we ons na meer dan vijftig jaar onderzoek te hebben gedaan naar migranten nu moesten richten op de mensen zonder migratieachtergrond. Dit idee vormde de basis voor het onderzoeksproject *Becoming a Minority*. BaM is een internationaal onderzoek naar de ervaringen en belevingen van

mensen zonder migratieachtergrond in de superdiverse stad. We selecteerden daarvoor bewoners van meerderheid-minderhedenbuurten in zes grote West-Europese steden: Amsterdam, Rotterdam, Antwerpen, Malmö, Hamburg en Wenen*. Voor meer informatie over de steden en de onderzoeksopzet van het BaM-project verwijzen we naar bijlage 1.

Bij de presentatie van het project in de media stelden we de vraag: 'Hoe geïntegreerd zijn de mensen zonder migratieachtergrond in de superdiverse stad waarin zij wonen?' Daarbij merkten we al snel dat deze invulling van het integratievraagstuk nogal gevoelig lag. Het woord integratie gebruiken in relatie tot de groep zonder migratieachtergrond (de 'witte Nederlander', zoals sommige media die groep aanduiden), bleek een flink taboe. Het idee dat mensen zonder migratieachtergrond zich ook moeten aanpassen aan de nieuwe realiteit van een diverse samenleving werd door sommige publicisten omschreven als een vorm van capitulatie voor de veronderstelde normen en waarden van migrantengroepen. De uiterste consequentie van die capitulatie, zo werd door hen beweerd, zou zijn dat vrouwen van Nederlandse afkomst straks een hoofddoek zouden moeten gaan dragen. Dat is een krachtig en welbekend beeld dat populistisch rechts ook in andere Europese landen probeert op te roepen als het gaat om de veranderende demografische realiteit in de grote steden. We hebben naar aanleiding van de reacties nagedacht over andere woorden en concepten die minder acute weerstand zouden oproepen. In plaats van het woord integratie gebruiken we nu bijvoorbeeld vaak 'participatie' of 'deel zijn van de diverse samenleving'. Die termen lijken aanzienlijk minder gevoelig te liggen.

We denken nog steeds dat het concept van integratie als een tweezijdig concept relevant is in het nadenken over dit onderwerp. Integratie betekent volgens Van Dale immers 'het maken van of opname in een groter geheel'. *De Eerste Nederlandse Systematisch Ingerichte Encyclopedie* (Ensie) voegt daaraan toe: 'Een belangrijk kenmerk van integratie is dat de opname van personen of bevolkingsgroepen van beide kanten komt. Zowel de binnenkomende partij als de ontvangende partij passen zich aan de ander aan en daarmee ontstaat samensmelting tussen die twee personen of bevolkingsgroepen***'.

Voor de integratie in de superdiverse samenleving stellen we in dit boek de praktijk van het samenleven centraal. Hoe kunnen mensen met (heel) verschillende achtergrondkenmerken toch plezierig samenleven? Dat vergt een inspanning van zowel de

---

* <https://bamproject.eu/nl/>

** <https://www.ensie.nl/redactie-ensie/integratie-2023>

mensen met als die zonder migratieachtergrond. Ons antwoord op het krachtige beeld van populistisch rechts is dat het voor de praktijk van het samenleven niet uitmaakt of je de culturele gewoontes van een ander afwijst of accepteert. Je kunt het daarover hartgrondig met elkaar oneens zijn. Voor de praktijk van het samenleven is het belangrijker of je toch in staat bent om plezierig samen te werken of te wonen met die collega of buurvrouw. Dat is wat wij een geslaagde praktijk van samenleven noemen.

Sommige mensen zullen zeggen dat het categoriseren en labelen van groepen als mensen met en zonder migratieachtergrond nu juist de kern vormt van de problematische discussie over diversiteit en migratie. De discussie hierover wordt steeds meer gevoerd, zowel binnen de wetenschap als daarbuiten. Als we zouden ophouden met het indelen van mensen in groepen, dan zou de nadruk komen te liggen op de overeenkomsten tussen mensen in plaats van op de verschillen. Er is veel te zeggen voor deze benadering. Mensen hebben vaak meer overeenkomsten dan verschillen en biologisch gezien is er maar één menselijk ras. Tegelijkertijd is er sprake van een sterke maatschappelijke stroming die stelt dat je het bestaan van etnische verschillen en verschillen in huidskleur juist wel moet benoemen, omdat die de positie van iemand in de samenleving in sterke mate bepalen. We sluiten in dit boek aan bij de Amerikaanse activist Pat Parker, die in 1978 dichtte: *'The first thing you do is to forget that I'm Black. Second, you must never forget that I'm Black'* (Het eerste wat je moet doen is vergeten dat ik zwart ben. Ten tweede, vergeet nooit dat ik zwart ben). Onze huidskleur en onze etnische achtergrond zijn kenmerken die we weliswaar niet gekozen hebben, maar die ons, afhankelijk van de context, toch voor een belangrijk deel bepalen. Daarom moeten we volgens Pat Parker iemands huidskleur zien. Maar zij zegt ook dat we mensen nooit mogen reduceren tot hun huidskleur. Andere kenmerken zijn evengoed van belang en kunnen mogelijk verbindend werken, over verschillen in etniciteit en huidskleur heen. Parker vatte zo de twee belangrijkste voorwaarden voor het samenleven van mensen van verschillende etnische afkomst of met een verschillende huidskleur samen. Dat vergt naast het bewustzijn van verschil ook de wil om dit verschil in de praktijk te overbruggen.

Waarom, zo zou je je kunnen afvragen, richten wij ons bij het onderzoeken van de praktijk van het samenleven dan op het onderscheid tussen mensen met of zonder migratieachtergrond en niet op het onderscheid in etniciteit of huidskleur? Dat is een terechte vraag. Daarop bestaat enerzijds een praktisch antwoord. In Europa wordt in administratieve datasystemen geen onderscheid op basis van huidskleur gemaakt. Kwantitatief onderzoek op basis van verschil in huidskleur is dus lastig. Maar belangrijker is dat huidskleur een continuüm is. Kijk bijvoorbeeld naar het project *Humanae* van de Braziliaanse kunstenaar Angelica Dass die tot nu toe al meer dan vierduizend portretten maakte in zesendertig steden, in twintig landen en de kleurcodes van

Pantone gebruikte om alle verschillende huidskleuren te categoriseren*. Bovendien is het belang van iemands huidskleur sterk contextgebonden. In plaats van op huidskleur wordt daarom ook vaak gekozen voor een onderscheid op basis van etniciteit. De gegevens daarover zijn meestal wel aanwezig in administratieve databestanden. Maar ook hier is de scheidslijn niet eenduidig. Het begrip etnische afkomst heeft als probleem dat mensen van een bepaalde afkomst tot in lengte van dagen in dat hokje worden gecategoriseerd, ook als zij al generaties in een ander land wonen. Door gemengde relaties wordt de schakering van etnische afkomsten bovendien steeds groter.

Inmiddels is in de administratieve data een nieuwe categorisering ontstaan die naar ons idee minder problematisch is, omdat deze gebaseerd is op de levensloop van mensen. Deze meer sociologische categorisering maakt onderscheid tussen mensen met of zonder migratieachtergrond. Hier worden mensen gegroepeerd op basis van een feitelijke deel van hun levensgeschiedenis. Voor het doel van dit boek is het niet-migreren – het immobiel zijn – het belangrijkste kenmerk van hun levensgeschiedenis. We kijken in dit boek naar de groep mensen die al twee generaties niet zijn gemigreerd. Een groep dus met een langere traditie van verblijf in het land en daarmee wellicht ook een groep met sterkere opvattingen over hoe bepaalde dingen gedaan moeten worden (normen en waarden) op basis van wat ook wel tradities worden genoemd. Een groep die wellicht ook minder ervaring heeft met het leven in een diverse context. Hoe gaat deze groep om met een samenleving die in twee generaties ingrijpend is veranderd als gevolg van migratie? We willen daarbij nadrukkelijk ook kijken naar mogelijke relevante verschillen binnen deze groep. Dat kan zijn op basis van gender, opleiding of context waarin iemand is opgegroeid. Wie draagt bij aan de praktijk van het samenleven en wie bemoeilijkt het? Die verschillende posities en hun impact op de praktijk van het samenleven vormen samen de ingrediënten voor een door ons ontwikkeld theoretisch raamwerk over de praktijk van het samenleven in de superdiverse stad.

Een nieuwe theorie over de praktijk van het samenleven in de superdiverse stad

Toen in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw in alle grote Europese steden relatief kleine groepen migranten arriveerden was het concept integratie een logische manier om te beschrijven hoe kleine numerieke minderheden zich moesten

---

* <https://angelicadass.com/photography/humanae/>

aanpassen aan de grote meerderheidsgroep. Het beschrijven van dat proces was ook de kern van de assimilatietheorieën in de Verenigde Staten (Alba & Nee 2003; Portes & Zhou 1993; Portes & Rumbaut 2001). In de VS is het begrip assimilatie een kernwoord in de theorieën over migratiegerelateerde diversiteit. Assimilatie betekent letterlijk meer gelijk worden aan de dominante groep in zowel economisch en sociaal als cultureel opzicht. De mensen zonder migratieachtergrond werden in dat proces vooral gezien als de passieve normgroep waaraan de nieuwkomers zich moesten aanpassen. Dat uitte zich ook in allerlei indicatoren van meer geslaagde of meer mislukte assimilatie die door migratieonderzoekers werden ontwikkeld. Naarmate je meer gewoontes had overgenomen uit de cultuur van de mensen zonder migratieachtergrond of vrienden of een partner had uit de meerderheidsgroep was je meer geassimileerd en was je beter op weg om deel te worden van de samenleving (Alba & Nee 2003).

De vraag is of dit mechanisme in het nieuwe millennium nog steeds op deze wijze werkt. Er zijn twee belangrijke redenen om dit in twijfel te trekken. Ten eerste beginnen nieuwkomers die vandaag de dag arriveren in de grote steden in Europa of Noord-Amerika, zeker diegenen die lager zijn opgeleid, vaak in zeer diverse buurten waarin mensen zonder migratieachtergrond een steeds kleinere numerieke minderheid vormen. Toen in de jaren zestig en zeventig de kinderen van arbeidsmigranten voor het eerst in de schoolklas kwamen was dat over het algemeen in een klas met een overgrote meerderheid van kinderen zonder migratieachtergrond. De schoolklassen waarin nieuwe migrantenkinderen vandaag de dag arriveren, bestaan voor een overgrote meerderheid uit kinderen die ook een migratieachtergrond hebben. Het kan niet anders dan dat hun proces van integratie in die klas en dus in hun dagelijkse leven een heel ander karakter heeft. Hoe anders dit proces verloopt is nog relatief weinig onderzocht.

De tweede reden om het concept van integratie te heroverwegen, is dat de situatie van de mensen zonder migratieachtergrond sterk veranderd is. In de jaren zestig en zeventig was hun rol met betrekking tot de nieuwkomers vooral die van gastheer of -vrouw. Zij ontvingen de nieuwkomers en legden ze uit hoe de zaken functioneerden in bijvoorbeeld de Nederlandse, Belgische of Duitse samenleving. Hoewel veel mensen zonder migratieachtergrond zich in die jaren al kleine nieuwe gebruiken en gewoontes eigen maakten en met veel enthousiasme de verrijking van de nationale keuken omarmden, werd hun niet gevraagd zich aan de veranderende stedelijke realiteit aan te passen. En nogmaals, dit lag ook voor de hand gezien de relatief kleine groepen die zich moesten inpassen in de grote meerderheidsgroep.

De demografische realiteit in de grote steden heeft na meer dan vijftig jaar migratie de context waarin integratie zou moeten plaatsvinden sterk veranderd. Zo zijn nu drie

van de vier grote Nederlandse steden zogenoemde meerderheid-minderhedensteden* (MM-steden). Ook in Belgische steden zoals Antwerpen en Brussel zien we een dergelijke trend. Meer dan 50 procent van de bewoners heeft daar een migratieachtergrond, het zijn dus steden waarin iedereen tot een numerieke minderheid behoort, inclusief de groep zonder migratieachtergrond. Van de bewoners van deze steden onder de vijftien jaar heeft nog maar één op de drie geen migratieachtergrond, in Antwerpen zelfs maar één op de vier. Dit betekent dat kinderen zonder migratieachtergrond steeds vaker zullen opgroeien in een situatie op school, op het voetbalveld of op straat waarin zij een numerieke minderheid zijn. Dat roept de vraag op of het beeld van de passieve normgroep in het klassieke integratieverhaal nog wel recht doet aan de situatie waarin zij opgroeien. Dit is geen normatieve vraag, maar wat onderzoekers een empirische vraag noemen. Een vraag waarop het antwoord in de praktijk onderzocht moet worden door de ervaringen en opvattingen van deze groep te onderzoeken. Wat betekent het voor mensen zonder migratieachtergrond om te leven in een diverse stad als Amsterdam, Malmö of Wenen? In hoeverre zijn zij deel van die diverse stad of trekken zij zich terug in hun eigen 'witte bubbel'? *Hunkering down*, je terugtrekken, zoals de beroemde Amerikaanse demograaf Robert Putnam dit proces ook wel heeft beschreven (Putnam 2007). Wij denken dat wat er in de steden in het nieuwe millennium gebeurt moet worden geanalyseerd met andere concepten dan met het concept integratie uit de tweede helft van de vorige eeuw. We hebben nieuwe concepten nodig die het proces van het samenleven in een superdiverse stad beter beschrijven voor zowel mensen met als mensen zonder migratieachtergrond.

We ontwikkelen in dit boek een theoretisch raamwerk voor de superdiverse stad dat zich grofweg kenmerkt door twee aspecten. Ten eerste, en dat is de meest fundamentele verandering ten aanzien van het klassieke idee van integratie, verschuift het 'geïntegreerd zijn' in de context van de superdiverse stad of buurt van het vage – en voor iedereen verschillende – idee van aangepast zijn aan de Nederlandse (of bijvoorbeeld Duitse, Belgische, Oostenrijkse of Zweedse) samenleving naar het aangepast zijn aan het leven in een superdiverse context. Voor dat laatste is een nieuwe praktijk van het samenleven nodig. In het oude integratiedenken was aanpassing aan 'de Nederlandse norm' voor mensen met een migratieachtergrond de weg naar een succesvolle toekomst. De vraag is wat tegenwoordig de voorwaarden zijn voor een prettig leven en succes in een zo diverse stad als bijvoorbeeld Amsterdam, Antwerpen of Wenen. Is de nieuwe weg naar succes in de huidige grootstedelijke context niet juist het kunnen omgaan met de grote verschillen die de diversiteit in de stad met zich meebrengt, zowel voor de mensen met als voor de mensen zonder migratie-

---

* <https://longreads.cbs.nl/integratie-en-samenleven-2022/wonen>

achtergrond? Wij denken hierbij niet alleen aan verschillen in huidskleur en afkomst, maar ook aan verschillen in bijvoorbeeld levensbeschouwing en gender. Moet, om een voorbeeld te geven, een manager in een diverse stad als Rotterdam die leiding geeft aan een superdivers team niet juist uitgaan van de diversiteit in haar team en daar ook naar handelen om succesvol te zijn? Wederom, dit is een empirische vraag en geen normatieve vraag.

Als we die stap met elkaar zetten, kunnen we ten tweede niet langer uitgaan van integratie als een eenzijdig proces dat vooral bekeken moet worden als iets wat alleen mensen met een migratieachtergrond aangaat. We moeten naar dit proces kijken zoals het oorspronkelijk is bedoeld: als een twee- of eigenlijk meerzijdig proces, waarin de meerdere delen die samenkomen een nieuw geheel vormen. Alle groepen samen moeten dan een praktijk van het samenleven mogelijk maken. Of dit lukt, hangt logischerwijs niet alleen af van het aanpassingsvermogen van de mensen met een migratieachtergrond, maar ook van het aanpassingsvermogen van mensen zonder migratieachtergrond. Als iemand zonder migratieachtergrond zich niet (meer) thuis voelt in de multiculturele buurt en de interacties in de buurt als onprettig ervaart, dan wordt dat vaak geweten aan de mislukte integratie van mensen met een migratieachtergrond. Dit is naar ons idee een te eenzijdige visie. Er zijn ook mensen van Nederlandse afkomst die zich wel thuis voelen in een superdiverse buurt. We denken dat mensen zonder migratieachtergrond ook een belangrijke rol hebben in hoe zij omgaan met de migratiegerelateerde diversiteit. Zij zijn mede-eigenaar en medeverantwoordelijk voor de uitkomst van het samenleven in een diverse buurt. Dit betekent dat in ons theoretisch raamwerk het idee van mensen zonder migratieachtergrond als passieve normgroep moet worden losgelaten. Voor het prettig functioneren in de superdiverse samenleving moeten ook zij meedoen en meebewegen met de zich veranderende context, die immers ook voor hen een steeds veranderende werkelijkheid is. We beseffen dat dit voor mensen zonder migratieachtergrond wellicht een grotere psychologische opdracht is, omdat zij zichzelf altijd hebben kunnen zien als de normgroep die niet hoeft mee te bewegen. We zullen in dit boek laten zien dat niet iedereen even makkelijk meebeweegt met de veranderende samenleving. Sommige mensen zonder migratieachtergrond houden vast aan een beeld van de stad dat niet meer bestaat. Het samen actief vormgeven aan een praktijk van het samenleven is ook niet altijd eenvoudig, het gaat met vallen en opstaan. Maar er is geen alternatief. We zullen met elkaar moeten uitvinden wat er nodig is om prettig met elkaar samen te leven.

Met deze nieuwe uitgangspunten willen we ook de vastgelopen discussie over integratie doorbreken. De roep om aanpassing, kenmerkend voor het integratiedenken, heeft nu tot gevolg dat steeds meer mensen met een migratieachtergrond zich ongezien en ongewenst voelen. De eisen aan 'geïntegreerd zijn' worden ook steeds verder opgeschroefd. Dat leidt tot verdeeldheid in de samenleving, terwijl we ons ook kunnen concentreren op hoe we de praktijk van het samenleven inrichten.

Een belangrijke inspiratiebron voor hoe we kunnen kijken naar de praktijk van het samenleven in de superdiverse stad is de systeemtheorie van Luhman (1984). Het werk van Luhman is behoorlijk taaie kost, maar hij heeft een belangrijk punt. Hij stelt dat integratie in de samenleving een veel te groot en abstract idee is. Je kunt beter, zo zegt hij, aansluiten op de verschillende levenssferen van mensen. Mensen leven niet in 'de samenleving', maar in wat Luhman het systeem van de buurt, de werkplek of de school noemt. Het is voor het thuisgevoel en het welzijn van mensen belangrijk in die systemen aangesloten te zijn bij de mensen die hierin ook functioneren en de interacties met hen als prettig en betekenisvol te ervaren. Ieder kind dat nieuw op school komt, ongeacht diens afkomst, moet integreren in het systeem van de schoolklas. Een succesvolle integratie op school staat of valt met het maken van nieuwe vrienden en het kunnen omgaan met de verschillende leerlingen en docenten. In dit proces wordt van iedereen iets gevraagd.

Met deze wederkerigheid in gedachten kijken we in dit boek hoe bewoners zonder migratieachtergrond deel worden van en participeren in meerderheid-minderhedenbuurten. We doen dit in drie stappen. In de eerste stap kijken we enerzijds naar het feitelijke contact met mensen uit andere etnische groepen en anderzijds naar de mate van openstaan voor verschillen die samenhangen met aan migratie gerelateerde diversiteit. Zien deze bewoners culturele verschillen als een verrijking of als een bedreiging? Onze hypothese is dat het voor een geslaagde praktijk van het samenleven belangrijk is om met de mensen uit de verschillende etnische groepen die in de buurt aanwezig zijn te kunnen omgaan en om een open houding te hebben ten aanzien van culturele verschillen. Sommige mensen zouden kunnen tegenwerpen: 'Waarom moet dat? Je kan toch net zo goed in zo'n buurt leven zonder per se met mensen met een migratieachtergrond om te gaan en zonder open te staan voor culturele verschillen?' Ja, dat kan. Maar we willen graag weten wat voor consequenties het heeft als mensen die houding aannemen. Voor henzelf en voor de buurt. Dat vormt de tweede stap in onze analyse. We kijken of de mensen die zeggen weinig of geen contacten te hebben met mensen met een migratieachtergrond en culturele verschillen als een bedreiging te ervaren zich thuis voelen in de buurt en hoe zij hun eigen welzijn in de buurt omschrijven. We gaan bijvoorbeeld na hoe zij hun interacties met burens met een migratieachtergrond en met buurtgenoten in de publieke ruimte beoordelen. Hoe ervaren zij het samenleven?

In de derde stap gaan we van het individuele niveau naar de praktijk van het samenleven op buurtniveau. We kijken naar de optelsom van interetnische interacties met burens en op straat en komen zo tot een inschatting van het diversiteitsklimaat in de buurten. Zien we een voornamelijk plezierige praktijk van het samenleven of is deze voornamelijk onplezierig? Het leefklimaat in de buurt vormt een belangrijke context voor het zich wel of niet thuis voelen van zowel mensen met als mensen zonder migratieachtergrond. Een buurt met veel onplezierige interacties en veel conflicten vormt vanzelfsprekend een negatieve context. Een buurt met veel positieve interacties biedt daarentegen een prettiger context.

We gebruiken deze drie analytische stappen om een theoretisch raamwerk te ontwikkelen voor het onderzoeken van de praktijk van het samenleven in de superdiverse stad.

Samengevat komt onze kritiek op het klassieke integratievertoog erop neer dat het niet langer past bij de superdiverse context waarin mensen leven en dat het is losgekoppeld van de beleving van de mensen die leven in die context. Een buurtbewoner met vrienden uit de verschillende etnische groepen in de buurt is daardoor sterk geworteld in die buurt en voelt zich er zich thuis en veilig. Deze persoon levert in onze beleving een belangrijke bijdrage aan een succesvolle praktijk van het samenleven. Iemand die zich opsluit in de eigen etnische groep en vaak betrokken is bij onplezierige interacties en conflicten daarentegen niet. Dat geldt naar ons idee voor zowel mensen met als mensen zonder migratieachtergrond.

We nodigen de lezer uit om mee te gaan in ons gedachte-experiment om het klassieke idee van integratie los te laten en na te denken over de praktijk van het samenleven. We laten met dit boek zien dat mensen zonder migratieachtergrond door de optelsom van al hun kleinere en grotere acties een belangrijke rol spelen in de diverse samenleving. Bewustwording van die rol en van de impact ervan is een belangrijke reden geweest om dit boek te schrijven. We hopen dat lezers zich hierdoor meer bewust worden van hun rol als actieve burgers, ouders, buurtbewoners, leidinggevendenden of beleidsmakers.

Het onderzoeksteam van *Becoming a Minority*

Dit boek is de neerslag van vijf jaar onderzoek op basis van de grootste individuele onderzoekssubsidie in Europa, de Advanced Grant van de European Research Council, die aan de eerste auteur is toegekend. De ERC Grant is bedoeld om onderzoekers de kans te geven het denken in het onderzoeksveld radicaal te veranderen.

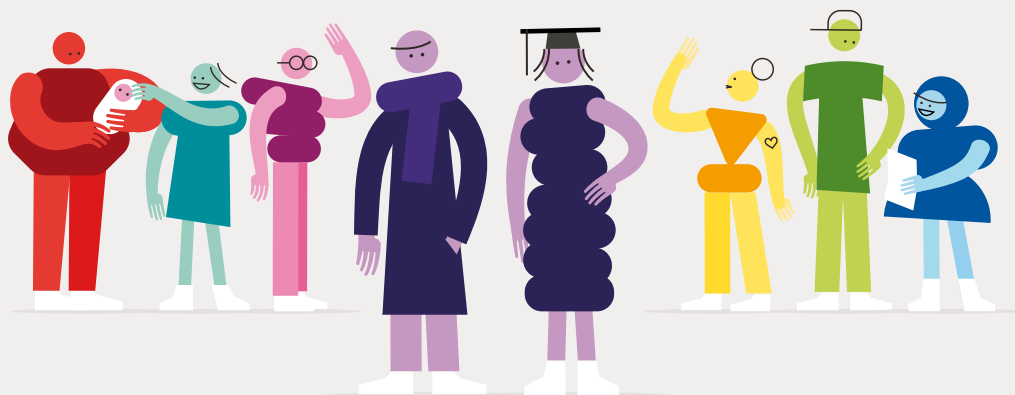

We hopen die hoge verwachting met dit boek waar te maken.

Becoming a Minority is een internationaal vergelijkend onderzoek dat we samen met ons uitgebreide onderzoeksteam hebben uitgevoerd. Het veldwerk, zoals het begeleiden van de BaM-survey in de verschillende landen en het houden van de diepte-interviews, is uitgevoerd door onze PhD-studenten Kim Knipprath, Josje Schut, Marina Läzeri, Lisa-Marie Kraus en later ook Zakia Essanhaji. Studentassistenten Josefin Åström in Malmö, Merel Zuurbier in Rotterdam en Rosa Klerkx in Antwerpen hebben de PhD-studenten geholpen bij de interviews in de verschillende steden. Laure Michon, die als senior onderzoeker bij de afdeling Onderzoek, Informatie en Statistiek van de gemeente Amsterdam werkt, heeft ons team tijdelijk versterkt met haar kennis en kundigheid. Samen met senior onderzoeker Elif Keskiner en onze postdoc Ismintha Waldring hebben Frans Lelie en Maurice Crul het project gecoördineerd.

Ons team bestond uit mensen uit verschillende disciplines: sociologie, antropologie, sociale psychologie, organisatie- en communicatiewetenschappen en politicologie. Deze diversiteit heeft ons enorm geholpen om de verschillende aspecten van het samenleven in diversiteit vanuit verschillende standpunten te benaderen. Ook andere vormen van diversiteit in ons team, zoals verschillen in huidskleur, etnische afkomst, gender, migratieachtergrond, sociaaleconomische achtergrond, gezins-situatie en de ervaringen die dat alles met zich meebrengt in het leven hebben naar ons idee de dataverzameling verrijkt.

We hebben vanaf het begin nadrukkelijk ook de discussie gezocht in het publieke debat, met beleidsmakers en via openbare lezingen voor een brede groep van geïnteresseerden. Die interactie is essentieel geweest voor het ontwikkelen van onze ideeën. Hierbij willen we iedereen die met ons in discussie is gegaan en ons heeft geholpen met het onderzoek bedanken. We willen Jens Schneider in Hamburg, Wiebke Sievers en Philipp Schnell in Wenen, Lore van Praag in Antwerpen en Pieter Beverlander in Malmö bedanken voor hun hulp en voor het ontvangen van onze PhD-studenten op hun onderzoeksinstituut en in hun stad. Ook gaat onze dank uit naar Marcel Coenders en Stijn Daenekindt, die als externe copromotoren onze PhD-studenten Marina Läzeri en Lisa-Marie Kraus hebben begeleid. Beleidsmakers van de gemeente Amsterdam en Rotterdam die de dataverzameling mogelijk hebben gemaakt willen wij bedanken voor hun inzet en betrokkenheid bij het onderzoek. Bovenal willen wij onze meer dan drieduizend respondenten bedanken, die de moeite hebben genomen om hun ervaringen met, ideeën over en praktijk in de superdiverse steden waarin zij leven met ons te delen.

de mensen zonder migratieachtergrond

DE INFOGRAPHICS:

Mensen zonder en met een migratieachtergrond

In het project *Becoming a Minority (BaM)* doen we onderzoek naar de mensen zonder migratieachtergrond die wonen in buurten waar de meerderheid van de bewoners een migratieachtergrond heeft. De definitie die we gebruiken voor mensen zonder migratieachtergrond is dat zij zelf in het land waar wij het BaM-onderzoek uitvoerden zijn geboren en dat ook hun beide ouders in dat land zijn geboren. In de infographics zijn zij de paarse karakters. Het paarse karakter is altijd de centrale figuur in de infographic. Vanuit deze paarse karakters, de mensen zonder migratieachtergrond, worden de uitkomsten van het BaM-onderzoek gepresenteerd. We laten bijvoorbeeld hun attitudes zien in de vorm van gedachtenwolkjes en de mate van diversiteit van hun sociale cirkel in de vorm van een cirkel met verschillend gekleurde ballen.

De mensen met een migratieachtergrond beelden we in de infographics af in verschillende kleuren. De kleuren van de karakters representeren geen huidskleur en ook geen specifieke geografische herkomst. Met de infographics proberen we te laten zien hoe de mensen zonder migratieachtergrond denken over de superdiverse stad waarin zij wonen en hoe zij die in de praktijk beleven.

Hoofdstuk 2

Welke grote trends kenmerken het leven in de superdiverse stad?

Als je de lens richt op de groep zonder migratieachtergrond en de focus verlegt naar participatie in de superdiverse stad, hoe ga je dan aan de slag? Veel vragen die al veertig jaar aan migranten en hun kinderen zijn gesteld, kunnen met kleine aanpassingen ook aan mensen zonder migratieachtergrond worden gesteld. In plaats van te vragen hoeveel vrienden iemand heeft uit de meerderheidsgroep, kun je ook vragen: Hoeveel vrienden heb je met een migratieachtergrond? In plaats van de typische integratievraag of mensen contact hebben met de burens van Nederlandse afkomst, kunnen we nu vragen: Hoeveel contact heb je met burens met een migratieachtergrond? In plaats van te vragen wat iemand heeft overgenomen uit de cultuur van Nederland, kunnen we aan de mensen zonder migratieachtergrond de vraag stellen: Zijn er dingen die jij hebt overgenomen uit andere culturen? Het is eigenlijk verrassend simpel, maar nog nauwelijks of niet gedaan.

We wilden dergelijke vragen stellen aan mensen die ook echt zelf in een superdiverse buurt wonen. We kozen daarom meerderheid-minderhedenbuurten (MM-buurten), waar dus meer dan de helft van de bewoners een migratieachtergrond heeft en waar de mensen zonder migratieachtergrond zelf dus ook een numerieke minderheid vormen. Deze superdiverse MM-buurten zijn in de grote steden geen uitzondering meer. De inwoners hebben burens met een migratieachtergrond, komen op straat mensen met een migratieachtergrond tegen en doen boodschappen in winkels die door mensen met een migratieachtergrond worden gerund. MM-buurten zijn met statistische gegevens uit gemeentelijke administratieve databestanden over het algemeen redelijk eenvoudig te identificeren. Het zijn vaak de

oude buurten grenzend aan de binnenstad of buitenwijken met veel sociale woningbouw, maar door de demografische ontwikkelingen in de stad ook steeds vaker middenklassenbuurten. De inwoners zonder migratieachtergrond van deze buurten vormen meestal een mix van mensen met een laag inkomen die in sociale woningbouw of relatief goedkope huurwoningen wonen en mensen met hogere en middeninkomens die in huurwoningen in de vrije sector of koopappartementen wonen. De laatste groep neemt de laatste jaren sterk toe door het proces van gentrificatie dat veel grotere steden kenmerkt. Oudere huizen en appartementen, soms voormalige sociale woningbouw, worden verkocht, gerenoveerd of vervangen door nieuwbouw en de buurt krijgt nieuwe bewoners met flink hogere inkomens.

Al vanaf ons eerste idee voor het Becoming a Minority (BaM)-onderzoek wilden we een internationaal vergelijkend project opzetten. We hadden dat eerder gedaan toen we de kinderen van arbeidsmigranten (de tweede generatie) vergeleken in vijftien steden in Europa. We vonden toen in de verschillende steden en landen grote verschillen tussen de uitkomsten van de loopbanen van onze doelgroepen op het gebied van onderwijs en arbeidsmarkt. Het bleek dat de nationale context van groot belang was. Wat zou in dit nieuwe onderzoek de mogelijke invloed van de nationale en stedelijke context kunnen zijn? Om dit na te gaan, hebben we onderzoek gedaan in drie havensteden (Antwerpen, Rotterdam en Malmö) en drie steden waarvan de economie vooral gebaseerd is op de servicesector en de financiële sector (Amsterdam, Hamburg en Wenen). We hoopten dat dit onderzoek een mooi gevarieerd beeld zou geven van de ervaringen van inwoners zonder migratieachtergrond van superdiverse steden in West-Europa. We waren vooral benieuwd naar de leeftijdsgroep tussen de 25 en 45 jaar, omdat mensen in die leeftijdsgroep over het algemeen voor de keuze staan waar zij gaan wonen. Die keuze heeft belangrijke consequenties voor waar hun kinderen naar school gaan, met wie ze sporten en met wie ze op een terrasje in de buurt zitten. Het kiezen voor een superdiverse buurt brengt dus ook belangrijke keuzes die deze groep moet maken met zich mee. Kiezen zij bijvoorbeeld voor de gemengde buurtschool of brengen zij hun kind naar een minder diverse school buiten de buurt? We wilden ook graag weten hoe het sociale leven van de inwoners van superdiverse MM-buurten eruitziet. Hebben zij bijvoorbeeld een partner uit de eigen etnische groep of zijn ze samen met iemand met een migratieachtergrond? En hoe beïnvloedt dit hun ideeën en keuzes? Met wat voor activiteiten houden ze zich bezig in hun vrije tijd? En hoe ziet de samenstelling van hun vriendengroep eruit?

We waren benieuwd of mensen zonder migratieachtergrond bereid zouden zijn om mee te doen aan een onderzoek over diversiteit waarin zijzelf het object van studie zouden zijn. In alle zes de steden benaderden we potentiële respondenten (voor meer

informatie over sampling verwijzen we graag naar bijlage 1) eerst per brief om een online survey in te vullen, waarvoor zij een unieke code kregen. De online antwoorden op de survey stroomden al snel uit alle steden binnen. Veel mensen gaven in de commentaarsectie aan het eind van de survey aan dat ze blij waren dat nu ook eens aan hen werd gevraagd hoe zij het leven in een superdiverse buurt ervaarden. We konden zien uit welke buurten we veel surveys terugkregen en ook of vooral mensen met een hoger onderwijsdiploma (hbo of universiteit) reageerden of juist meer mensen die geen hoger onderwijs gevolgd hadden (maximaal een mbo-diploma in Nederland of maximaal een bso, tso of aso-diploma in België) in de verschillende buurten reageerden. We stuurden de potentiële respondenten die niet hadden gereageerd op de eerste brief nogmaals een brief met een vragenlijst op papier, die ze gratis konden retourneren. In een derde ronde benaderden we potentiële respondenten uit buurten waar minder was gereageerd door persoonlijk bij hen langs te gaan en te vragen of zij wilden meedoen aan de survey. Uiteindelijk hebben in totaal meer dan drieduizend inwoners van meerderheid-minderhedenbuurten in zes Europese steden aan het onderzoek deelgenomen, in elke stad ongeveer vijfhonderd mensen verspreid over alle MM-buurten in die stad. Een dergelijk onderzoek op deze schaal is in Europa nog niet eerder gedaan.

Op basis van de analyse van de surveydata hebben onze PhD-studenten daarna samen met onderzoeksassistenten ieder een buurt in een van de steden uitgekozen om diepte-interviews te gaan houden. Dit leverde ongeveer 150 interviews op. We hebben geprobeerd om daarbij zo veel mogelijk verschillende stemmen aan het woord te laten, totdat een zeker verzadigingsniveau was bereikt in de variëteit aan antwoorden die we terugkregen. Voor dit boek putten we uit de survey en de interviews, die elkaar vaak mooi aanvullen. Daar waar de survey de grotere tendens laat zien, kunnen we met de interviews beter de mechanismen beschrijven die onder die tendensen liggen. Ook de antwoorden op de open vraag aan het eind van de survey hebben aan dat laatste bijgedragen.

De inschatting van de diversiteit in de buurt door de respondenten van *Becoming a Minority*

Alle buurten waar we mensen geïnterviewd hebben, kunnen op basis van de objectieve administratieve criteria aangemerkt worden als MM-buurten: minstens de helft van de bewoners heeft er een migratieachtergrond. We waren echter ook benieuwd hoe deze mensen zelf hun buurt zien. Ervaren zij de buurt inderdaad als zeer divers? En wonen de mensen met een hoger onderwijsdiploma misschien in een minder

divers deel van de buurt dan de mensen zonder hoger onderwijsdiploma? Uit de BaM-survey blijkt dat 83 procent van de respondenten zonder hoger onderwijsdiploma en 81 procent van de respondenten met een hoger onderwijsdiploma hun buurt zelf ook als een MM-buurt karakteriseert (zie tabel 1 in bijlage 2). Slechts één op de vijf respondenten typeert de eigen buurt dus niet als een meerderheid-minderhedenbuurt.

We weten dat de respondenten in een MM-buurt wonen, maar het is natuurlijk mogelijk dat zij in een woonblok met vooral bewoners zonder migratieachtergrond wonen. Dat lijkt voor de overgrote meerderheid niet het geval. Slechts één op de tien respondenten geeft aan geen of bijna geen burens met een migratieachtergrond te hebben. De verschillen tussen mensen met en zonder hoger onderwijsdiploma zijn ook hier niet groot (zie tabel 2 in bijlage 2). Deze uitkomsten laten zien dat de respondenten die aan het onderzoek meededen in overgrote meerderheid in een buurtcontext wonen die gekenmerkt wordt door een grote mate van aan migratie gerelateerde diversiteit.

Hoe doe je onderzoek in het gepolariseerde klimaat rond diversiteit?

Een grote uitdaging voor het BaM-onderzoek was de enorme polarisering rond het onderwerp migratiegerelateerde diversiteit. Er werd ons vaak gevraagd of het BaM-onderzoek alleen gericht is op mensen die negatief staan tegenover dit onderwerp, waarop we uitlegden dat we ook mensen zonder migratieachtergrond die diversiteit omarmen willen horen. We denken dat we hierin zijn geslaagd. De opmerkingen van respondenten aan het einde van de vragenlijst illustreren dat. De vraag 'Heeft u nog iets op te merken naar aanleiding van deze vragenlijst?' is vrij standaard, maar de betrokken surveybureaus vertelden nooit eerder zoveel respondenten zo uitgebreid commentaar te hebben zien geven aan het eind van een survey. Eén op de vier respondenten liet een (vaak uitgebreid) commentaar achter.

De commentaren vielen grofweg uiteen in twee categorieën. Respondenten die positief waren over migratiegerelateerde diversiteit schreven vaak dat de survey te veel vragen bevatte over de mogelijk negatieve kanten van diversiteit en dat zij zich daaraan gestoord hadden. Respondenten die negatief waren over migratiegerelateerde diversiteit schreven juist dat de mogelijk positieve kanten van diversiteit in te veel vragen aan de orde kwamen, waaraan zij zich gestoord hadden. We waren blij met deze commentaren, omdat we precies deze balans in de vragenlijst hadden nagestreefd. Bovendien geeft dit aan dat we beide groepen respondenten binnenboord hebben weten te houden met onze vragenlijst. Tegelijkertijd werd opnieuw

duidelijk hoe gepolariseerd het debat over diversiteit is. Veel mensen zijn zo sterk persoonlijk betrokken bij dit debat dat ze de moeite nemen om hierover een uitvoerig commentaar te schrijven.

Voordat we dieper ingaan op de uitkomsten is het goed om even stil te staan bij de mogelijke invloed daarop van zelfselectie. Het is mogelijk dat de bewoners van superdiverse buurten daar juist zijn gaan wonen vanwege de diverse bevolkingssamenstelling. En andersom zijn de mensen die niet in een diverse buurt wonen daar bewust niet gaan wonen of daaruit vertrokken. We kunnen onze respondenten uit MM-buurten niet vergelijken met mensen uit andere buurten, want naar die laatste groep hebben we geen onderzoek gedaan. Wel kunnen we de bewoners van een minder divers deel van een MM-buurt vergelijken met mensen die juist in een meer divers deel wonen. Zo kunnen we toch enigszins toetsen of er sprake is van zelfselectie. Zijn de bewoners van een minder divers deel van de buurt negatiever over diversiteit? Dat blijkt niet het geval. Juist de bewoners van meer diverse delen van een buurt zijn iets vaker negatief over diversiteit, wat geldt voor zowel mensen met als mensen zonder hoger onderwijsdiploma (zie tabellen 3a en 3b in bijlage 2). Dit wijst dus niet in de richting van zelfselectie.

Wat zijn de grote trends in de superdiverse stad?

In vrijwel alle landen waar dit onderzoek heeft plaatsgevonden, worden jaarlijks metingen verricht om te bepalen hoe het staat met de integratie van mensen met een migratieachtergrond. Onderzoeksbureaus kijken naar de uitkomsten van deze groep in het onderwijs en op de arbeidsmarkt en naar de mate waarin mensen met een migratieachtergrond hun meningen en gewoontes aanpassen over generaties heen. Verder wordt gevraagd naar hun sociale kring en het hebben van een partner uit een andere etnische groep. Over hoe het gaat met de mensen zónder migratieachtergrond die ook in de superdiverse buurten van onze grote steden wonen, weten we nagenoeg niets. Geen jaarlijkse statistieken over hoe zij het wonen in een diverse buurt ervaren en of zij contact hebben met hun burens met een migratieachtergrond en hoe hun vriendengroep is samengesteld. Willem Schinkel (2018) schreef cynisch dat mensen zonder migratieachtergrond dispensatie lijken te hebben in het proces dat we integratie noemen.

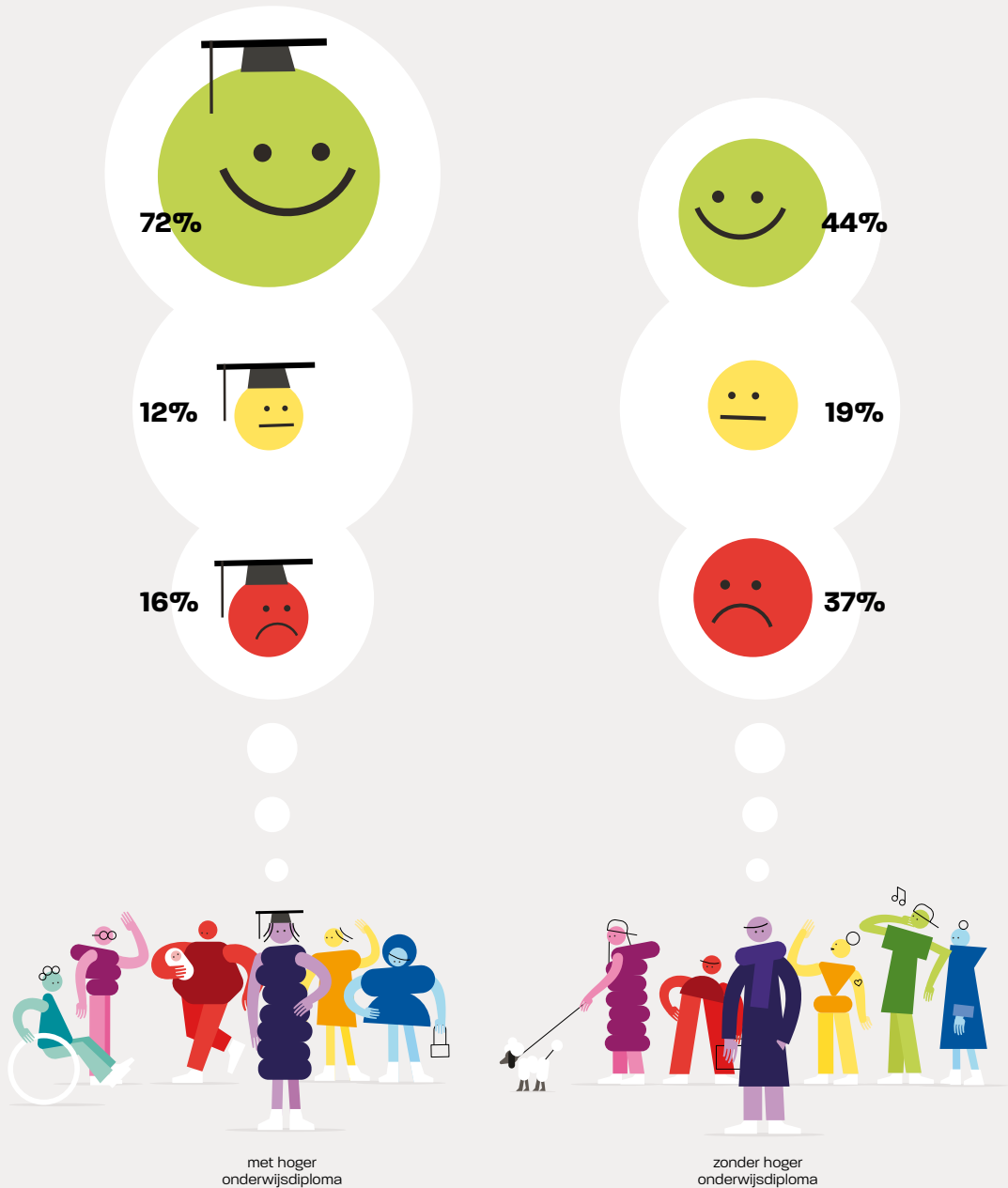
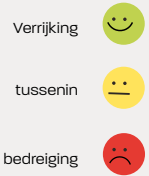
De resultaten van het BaM-onderzoek laten een heel gemengd en soms paradoxaal beeld zien. Enerzijds blijken mensen zonder migratieachtergrond over het algemeen positief te zijn over migratiegerelateerde diversiteit, maar tegelijkertijd hebben veel

INFOGRAPHIC 1

Respondenten zonder migratieachtergrond in meerderheidsminderhedenbuurten reageren op de stelling: "migratiegerelateerde diversiteit is een bedreiging of is een verrijking".

In de zes BaM-steden, BaM-survey 2019

van hen maar weinig of geen vrienden en kennissen met een migratieachtergrond. Onder de mensen met een hoger onderwijsdiploma bleek dit zelfs veruit de belangrijkste trend die we zagen. Deze paradoxale uitkomst werd een belangrijk startpunt van ons denken over de onderzoeksresultaten. Het is makkelijk voorstelbaar dat de mensen die negatief zijn over migratiegerelateerde diversiteit persoonlijk contact met mensen met een migratieachtergrond zullen mijden. Maar uit de survey blijkt dat ook veel mensen die heel positief zijn over diversiteit toch geen mensen met een migratieachtergrond in hun vrienden- en kennissenkring opnemen. Dat is voor de centrale vraag van ons boek, namelijk welke bijdrage mensen zonder migratieachtergrond leveren aan de praktijk van het samenleven in de superdiverse buurt, een belangrijke constatering.

Met de BaM-survey kunnen we nagaan in hoeverre de respondenten vinden dat de nationale (Nederlandse/Belgische/Duitse/Oostenrijkse/Zweedse) cultuur wordt bedreigd of juist verrijkt door mensen met een migratieachtergrond. De uitkomsten laten zien dat de meeste respondenten migratiegerelateerde diversiteit beschouwen als een verrijking (zie infographic 1). Hier bleken er grote verschillen te bestaan tussen de antwoorden van mensen met en zonder hoger onderwijsdiploma. Daarom geven we de uitkomsten voor deze twee groepen apart weer. Respondenten zonder hoger onderwijsdiploma zien migratiegerelateerde diversiteit twee keer zo vaak als een bedreiging als respondenten met een hoger onderwijsdiploma.

Driekwart van de respondenten met een hoger onderwijsdiploma en bijna de helft van de respondenten zonder hoger onderwijsdiploma ziet migratiegerelateerde diversiteit als een verrijking. In zijn algemeenheid slaat de balans hier dus door naar verrijking door migratiegerelateerde diversiteit. Als we ook de bewoners mét een migratieachtergrond (in de MM-buurtten meer dan de helft van de bevolking) zouden meewegen, dan slaat de balans hoogstwaarschijnlijk nog verder door naar een positief klimaat ten aanzien van migratiegerelateerde diversiteit in de MM-buurtten.

Als we op zoek gaan in internationaal onderzoek naar het leven in etnisch diverse buurten en steden, dan valt op dat over het algemeen voornamelijk mensen met een lage sociaaleconomische positie in arbeidersbuurten het onderwerp van onderzoek zijn (Gest 2016; Hochschild 2016; Lamont 2002; Mepschen 2016). Vaak is dit de groep die wordt aangewezen als de groep die meer negatief is over diversiteit en die de achterban zou vormen van anti-immigrantenpartijen. Dat is, gezien het aandeel van deze groep dat migratiegerelateerde diversiteit als bedreigend beschouwt, ook zichtbaar in onze cijfers (37 procent onder mensen zonder hoger onderwijsdiploma versus 16 procent onder mensen met een hoger onderwijsdiploma). Maar ook onder

respondenten met een hoger onderwijsdiploma is er dus een niet te verwaarlozen groep die negatief is over diversiteit, maar deze groep wordt zelden onderzocht. Mensen met een hoger onderwijsdiploma die negatief zijn over diversiteit blijken (zoals we in het volgende hoofdstuk zullen zien) veelal dezelfde argumentatie te hebben als mensen zonder hoger onderwijsdiploma die negatief zijn over diversiteit. Zij kleden hun argumenten echter wat meer in met de disclaimer dat zij geen racisten zijn, ook al beschrijven ze daarna vaak in precies dezelfde bewoordingen als mensen zonder hoger onderwijsdiploma dat ze aan migratie gerelateerde diversiteit als een bedreiging zien. Een voorbeeld is het commentaar van een academisch geschoolde man uit Antwerpen:

'Kritiek op multiculti is niet per se racisme, ik ben pro diversiteit, dat zie je ook aan mijn vriendenkring. Ik spreek uit ervaring. Het multicultureel idee is te ver doorgeschoten zodat mensen met achterlijke tradities en ideeën, machismo, (hetero)seksisme etc. hier gewoon hun ideeën kunnen doorzetten. Hoeveel vrouwen kunnen in grote steden nog rondlopen zonder lastiggevallen te worden? Het is ook zo dat nieuwkomers oververtegenwoordigd zijn in de sociale bijstand. Voor een deel van de nieuwkomers zijn deze uitkeringen prioritair en dan pas de arbeidsactiviteit. Indien het iemand niet lukt om zich de taal eigen te maken en een job te vinden, zou men de Belgische nationaliteit niet mogen verwerven, ook al maakt men hier kinderen.'

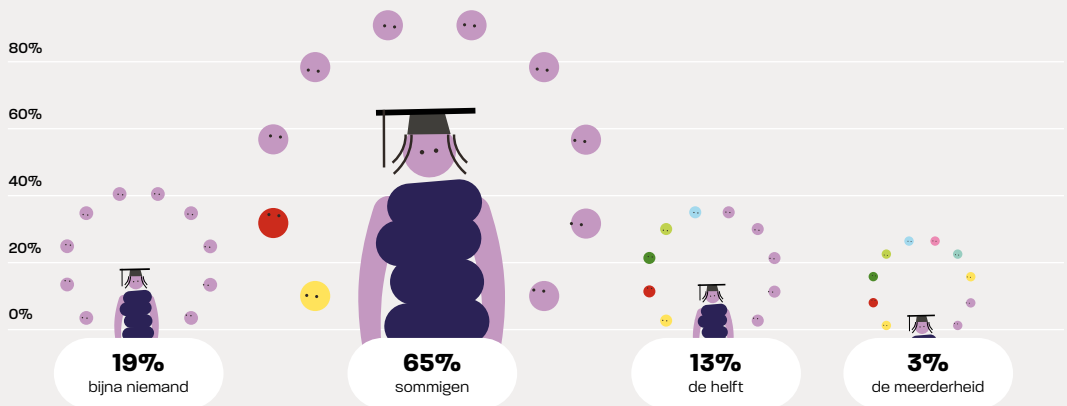
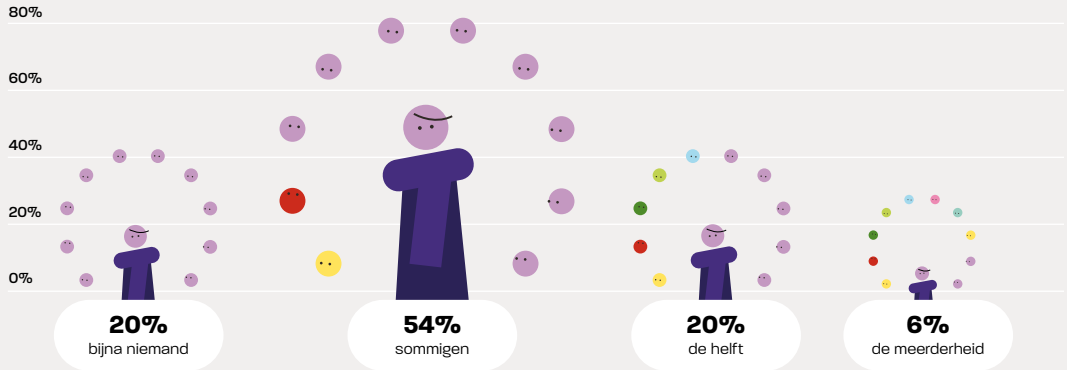
We zullen in het volgende hoofdstuk meer gedetailleerd ingaan op de beweegredenen van zowel de mensen die diversiteit zien als een bedreiging als de mensen die het als een verrijking zien.

In meerderheid hebben de respondenten zonder migratieachtergrond dus positieve meningen over aan migratie gerelateerde diversiteit, maar is dit ook terug te zien in hun sociale praktijk? De kennissenkring van de meeste respondenten bestaat voornamelijk uit mensen die net als zij geen migratieachtergrond hebben (zie infographic 2). Van de respondenten met een hoger onderwijsdiploma heeft slechts één op de zes een kennissenkring die net als hun MM-buurt voor meer dan de helft bestaat uit mensen met een migratieachtergrond.

INFOGRAPHIC 2

Respondenten zonder migratieachtergrond in meerderheid-minderhedenbuurten en de samenstelling van hun kennissenkring.

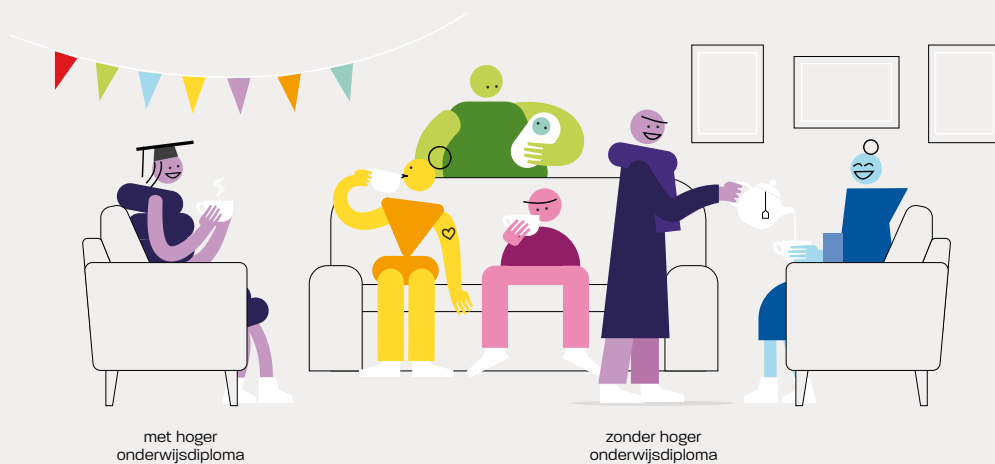
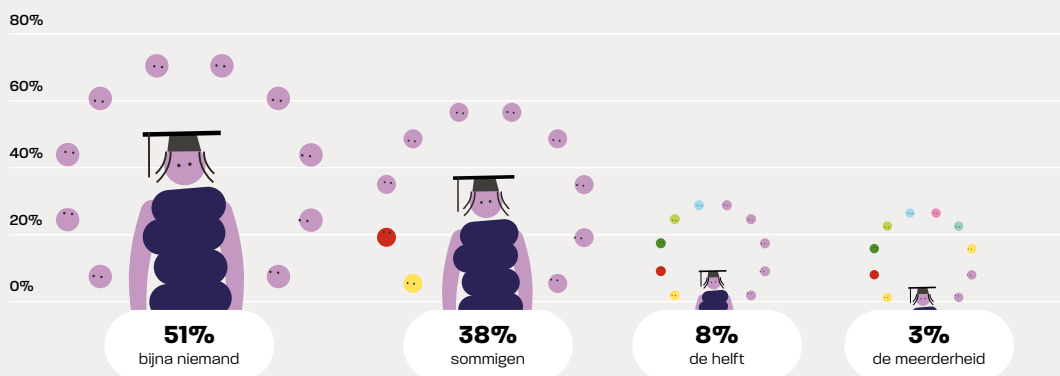
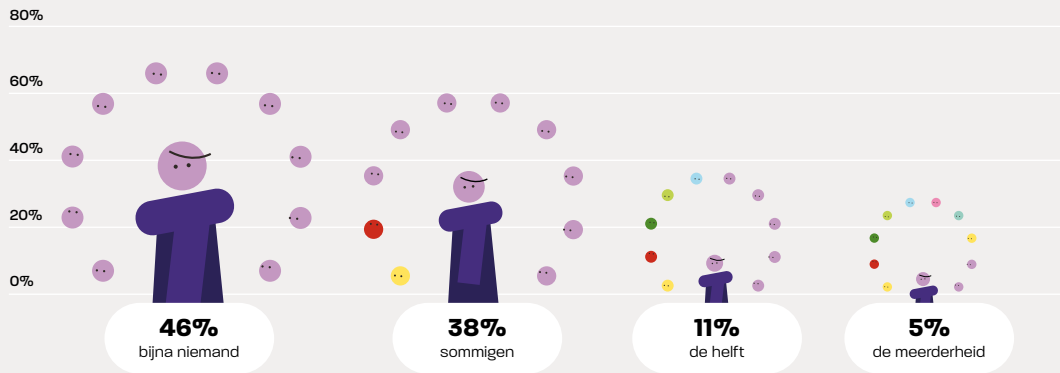
In de zes BaM-steden. BaM-survey 2019

INFOGRAPHIC 3

Respondenten zonder migratieachtergrond in meerderheid-minderhedenbuurten en de samenstelling van hun vriendengroep.

In de zes BaM-steden. BaM-survey 2019

Het beeld wordt nog homogener als we vragen naar de vriendengroep, die beperkter is dan de kennissenkring. De helft van de respondenten met een hoger onderwijsdiploma zegt geen of bijna geen vrienden te hebben met een migratieachtergrond. Een derde zegt sommige vrienden met een migratieachtergrond te hebben (zie infographic 3).

De mensen met een hoger onderwijsdiploma blijken dus een vrienden- en kennissenkring te hebben die heel anders van samenstelling is qua achtergrond dan de samenstelling van de buurt. Bij de mensen zonder hoger onderwijsdiploma is het beeld iets genuanceerder, maar ook zij zijn op een meer persoonlijk niveau in overgrote meerderheid niet verbonden met mensen met een migratieachtergrond.

Hoofdstuk 3

'Ik kan mij beter verdiepen in dingen dan bang zijn voor dingen'

Migratiegerelateerde diversiteit is een van de sterkst gepolariseerde onderwerpen in West-Europa. Wat kenmerkt de leden van de groep die migratiegerelateerde diversiteit ziet als een bedreiging? En wat kenmerkt degenen die dit verschijnsel juist zien als een verrijking? Dat bekijken we aan de hand van de BaM-survey, de interviews en de commentaren die mensen bij de survey konden achterlaten. Met al dit materiaal kunnen we een rijk beeld geven en zichtbaar maken waarom sommige mensen tot de ene positie in dit debat komen en waarom anderen een andere afslag kiezen.

Wat zegt de literatuur over diversiteit als bedreiging of als verrijking?

Als je in de literatuur zoekt naar verklaringen waarom mensen diversiteit zien als een bedreiging of juist als een verrijking kom je al snel terecht bij het sociaal-psychologisch onderzoek. Prominent is de zogenoemde 'contacthypothese' van Gordon Allport (1954). Eenvoudig gezegd komt die hypothese erop neer dat contact tussen mensen van verschillende afkomst en/of huidskleur onder bepaalde, door Allport en anderen geformuleerde omstandigheden zal leiden tot tolerantie en begrip voor elkaar. De belangrijkste voorwaarde hiervoor is dat mensen niet alleen vergelijkbare rollen hebben, maar ook vergelijkbare doelen. Onderling contact leidt volgens deze theorie dan doorgaans tot een positief samenlevingsscenario. De contacthypothese werd ontwikkeld naar aanleiding van de desegregatie in het Amerikaanse leger tijdens en na de Tweede Wereldoorlog. De zwarte en witte soldaten hadden een

vergelijkbare rol, droegen hetzelfde uniform en hadden ook een gezamenlijk militair doel. Hiermee waren alle voorwaarden voor een positieve uitkomst van de contacthypothese vervuld. De antwoorden op de BaM-survey laten zien dat mensen die in een superdiverse MM-buurt wonen over het algemeen positief zijn over migratiegerelateerde diversiteit, precies zoals de contacthypothese voorspelt. Maar een minderheid van de mensen in precies dezelfde woonomstandigheden ziet diversiteit juist als een bedreiging. Hoe zijn hun opvattingen te verklaren?

Een andere belangrijke theorie is de *racial threat theory* van Blalock (1967), die juist een omgekeerd scenario voorspelt: interetnisch conflict. In deze theorie, die eveneens in de jaren vijftig van de vorige eeuw werd ontwikkeld, ligt de nadruk op de dominante etnische groep die bang is de eigen machtspositie te verliezen door de groei van minderheidsgroepen in de directe omgeving. Het met elkaar in contact komen leidt hier juist tot conflict. Horowitz (1985) heeft deze theorie verder ontwikkeld als *ethnic group conflict theory* en toegevoegd dat een belangrijk onderliggend proces is dat er een psychologisch behoefte is van mensen om zich identificeren met de mensen van de eigen etnische groep en/of huidskleur en dat deze identificatie vaak gepaard gaat met een afwijzing van de *out group* met een andere afkomst en/of uiterlijke kenmerken.

Deze twee hoofdrichtingen in het denken over interetnisch contact en de daaruit voortvloeiende attitudes hebben hun weerslag gevonden in honderden empirische studies (Amir 1976; Paolini e.a. 2014; Pettigrew 1998; zie voor een overzicht Pettigrew & Tropp 2006), die vaak ook tegenovergestelde resultaten hebben opgeleverd (Árnadóttir e.a. 2018; Barlow e.a. 2012; Kros & Hewstone 2020; Mepschen 2016; Smet & Kreuk 2008).

In de volgende paragrafen laten we meer in detail zien waarom sommige mensen zonder migratieachtergrond die in een superdiverse buurt wonen diversiteit als een bedreiging ervaren en wat hen kenmerkt. Zoals de *ethnic group conflict theory* voorspelt, voelen de leden van deze groep zich bedreigd door de aanwezigheid van grote minderheidsgroepen in hun directe omgeving. Ze lijken, ook gezien de interviewcitaten en -commentaren, daarbij terecht te komen in een negatieve neerwaartse spiraal die zich kenmerkt door woede en frustratie. De groep respondenten die diversiteit ziet als een verrijking, reageert juist overeenkomstig de contacthypothese positief op de interacties met mensen met een migratieachtergrond. De leden van deze groep voelen zich juist thuis en prettig in hun superdiverse buurt en beschrijven de rijkdom die dit in hun leven verschaft.

Wat kenmerkt de mensen die migratiegerelateerde diversiteit zien als een bedreiging?

De groep die diversiteit ziet als een bedreiging wordt in de literatuur vaak aangeduid als een politiek ontevreden groep die sociaaleconomisch is gemarginaliseerd, zich een vreemdeling voelt in de eigen buurt, het vertrouwen in de politiek en politici heeft verloren en zich sterk afzet tegenover migranten en vluchtelingen (zie onder anderen Gest 2016; Haga 2000; Hochschild 2016; Lamont 2002; Mepschen 2016). De uitkomsten uit de BaM-survey laten zien dat bij veel mensen die diversiteit beschouwen als een bedreiging inderdaad sprake is van een grote afstand tot politici en een afwijzing van de politiek. Meer dan de helft van de respondenten die migratiegerelateerde diversiteit een bedreiging noemen, stelt dat politici niet geïnteresseerd zijn in de problemen die zij ervaren. Een niet-onaanzienlijk deel van de BaM-respondenten die diversiteit een bedreiging noemen, koppelt in de commentaren aan het eind van de survey en in de interviews onvrede op verschillende terreinen (de islam, huisvesting, banen) aan het zich in de steek gelaten voelen door politici.

De citaten in deze paragraaf geven de onvrede van een deel van de respondenten weer ten opzichte van migranten en mensen met een andere huidskleur dan zichzelf. We geven eerst een tweetal citaten van een respondent uit Malmö en een respondent uit Wenen, die hun onvrede met (een deel van de) migranten expliciet koppelen aan hun kritiek op de politiek:

'Je raakt een beetje ontmoedigd door het feit dat de politici zo bang zijn hun vingers te branden en een oogje dichtknijpen voor alle radicale sharia-moslims die noch Zweden, noch de Zweden, noch onze waarden lijken te mogen. Zij mogen hun gang gaan en mogen zoveel andere moslims lastigvallen die hier komen wonen en eigenlijk willen integreren en deel gaan uitmaken van onze samenleving en leven als moderne moslims... De moslimcollega van mijn vriendin draagt geen hoofddoek wanneer zij en haar familie op bezoek gaan in haar thuisland, maar hier in Zweden durft ze het niet, hier draagt ze er wel een.'

Het volgende citaat van een respondent uit Wenen koppelt zijn gebrek aan vertrouwen in de politiek aan het klassieke thema van migranten als profiteurs:

'De echte Oostenrijkers sterven uit. De politiek moet eindelijk de ogen openen en naar ons Oostenrijkers kijken, het is ons land! In Turkije kan men zich ook niet zo gedragen, zoals zij het hier bij ons doen. Ze werken niet,

leven op mijn kosten. Ik werk hard en meer dan 250 uur in de maand en kom niet rond van het geld. Ik word niet geholpen! Dan zeggen ze dat ik te veel verdien, bravo Oostenrijker, gefeliciteerd!

Meer dan de helft van de mensen uit de BaM-survey die migratiegerelateerde diversiteit als een bedreiging zien, denkt dat migranten door de overheid beter worden behandeld dan zichzelf. Veel respondenten uit deze groep noemden in de interviews de ongelijke behandeling die zij ervaren op verschillende terreinen, zoals huisvesting en uitkeringen. Een andere respondent uit Wenen noemde de oneerlijke competitie om goedkope woningen in haar commentaar aan het einde van de survey:

'Ik moet als Oostenrijkse de mogelijkheid hebben om een gezin te stichten, maar in Wenen is het onmogelijk om een betaalbare gezinswoning te krijgen. Alstublieft meer doen voor de Oostenrijkse bevolking en niet voor de migranten.'

De BaM-respondenten die diversiteit als een bedreiging zien zeggen in groten getale dat de overheid migranten voortrekt ten opzichte van henzelf en dat zij zich slachtoffer voelen van omgekeerde discriminatie. Meer dan twee derde van deze groep BaM-respondenten antwoordt op een vraag hierover in de survey dat zijzelf als mensen zonder migratieachtergrond worden gediscrimineerd. Een man uit Antwerpen schrijft bijvoorbeeld:

'Wat U niet vraagt is of ik niet dagelijks gediscrimineerd word om mijn rechtse opvattingen en ideeën. Raar? Want dit gebeurt echter wel dagelijks. Mensen zoals ik kunnen ook al geen deftig nieuws meer zien, of het is verdraaid of de helft er afgelaten, of de terrorist is een "Belg". Dringend daar eens een enquête over maken.'

Een respondent uit Wenen vat het gevoel gediscrimineerd te worden als volgt samen:

'Oostenrijkers zouden in eigen land weer bevoordeeld moeten worden, in plaats van gediscrimineerd.'

De groep die diversiteit ziet als een bedreiging is over het algemeen trots op de nationale cultuur. De meeste leden van deze groep stellen in de BaM-survey, niet geheel onverwacht, de eigen cultuur superieur te vinden aan andere culturen. Ze stellen bijvoorbeeld dat mensen zonder migratieachtergrond moeten vasthouden aan de nationale cultuur en dat mensen met een migratieachtergrond zich daaraan moeten

aanpassen. Het thema van aanpassen werd ook in de interviews vaak genoemd. Een vrouw uit Antwerpen verwoordt het zo:

'Ik heb geen enkel probleem met mensen van een andere afkomst. Het probleem is dat vele van deze mensen profiteren van ons systeem, dat vol gaten zit. Hun cultuur hier opdringen en weigeren zich aan te passen. Dit laten wij allemaal maar toe. Als wij naar hun landen gaan, al is het maar op vakantie, dan passen we ons steeds aan.'

Een respondent uit Hamburg stelt dat hij het gevoel krijgt dat hij degene is die zich moet aanpassen in plaats van de migranten:

'Ik ben absoluut geen mens die racistisch is aangelegd. Toch ben ik van mening dat diegenen die naar Duitsland komen om hier te leven en te werken zich met de Duitse cultuur en zijn eigenaardigheden moeten verhouden. Maar de politiek geeft mensen het gevoel dat wij Duitsers ons moeten aanpassen, of dat nu in het onderwijssysteem is of ergens anders, en dat moet zo niet zijn. Dan is het toch niet verwonderlijk dat die stomme Duitsers uitgelachen en misbruikt worden [door mensen met een migratieachtergrond].'

Je kunt je voorstellen dat deze beleving van onrecht en de visie op mensen met een migratieachtergrond belangrijke consequenties hebben voor het welzijn van deze groep respondenten zelf en voor hun gevoel thuis te zijn in de superdiverse buurt waarin zij wonen. Ook het leefklimaat in de buurt wordt hierdoor sterk beïnvloed, want de frustraties van deze groep vertalen zich niet zelden in allerlei onplezierige interacties in de buurt. Bij een deel van de groep, zo zullen we verderop in het boek zien, leidt dit ook tot fysieke conflicten en wederzijdse scheldpartijen.

Ook de mensen die diversiteit juist omarmen, hebben oog voor de grote veranderingen in hun buurt, zoals in het citaat hierna van een Rotterdammer die migratiegerelateerde diversiteit als een verrijking ziet:

'Voor de jaren zestig woonden hier alleen maar Rotterdammers. Die hun roots hier hadden. En omdat dit wat armere buurten waren, zijn hier ook de gastarbeiders gekomen. Voor hun [die oorspronkelijke Rotterdammers] was het ook wel heftig, de manier waarop dat is gegaan. Gewoon een hele plok ineens, je hele samenstelling van je buurt verandert heel snel. Die mensen hebben minder geld, een andere cultuur. Het is wel een beetje opgedrongen, zo ervaren zij dat, het is hun buurt. De bevolking wordt iets opgedrongen en

dan zie je dat er heel veel gaan verhuizen, er was veel gezeik hierover. Ze waren gewend dat ze de deuren open konden laten staan, iedereen kende elkaar, kon bij elkaar naar binnen lopen. Dat veranderde. Mijn buurman, van mijn eerste huis, die hoorde je daar wel veel over kankeren. Ik moet ook zeggen, voor hem was het wel raar allemaal, eerst een autochtone bevolking en toen alleen nog maar allochtonen.'

Een belangrijke conclusie die wij uit de uitkomsten van het Becoming a Minority-survey en de interviews meenemen is dat het samenleven van mensen uit zoveel verschillende delen van de wereld, met hun verschillende talen, gewoontes en opvattingen, niet vanzelf gaat. Het lijkt ons niet zinvol om die onvrede te negeren. Het gaat niet altijd makkelijk en vlekkeloos, er moet aan worden gewerkt door alle mensen die betrokken zijn bij de praktijk van het samenleven in de superdiverse stad.

Het is belangrijk de mensen die diversiteit als een bedreiging zien niet allemaal over één kam te scheren. Zij ervaren aan migratie gerelateerde diversiteit namelijk niet allemaal in dezelfde mate als een bedreiging en gaan hier in de praktijk op verschillende manieren mee om (zie ook hoofdstuk 6). Als je op het scherpst van de snede vraagt of mensen diversiteit eerder als een bedreiging of als een verrijking zien (zoals wij hebben gedaan), dan zegt deze groep diversiteit eerder als een bedreiging te zien. Maar een aanzienlijke subgroep daarbinnen (32 procent) antwoordt desalniettemin bevestigend op de stelling dat 'het een verrijking is om te leren van mensen uit andere culturen in de buurt'. Dit is een verrassende uitkomst, die een belangrijke ingang biedt om de praktijk van het samenleven te verbeteren.

Veel mensen uit de groep die diversiteit als een bedreiging ziet geven aan dat zij vinden dat hun problemen en klachten niet serieus worden genomen. Dit zal niet zelden zo zijn omdat veel mensen die problemen en klachten inderdaad niet willen horen vanwege de discriminerende manier waarop zij zich uiten en het feit dat zij mensen met een migratieachtergrond als zondebok aanwijzen. Het gevoel niet serieus te worden genomen geeft deze groep echter het gevoel er alleen voor te staan, in de steek te zijn gelaten door 'de elite' van media, politici en beleidsmakers. Door die patstelling missen we als samenleving een belangrijke kans om te proberen of zij samen met andere bewoners zelf tot oplossingen kunnen komen voor een aantal van de klachten die zij hebben. Denk bijvoorbeeld aan klachten over afval op straat of overlast. Daarvan zullen ook bewoners met een migratieachtergrond last hebben. Een belangrijke opening die het denken over de praktijk van het samenleven biedt is dat de mensen met en zonder migratieachtergrond samen eigenaar zijn van de praktijk van het samenleven en daarom ook samen op zoek moet gaan naar oplossingen.

Wat kenmerkt de mensen die migratiegerelateerde diversiteit zien als een verrijking?

De groep die migratiegerelateerde diversiteit als een verrijking ziet, is veel minder onderzocht dan de groep uit de vorige paragraaf (Blokland & Van Eijk 2010; Jiménez 2017; Martinovic 2013; Wessendorf 2014). In het publieke debat is wel sprake van een enigszins samenhangend beeld van deze groep. Zij zouden zichzelf zien als 'wereldburgers', gekenmerkt worden door linkse opvattingen en vanuit een sterk rechtvaardigheidsgevoel opkomen voor migranten. Zij zijn de mensen die de multiculturele samenleving steunen en vinden dat daarin ook plaatsgemaakt moet worden voor mensen met een migratieachtergrond.

Net als bij de mensen die migratiegerelateerde diversiteit zien als een bedreiging komen het beeld uit het publieke debat en het (beperkte) beeld uit de vakliteratuur grotendeels overeen met wat wij in de BaM-data hebben gevonden. De respondenten die aan migratie gerelateerde diversiteit zien als een verrijking plaatsen zichzelf inderdaad overwegend links of uiterst links in het politieke spectrum en zien zichzelf veel sterker als wereldburgers dan hun tegenhangers. Het is echter niet zo dat zij niet tegelijkertijd trots zijn op hun nationale identiteit. Een overweldigende meerderheid van 82 procent is het eens met de stelling 'Ik ben trots op mijn nationale identiteit'. Uit de antwoorden op andere vragen blijkt dat deze groep die nationale identiteit echter meer ziet als een open identiteit, waarin ook plek is voor nieuwkomers. Een vrouw uit Antwerpen spreekt van een 'smospot' (een pan met van alles door elkaar):

'Goh [zucht]. Amai! Ik vind het een heel mooi idee om België toch België te houden, maar dan wel in een bepaalde optiek natuurlijk. Dus de Belgische identiteit... We hebben al drie gemeenschappen... Ik vind dat juist een kracht om toch te zoeken naar gemeenschappelijkheden en bruggen om toch samen te kunnen werken. Ik denk niet dat er iets is als een Belgische identiteit. Ik zou graag hebben dat dat gezien wordt als een meervoudige identiteit, als 'ne smospot'. Want België bestaat eigenlijk niet, da's ook maar kunstmatig, in 1830 of wat was het weer. Een mix van Frans, Spaans, Nederlands, Bourgondiërs, Duits... en dan al de mensen die naar hier komen... Ik zou het een kracht vinden juist als... Die discussie, van dat de Walen geen Nederlands leren en waarom moeten wij dan Frans leren? Dan denk ik: wees blij! Dat je Frans en Nederlands hebt, dat je de meervoudigheid ziet en de meerwaarde van diversiteit.'

De respondenten die aan migratie gerelateerde diversiteit zien als een verrijking antwoorden op de stelling in de BaM-survey dat 'scholen zich zouden moeten aan-

passen aan de cultureel diverse achtergronden van hun leerlingen met een migratie-achtergrond' in groten getale dat zij het daar 'mee eens' of 'zeer mee eens' zijn. Zij antwoorden in de survey bovendien vaker dat zij gewoontes van andere culturen overnemen of bereid zijn om een paar woorden in een andere taal te leren om met hun burens met een migratieachtergrond te kunnen communiceren.

In de literatuur wordt vrij weinig gezegd over de aantrekkingskracht of de mogelijke meerwaarde of opbrengst van het leven in een superdiverse buurt voor deze mensen die diversiteit zien als een verrijking. Omdat het interessant is om te horen wat mensen zelf als meerwaarde of opbrengst zien hebben we daar in de interviews expliciet naar gevraagd. Ook in de commentaren aan het eind van de survey wordt het spontaan verwoord. Een vrouw uit Antwerpen noemt bijvoorbeeld dat het belangrijk is om kinderen de culturele rijkdom van het leven in een superdiverse buurt mee te geven:

'Omdat je andere talen hoort en je ze ook moet spreken. Ik vind dat zelf heel leuk. Ik vind het ook heel leuk om dat aan mijn kinderen mee te geven. Dat je eigen referentiekader niet "de waarheid" of "het enige" is. Dat er net heel veel verschillende referentiekaders zijn. En dat kan alleen al als je je deur opendoet en dan staat het voor je deur. Dat kan je niet uit de boeken halen of vanuit de tv halen. Maar dat is iets wat zich voor je deur afspeelt.'

In het volgende citaat legt een man uit Amsterdam uit dat culturele diversiteit voor hem een voorwaarde is om prettig te wonen:

'Het is echt de basis voor een gezond leven. De meeste biologen zullen volgens mij ook wel erkennen dat biodiversiteit heel belangrijk is, dat begint al bij kippen. Er zijn ook al veel onderzoeken gedaan dat diversiteit cruciaal is voor de creatieve ontwikkeling, en dat mensen daardoor... even zwaaien... [er komt intussen een bekende langs] ... maar dat het van levensbelang is, diversiteit is van levensbelang. Ik begrijp wel dat mensen polarisatie inzetten als machtsmiddel, daarom is het ook zo belangrijk, als ik kijk naar deze wijk, wat het voor mij betekent, want dat was je vraag, dat ik thuiskom op een plek waarbij een aantal elementaire punten van "het zijn" aanwezig zijn. Het is niet dat ik zeg: ik ga nooit meer weg uit deze buurt, dat is niet waar het om gaat, maar het is wel zo dat ik in deze buurt heb gevonden wat ik op heel veel andere plekken mis, en dat is de diversiteit, van denken, cultuur, historie, van kennis.'

Een man uit Rotterdam noemt het aangename contact met zijn burens met een migratieachtergrond:

'Ik heb zelf heel veel Turkse en Marokkaanse burens gehad. Je directe burens ken je goed en die zijn allemaal supertof. Komen eten bij je brengen, peukie met je roken op de trap. Ik heb daar nooit echt problemen mee gehad. Als de kachel bij hen kapot was, kwamen ze altijd bij mij vragen of ik even kwam kijken. Als ze iets niet begrepen, was het meteen: "Buurman, buurman", gewoon heel lief. Het wordt ook overtrokken allemaal hoor, die problemen.'

Een vrouw uit Antwerpen noemt het informele contact in winkels die gerund worden door mensen met een migratieachtergrond als een meerwaarde van het leven in een superdiverse buurt:

'Wat ik ook aangenaam vind, is de manier van winkelen. In de Handelsstraat kom ik heel graag. In die winkels, dat heeft een stuk te maken met prijs, maar ook met de omgangsvormen. Ik ga bijvoorbeeld heel veel naar Kad r. Als ik geen geld bijheb, kan ik dat gewoon straks komen geven. Da's allemaal zo gewoon.'

Ook een jonge man uit Rotterdam noemt de diversiteit en het contact in zijn winkelstraat als hem gevraagd wordt of hij graag in een meerderheid-minderhedenbuurt woont:

'Weet ik eigenlijk niet zo goed, nooit zo bij stilgestaan. Ik hou er wel heel erg van als ik alles bij elkaar zie, dan heb ik wel meer het idee dat ik in Rotterdam ben. En dat voelt dan weer meer als thuis, dus ik denk eigenlijk wel, ja. Toch wel. Op die momenten voel ik me wel iets blijer, als ik even last minute bij de Turkse bakker nog een broodje haal, en daar dan een leuk gesprekje heb.'

Ook voor de respondenten die diversiteit zien als een verrijking is het leven in hun buurt niet alleen maar rozengeur en maneschijn. Zij hebben net zo goed klachten, zoals over zwerfvuil op straat, stoere jongens die met hun scooter te hard door de straat rijden of hangjongeren die meisjes naroeven. Heel vaak beschrijven zij dezelfde soort incidenten als de mensen die diversiteit als een bedreiging zien. Zij schrijven dit soort gebeurtenissen echter toe aan een beperkte groep en scheren niet alle mensen met een migratieachtergrond of een andere huidskleur over  en kam. Het is niet zo dat zij van de incidenten wegstijven, maar zij ervaren ze niet op dezelfde manier als bedreigend en ze wekken bij hen ook niet de frustratie op die sommige

mensen die diversiteit ervaren als een bedreiging wel voelen. Sommige mensen die migratiegerelateerde diversiteit positief waarderen, zeggen ook dat zij wat dit betreft een bewuste keuze maken:

Interviewer: 'Heb je een idee hoe jouw ouders keken naar etnische diversiteit?'

Respondent: 'Borderline racistisch. Dat denk ik wel. Niet bewust, ze zullen zichzelf nooit racist noemen, en ze zullen geen Thierry Baudet stemmen of zo, maar ik denk dat zij heel veel vooroordelen hebben. Ik bedoel, mijn ouders zijn niks gewend, de enige homo's die zij kennen zijn van tv, de enige donkere mensen in ons dorp dat waren twee geadopteerde kinderen, dus die hebben geen idee. Ik had bang kunnen zijn voor alles, daar komt het op neer. Ik heb daar dus wel een hele actieve keuze in gemaakt, van ik wil niet bang zijn voor mijn medemens, wat voor mensen dat ook zijn. Ik kan me beter verdiepen in dingen dan bang zijn voor dingen.'

Veel mensen die positief zijn over migratiegerelateerde diversiteit benadrukken de alledaagsheid die deze diversiteit voor hen heeft. Voor hen is diversiteit de norm geworden, een gegeven waarover ze niet heel veel meer nadenken:

Interviewer: 'Denk je dat je je soms ook aanpast omdat je in een buurt leeft met zoveel mensen met een migratieachtergrond?'

Respondent: 'Ja, dat zal zeker wel het geval zijn. Tegelijkertijd, ik draag nog steeds geen hoofddoek [lacht hard]. Ik kan niet zeggen dat ik meer of minder tolerant ben geworden door hier te wonen. Het is moeilijk om te bepalen. Het is misschien al inherent aan dat ik hier woon. Als ik een probleem had, was ik wel op zoek gegaan naar een woning in een andere buurt.'

Wat bepaalt het verschil tussen de mensen die diversiteit zien als een bedreiging en de mensen het zien als een verrijking?

We hebben in infographic 1 al gezien dat opleidingsniveau hierbij een belangrijke rol speelt. Mensen zonder hoger onderwijsdiploma lijken meer moeite te hebben met het omgaan met de soms grote verschillen tussen de bewoners van hun buurt en ze zien minder vaak het mogelijk verrijkende aspect daarvan. De kanttekening is dat de mensen met een hoger onderwijsdiploma die negatief zijn over diversiteit niet veel verschillen in hun argumentaties van mensen zonder hoger onderwijsdiploma die

ook negatief zijn over diversiteit. Ze zijn zich hoogstens wat meer bewust van het feit dat zij als xenofob weggezet zouden kunnen worden en beginnen hun betoog daarom vaker met zinnen als 'Ik ben geen racist, maar...'

Opleidingsniveau is niet de enige factor die de verschillen bepaalt. Binnen de groepen mensen met en zonder hoger onderwijsdiploma vinden we ook grote verschillen. Hoe komt het dat de ene persoon zonder hoger onderwijsdiploma diversiteit omarmt, terwijl de andere diversiteit als een bedreiging ervaart? Bestaan hiervoor ook andere sociale en/of economische verklaringen? Vormen mensen zonder hoger onderwijsdiploma die diversiteit zien als een bedreiging bijvoorbeeld een extra gemarginaliseerde groep, zoals in de literatuur wel wordt gesuggereerd? Dat lijkt op basis van de BaM-survey niet het geval. Ze zijn niet vaker werkloos of afhankelijk van een uitkering dan mensen zonder hoger onderwijsdiploma die diversiteit als een verrijking zien. Ze zijn ook niet, zoals vaak wordt beweerd, de typische slachtoffers van globalisering en flexibilisering (Gest 2016; Crul e.a. 2019; Hochschild 2016; Lamont 2002; Mepschen 2016). Ze hebben bijvoorbeeld niet vaker tijdelijke contracten en geven ook niet vaker aan niet te kunnen rondkomen van hun inkomen dan mensen zonder hoger onderwijsdiploma die diversiteit beschouwen als een verrijking.

Uit wat voor gezin de respondenten komen, lijkt wel van belang. Bijna één op de vijf mensen die diversiteit zien als een bedreiging komt bijvoorbeeld uit een gezin waarin negatief werd gesproken over diversiteit. Dit is twee keer zo vaak als bij mensen die migratiegerelateerde diversiteit zien als een verrijking. Een deel van de respondenten lijkt een anti-immigrantenattitude dus van huis uit te hebben meegerekregen en heeft zich deze attitude eigen gemaakt. Ook het belang dat wordt gehecht aan traditie lijkt een rol te spelen. Vier op de tien mensen die migratiegerelateerde diversiteit zien als een bedreiging zeggen uit een gezin te komen waarin een grote nadruk lag op traditie. Dit is wederom twee keer zoveel als bij mensen die migratiegerelateerde diversiteit zien als een verrijking. Een jonge vrouw uit Antwerpen licht de invloed van het gezin als volgt toe:

Interviewer: 'In hoeverre sluit je je aan bij de opvattingen van je ouders?'

Respondent: 'Eigenlijk vind ik wel, die vooroordelen... Ik aanvaard die tot ik ze zelf weerlegd heb gezien.'

Interviewer: 'Kun je daar een voorbeeld over geven?'

Respondent: 'Bijvoorbeeld je hebt zo... Mijn papa is verkoper en dan zegt die soms zo over een groep dat ze niet te vertrouwen zijn. "Never trust an Arab" is er zo één. En dan denk ik: ja, hij heeft daar bewijs voor. Maar ik denk ook: ik kan dat niet veralgemeniseren. Maar het zit dan wel in mijn achterhoofd.'

Een vrouw uit Rotterdam legt uit hoe haar ouders haar denkbeelden over diversiteit positief hebben beïnvloed door haar naar een gemengde school te sturen:

'Ik denk dat ze het goed vonden voor mijn opvoeding, en voor die mensen, en voor Nederland eigenlijk. Dat is gewoon hoe het hoort. Dat denk je dan ook als kind. Voor mij was het gewoon. Een deel van mijn vriendengroep komt daar ook vandaan, maar het is vooral dat het mij zo heeft laten nadenken. Misschien dat ik in hele andere kringen zou rondlopen als ik alleen naar witte scholen was geweest.'

We zagen hiervoor dat respondenten in dezelfde situatie totaal verschillend kunnen reageren op de superdiverse context waarin zij wonen en leven. In de praktijk van het BaM-onderzoek vinden we dan ook bewijs voor zowel de contacttheorie als de ethnic group threat theory en de onderliggende mechanismen die beide theorieën beschrijven. Een algemene negatieve attitude ten aanzien van aan migratie gerelateerde diversiteit kan leiden tot interetnisch conflict, wat weer kan leiden tot een negatievere houding ten aanzien van mensen met een migratieachtergrond, wat weer kan leiden tot meer conflict. Zo ontstaat een neerwaartse spiraal van conflict. Een positieve houding tegenover mensen met een andere achtergrond kan juist leiden tot een open houding en plezierig interetnisch contact, wat leidt tot meer positievere attitudes, wat weer leidt tot een opwaartse spiraal van prettig contact en een gevoel van verrijking.

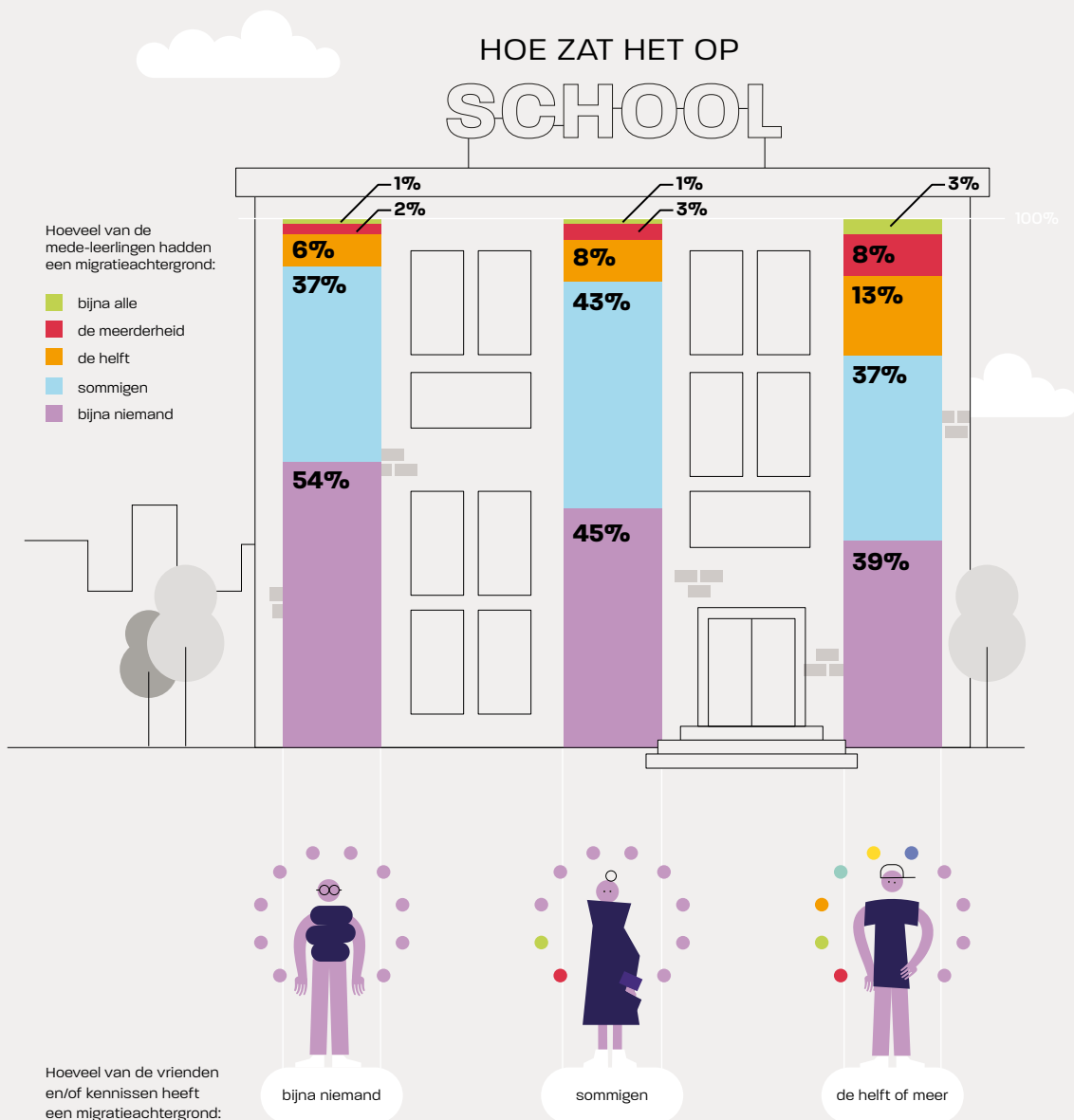
Wat verklaart het hebben van een gemengde vrienden- en kennissenkring?

We hebben in hoofdstuk 2 gezien dat bij veel mensen hun attitude en hun praktijk met betrekking tot migratiegerelateerde diversiteit niet overeenkomen. Hoe komt het dat zoveel mensen die diversiteit een verrijking vinden toch (bijna) alleen maar mensen zonder migratieachtergrond in hun vriendenkring hebben? En omgekeerd, dat sommige mensen die diversiteit een bedreiging noemen toch aangeven een gemengde vriendenkring te hebben? De verklaring voor een gemengde vriendenkring lijkt dus deels in een andere richting te moeten worden gezocht. Daarom kijken we naar de mogelijke invloed van de levensloop in iemands jeugd en de huidige leefsituatie van respondenten. We vinden in beide een aantal belangrijke verklaringen. De mensen met een gemengde vrienden- en kennissenkring hebben volgens de BaM-survey bijvoorbeeld veel vaker op een gemengde basisschool gezeten (zie infographic 4).

INFOGRAPHIC 4

Respondenten zonder migratieachtergrond in meerderheid-minderhedenbuurten uitgesplitst naar de samenstelling van hun vrienden- en kennissenkring en de etnische samenstelling van hun basisschool.

In de zes BaM-steden. BaM-survey 2019

Veel van diegenen die nu een gemengde vrienden- en kennissenkring hebben, zijn opgegroeid in een cultureel meer diverse leefomgeving. Zij hebben de praktijk van het samenleven zo al jong leren kennen. De diversiteit van hun huidige vrienden- en kennissenkring is, zo kunnen we ook op basis van onze kwalitatieve interviews constateren, voor een belangrijk deel terug te voeren op het opgroeien in die cultureel diverse omgeving. Een man uit Rotterdam vertelt over het opgroeien in een multiculturele buurt:

'Mijn vader die werkte bij de Shell, die laste daar, en dat deden al die anderen ook, dus er werden snel heel veel flats gebouwd om al die mensen te huisvesten. Dus je zat met al die mensen in een flat, Nederlanders, Turken, Marokkanen, Antillianen, de hele wereld zat in die flat en dat was juist ook weer gezellig. Dat ging allemaal goed hoor, iedereen had ook iets positiefs, iedereen had werk, een nieuw leven, ze konden gaan bouwen aan iets. Wij als kinderen hadden het heel leuk, maar voor kinderen maakt kleur ook niks uit. Maar er was toen ook een bepaalde tolerantie die nu niet meer bestaat. Dat komt omdat iedereen arm was en elkaar wat gunde.'

Een man uit Hamburg vertelt in soortgelijke bewoordingen over het opgroeien in een woningblok met veel migrantengezinnen:

'Ja, mijn vader werkte in de bouw met mensen uit de Portugese en Spaanse gemeenschap. En er waren van die arbeiderswoningen waar ik toen met mijn vader woonde. Dus je had dagelijks contact met Portugezen en Spanjaarden die daar ook woonden en er werd vaak gezamenlijk gegeten. Mijn vader en moeder zijn relatief vroeg gescheiden. Daarom ben ik ook snel in die gemeenschappen opgenomen. Mijn moeder werkte in een hotel en als ik 's middags uit school thuiskwam, dan at ik gewoon mee met de migrantengezinnen.'

Een man uit Malmö vertelt dat hij in zijn jeugd in een klein dorp op het platteland twee vrienden had met een migratieachtergrond. Nu hij volwassen is en in Malmö woont heeft hij een gemengde vriendenkring:

'Ja, het is echt anders dan waar ik ben opgegroeid, op het platteland op een boerderij. Mijn vader en moeder zijn boeren, en mijn oma en opa van beide kanten zijn boeren, zover als je maar terug kunt gaan... En het is een klein dorpje waar maar ongeveer vijfhonderd mensen wonen, voornamelijk Zweedse mensen. Ik had twee vrienden. Op dat kleine aantal [bewoners]

waren twee vrienden [met een migratieachtergrond] eigenlijk veel als ik erover nadenk. Anyway, het waren Koerden, de ouders van de ene waren vluchtelingen uit Turkije, en van de andere, zijn vader kwam uit Iran.'

Een Nederlandse vrouw vertelt over haar middelbare school als de plek waar zij voor het eerst met een diverse leerlingpopulatie in aanraking kwam:

'De middelbare school, de mavo, was vol met andere nationaliteiten. Van alles en nog wat. Maar daar zaten ook de ama's [alleenstaande minderjarige asielsezoekers], dat zat bij mij op school. En zo heb ik in één klap heel veel mensen leren kennen en zo heb ik ook interesse gekregen. Dus daar is ook zo mijn interesse in Afrika en de wereld an sich gegroeid. Dus voor mij is dat een verrijking. Om gewoon te weten wat er nog meer is in de wereld en hoe mensen denken. Dus voor mij was dat heel positief.'

Ook een vrouw uit Malmö noemt haar schooltijd als belangrijke eerste leerervaring voor het omgaan met culturele diversiteit:

'Ik kwam voor het eerst in aanraking met diversiteit op school, maar ook door vrienden met wie ik samen dingen deed in de buurt. Dus ik kende al die mensen. Dus ik voelde mij, ja, comfortabel met hen. En het was ook interessant om vrienden te hebben uit Albanië. En ik had een paar vriendinnen uit Somalië. Zij hadden geen ouders hier in Zweden. Dus ik ontdekte verschillende werelden en ik begreep ook niet alles. Bijvoorbeeld, ik ging op bezoek in het appartement van mijn vriendin. Er was gewoon niks in dat appartement. Ik had nog een andere vriendin, mijn beste vriendin, die was geadopteerd. Ik voelde ook hoe het voor haar was als mensen aan haar gingen vragen waar ze vandaan kwam en wat ze over dat land wist. En voor haar was het, zeg maar, ze wist niks over dat land.'

Een man uit Amsterdam van wie zowel de ex-vrouw als zijn huidige partner een migratieachtergrond heeft, illustreert hoe culturele diversiteit van jongs af aan een plek innam in zijn dagelijks leven:

'Ja grappig toen je me vroeg voor het migratieding. Ik ben niet anders gewend. Ik kan niet oordelen. Het is heel normaal voor mij, mensen van een andere cultuur bijvoorbeeld. Ik ben niet in een dorp opgegroeid bijvoorbeeld waar mijn burens Nederlands waren. Ik weet niet hoe dat is, dat zou eerder nieuw voor mij zijn dan dit. Dit voelt voor mij als normaal. Ik zie het ook niet

anders. Al mijn kinderen zijn ook half Surinaams, of half Marokkaans. Dus voor mij is het ook... Op voetbal zaten misschien vier Nederlanders. Daar was ik ook goed mee hoor, maar met de anderen was ik toch veel beter.'

Een vrouw uit Antwerpen noemt de activiteiten van haar moeder als een belangrijke verklaring voor haar gemengde vriendengroep:

'Ehm... Ik had een Afghaanse vriendin en een vriendin waarvan de papa een Afrikaanse achtergrond had. Mijn mama heeft een organisatie waarmee ze mensen met verschillende achtergronden bereikt, dus van daaruit waren er ook wel wat mensen. Veel Afrikaanse mensen. Maar zij heeft, voornamelijk toen we jong waren, zich een hele tijd gericht op mensen uit asielcentra die hier een België een beetje hun plek probeerden te vinden. Voornamelijk jongeren.'

De helft van de respondenten met een gemengde vrienden- en kennissenkring heeft echter niet op een gemengde basisschool gezeten en is op jonge leeftijd ook niet op een andere manier in aanraking gekomen met culturele diversiteit. Ze zijn vaak opgegroeid in een kleinere, veel minder diverse gemeente en pas op latere leeftijd naar de stad verhuisd, bijvoorbeeld voor een opleiding of werk. Wat zijn de redenen dat zij toch een gemengde vrienden- en kennissenkring hebben en bovendien opvallend vaak (de helft van deze groep) een partner met een migratieachtergrond? Deze respondenten hebben waarschijnlijk als jongvolwassene voor het eerst persoonlijke relaties aangeknoopt met mensen met een migratieachtergrond. Ze blijken bovendien significant vaker voor een kortere of langere tijd in het buitenland gewoond te hebben. Daar hebben zij waarschijnlijk met andere normen en waarden kennisgemaakt en zo geleerd om te gaan met verschil. Het direct in aanraking komen met diversiteit op jonge leeftijd, zoals op school, of als jongvolwassene, bijvoorbeeld op een opleiding of bij het daten, lijkt dus een belangrijke impact te hebben op hoe iemands sociale kring eruitziet.

Een kleine subgroep van respondenten met een gemengde vriendengroep heeft mensen met een migratieachtergrond in de familie. De impact van het hebben van mensen met een migratieachtergrond in de (aangetrouwde) familie op de eigen vriendenkring is groot. Van de respondenten die geen of bijna geen mensen met een migratieachtergrond hebben in de (aangetrouwde) familie zegt 9 procent een vrienden- en kennissenkring te hebben die minstens voor de helft bestaat uit mensen met een migratieachtergrond. Bij de respondenten die aangeven een paar (aange- trouwde) familieleden met een migratieachtergrond te hebben is dit al bijna twee keer zoveel (17 procent). Diversiteit in de bekende omgeving van de familie heeft dus ook

een belangrijke impact op de eigen sociale kring. Die diversiteit in de familie kan bestaan uit aangetrouwde familieleden, maar bijvoorbeeld ook uit geadopteerde kinderen in de familie, zoals sommige respondenten aangeven.

Waardoor komt het dat mensen geen gemengde vriendenkring hebben?

De groep respondenten zonder gemengde vrienden- en kennissenkring vormt in zekere zin het spiegelbeeld van de groep die we hiervoor beschreven. Van hen zat minder dan één op de tien op een basisschool waar minstens de helft van de leerlingen een migratieachtergrond had. Meer dan 90 procent van de mensen uit deze groep is dus op jonge leeftijd waarschijnlijk weinig met diversiteit in aanraking gekomen. De respondenten noemden dit ook regelmatig in de interviews. Op de vraag waarom een respondent uit Antwerpen zo weinig diverse vriendenkring heeft terwijl hij in een superdiverse buurt woont antwoordt deze:

'Oeh, daar moet ik eens even over nadenken... Nu, omdat toevallig mijn dichte vrienden zeg maar, geen migratieachtergrond hebben. Omdat mijn interacties in de buurt relatief beperkt zijn: overdag werk je, nu dan hier binnen [tijdens de COVID-19-lockdown] en anders in Brussel. En wanneer ik tijd spendeer aan activiteiten en zo, dan ga ik vaak eerder elders wandelen. Maar ik ben volledig van je vraag aan het afwijken [lacht]. Maar van buitenlandse origine, nee, eigenlijk niet... [pauzeert en denkt na]. Ik denk dat het ook gewoon komt omdat ik waarschijnlijk uit een vrij traditionele gemeente kom en dan ben ik verhuisd naar Antwerpen samen met de directe vriendenkring rondom mij. Zodat ik zelf niet echt de behoefte... Hoewel, ik ben een heel open-minded en sociaal persoon. Ik zou met iedereen vrienden kunnen zijn. Maar ik denk dat je daar dan zelf niet echt meer naar op zoek gaat, nee.'

Het volgende citaat van een andere man uit Antwerpen illustreert nog eens hoe het geen bewuste keuze lijkt, maar er duidelijk ook niet vanzelf betekenisvolle interacties tussen mensen met en zonder migratieachtergrond ontstaan:

'Omdat je dan bijvoorbeeld in cafés enkel blanken hebt... En als we aan het sporten zijn, dan willen we gewoon met elkaar sporten. Dan gaan we niet vragen aan mensen van "kom erbij". Dan blijven we meestal in ons eigen groepje natuurlijk. Da's niet bewust rond migratiedingen, da's gewoon... Dus er is geen enkele activiteit waar wij mengen eigenlijk. Allee, ik toch niet.'

Een vrouw uit Amsterdam beschrijft een verschijnsel dat we veel zijn tegengekomen in de interviews. Veel mensen hebben op straat en in buurtwinkels wel oppervlakkige contacten met mensen met een migratieachtergrond, maar verder dan die vaak oppervlakkige contacten gaat het niet en is er geen sprake van meer betekenisvol contact. Er ontwikkelen zich weinig persoonlijke relaties:

'Ehm... minder. Bijvoorbeeld de eigenaar van het winkeltje hier, daar gaan we weleens langs voor kleinere aankopen zoals een appel of een ui. En dat is een supervriendelijke man en daar zeg ik dan weleens gedag tegen. Op mijn werk kom ik ook wel in contact met mensen met een migratieachtergrond. Maar de mensen met wie je meer afspreekt of een diepgaander contact hebt zijn toch eerder witte middenklassenmensen, zeg maar.'

Een vrouw uit Antwerpen schetst een vergelijkbaar beeld. We komen dit eigenlijk in alle interviews in de verschillende steden tegen:

'Goh, ja, het contact is vrij beperkt eigenlijk. Dus ik zie ze wel overal, als ik uit het raam kijk of over straat loop. En bij ons heb je zo'n garage, met dertig, veertig auto's. Dus dat zijn de mensen in de buurt tegen wie ik goeiedag zeg. Maar dat is alles eigenlijk. En ik haal m'n friet bij, da's een Marokkaan, de frituur waar ik kom. Ja, ehm, van in de buurt zonder andere redenen, nee.'

Een Antwerpse vrouw met jonge kinderen beschrijft hoe op de speelplekken in de publieke ruimte niet vanzelf contact ontstaat, als de interviewer vraagt waar zij mensen met een migratieachtergrond in de buurt tegenkomt:

Respondent: 'Ook wel op de speelpleintjes, daar zitten ook vaak Marokkaanse mama's met hun kinderen. Maar dat is allemaal wel meer gescheiden van elkaar. Je ziet wel echt dat, zeg maar, de blanke mama's alleen met elkaar staan te babbelen en dat de Marokkaanse mama's op een ander plekje zitten.'

Interviewer: 'En hoe vind je dat?'

Respondent: 'Ehm... tja... Ik vind dat altijd wel jammer, want langs de ene kant zou ik het wel fijn vinden om wat meer mensen te kennen en daar wat meer mee betrokken te geraken. Maar dat lijkt toch niet zo evident.'

Er zijn meer respondenten die aangeven dat zij graag wat meer contact met hun buurtgenoten met een migratieachtergrond zouden willen hebben:

'Ik zou dat wel fijn vinden... Als er meer ontmoeting zou zijn. Dat wil nog niet zeggen dat je beste vrienden moet worden, maar ik zou het wel fijn vinden om meer mensen op straat tegen te komen en te kennen die hier ook in de straat wonen.'

Het blijkt moeilijk om op (semi)publieke plekken de eerste stap te zetten en contact te maken met mensen met een migratieachtergrond. Wellicht houdt dit onbewust verband met de gedachte dat het de migranten zijn die moeten integreren en dat de verantwoordelijkheid om contact te maken dus bij hen ligt. Verschillende respondenten vertelden het gevoel te hebben dat mensen met een migratieachtergrond niet op contact met hen zitten te wachten en misschien liever omgaan met mensen uit hun eigen groep. Ze geven aan dat ze het ongemakkelijk zouden vinden om mensen met een migratieachtergrond spontaan te benaderen, omdat ze bang zijn iets verkeerd te zeggen of te doen.

Respondent: 'Ja, ik ben helemaal niet soort van geschoold daarin. Ik vind het ook heel moeilijk om mijn woorden te kiezen, van, hoe moet ik zoiets noemen of zo.'

Interviewer: 'Hoe bedoel je?'

Respondent: 'Ja, met mensen met een migratieachtergrond. Ik voel dat ik zo heel erg op mijn tenen aan het lopen ben zodat ik niet een woord gebruik dat misschien eigenlijk helemaal niet prettig is. Ja, dat vind ik al wel weer ongemakkelijk. Maar dat komt ook omdat ik het niet gewend ben. Ja, omdat je dan niemand wilt benadelen door je woordgebruik, of niemand wilt kwetsen met je woordgebruik.'

Het volgende citaat van een respondent uit Wenen illustreert ook dat niet zozeer sprake is van onwil om contact te maken, maar eerder een gevoel van onzekerheid over 'de ander':

Respondent: 'Als ik langs mensen loop en ze kijken op, dan zal ik soms wel naar ze glimlachen of misschien hallo zeggen, dus, maar ik zal niet echt vaak stoppen om met ze te praten.'

Interviewer: 'Waarom niet?'

Respondent: 'Hmm, ik denk dat ik wat meer... voorzichtiger zou zijn met wat ik zeg, omdat ik niet altijd zeker weet hoe ze zullen reageren, omdat we misschien... Omdat we verschillende achtergronden hebben. Verschillende... nu ben ik het woord weer kwijt. Alsof we verschillende waarden hebben.'

Een vrouw uit Antwerpen beschrijft mooi het proces van aftasten in een cultureel diverse context:

Interviewer: 'Oké. En hoe is die interactie precies?'

Respondent: 'Hangt er een beetje van af, maar je tast misschien wel iets meer de gevoeligheid af?'

Interviewer: 'Hoe doe je dat concreet, die gevoeligheid aftasten?'

Respondent: 'Goh, dat is wat je onbewust doet volgens mij. Als je iemand ziet en die heeft duidelijk dezelfde stijl, dan ga je al sneller ergens van uit. En dan ga je sneller eens een grap maken of ironie gebruiken of... dat zal ik dan minder snel direct doen. Maar, bijvoorbeeld, wij zijn twee mama's [doelt op haar ex-partner], dus als we ook met ouders van andere origine omgaan, dan tast je dat wat af. Van kan dat of kan dat niet. Dat is niet het eerste wat ik zou zeggen. Maar tegen anderen ook niet hoor [lacht en denkt even na]. Maar dat kan ook heel snel voorbij zijn hoor. Bijvoorbeeld de directrice van de school is een Marokkaanse vrouw. En ik kom heel goed met haar overeen, zij weet ook dat wij twee mama's zijn en ik weet ook allerlei dingen over haar. En er is dan ook humor en ironie en alles wat je maar wilt. Maar het moet gewoon een beetje dezelfde geest zijn. Of er dan religie of culturele diversiteit is, dat maakt dan niet zoveel uit. Het maakt dan ook helemaal niet uit dat zij een hoofddoek draagt of niet, nee.'

De onzekerheid die mensen zonder migratieachtergrond ervaren als ze moeten functioneren in een etnisch diverse context is door Lisa-Marie Kraus, een van onze BaM-PhD-studenten, aangeduid met de term *belonging uncertainty* (Kraus 2022; Kraus & Crul 2022). Dit concept is oorspronkelijk gebruikt om de onzekerheid aan te duiden die mensen mét een migratieachtergrond voelden in een door mensen zonder migratieachtergrond gedomineerde omgeving. Wij gebruiken het concept hier andersom.

Tijdens lezingen over dit thema waar we het concept *belonging uncertainty* aan mensen zonder migratieachtergrond presenteerden zeiden veel mensen dat zij dit gevoel inderdaad herkenden. Mensen zonder migratieachtergrond die in hun jeugd weinig te maken hebben gehad met de superdiverse samenleving hebben in zekere zin een achterstand in te halen. Zij missen de ervaring van mensen, zowel met als zonder migratieachtergrond, die in de stad in cultureel diverse buurten zijn geboren en getogen en die op gemengde scholen hebben gezeten. Gelukkig zijn mensen hun hele leven in staat om nieuwe dingen leren en kunnen zij dus ook leren omgaan met culturele diversiteit (zie hoofdstuk 6).

Hoofdstuk 4

De ervaring van een superdiverse buurt vanuit verschillende diversiteitsposities

In hoofdstuk 2 en 3 hebben we in hoofdlijnen de reacties van onze respondenten op het leven in een superdiverse buurt beschreven. Wat betekenen de posities die zij innemen voor het plezierig samenleven in een superdiverse buurt? Hoe beleven de mensen die negatief zijn over diversiteit het leven in hun superdiverse buurt? En, ook interessant: zijn de mensen die positief oordelen over diversiteit ook inderdaad meer tevreden over het leven in een superdiverse buurt? Omdat we naast hun attitudes, hun meningen, ook vragen naar hun sociale praktijk wordt ook duidelijk of het hebben van een gemengde vrienden- en kennissenkring de manier waarop mensen het leven in zo'n diverse buurt ervaren beïnvloedt.

Behalve kijken naar de invloed van hun attitudes en sociale praktijk op mensen zelf en op het leefklimaat in de buurt bekijken we in dit hoofdstuk hoe kenmerken die mensen niet zelf hebben gekozen zich verhouden tot het plezierig samenleven in een superdiverse buurt. Zoals we aan het begin van dit boek aangaven, vormen de deelnemers aan het onderzoek (die dus allemaal in de categorie 'mensen zonder migratieachtergrond' vallen) een heterogene groep. Zij verschillen onder andere van elkaar in opleiding, huidskleur, gender en identificatie als LGBTQ+. De verschillende uitkomsten in relatie tot opleiding hebben we al laten zien. In dit hoofdstuk gaan we vooral in op de drie laatste kenmerken.

Hoe ervaren mensen die negatief zijn over migratiegerelateerde diversiteit het wonen in een superdiverse buurt?

Wat betekent het wonen in een superdiverse buurt voor de minderheid van mensen die diversiteit als een bedreiging ervaren? Het lijkt bij voorbaat een problematische combinatie. In hoofdstuk 2 lieten we zien dat een derde van de mensen die geen hoger onderwijsdiploma hebben en 16 procent van de mensen die wel een hoger onderwijsdiploma hebben migratiegerelateerde diversiteit een bedreiging noemen. Hoe ervaren deze mensen het wonen met burens met een migratieachtergrond? Hoe ervaren zij de interacties op straat en in winkels in hun buurt met mensen met een migratieachtergrond? Het korte antwoord is: de meeste mensen uit deze groep ervaren het wonen in een superdiverse buurt niet als plezierig. De uitkomsten van de survey geven een tamelijk ontluisterend beeld van hun woonplezier. Slechts 37 procent van de mensen zonder hoger onderwijsdiploma uit deze groep evalueert de relaties met burens met een migratieachtergrond als positief, meer dan de helft (53 procent) rapporteert onplezierige interetnische interacties op straat en bijna een derde (31 procent) in winkels. Ook van mensen met een hoger onderwijsdiploma uit deze groep rapporteert meer dan de helft (52 procent) onplezierige interetnische interacties op straat en 23 procent in winkels.

Vertrouwen is een belangrijke voorwaarde om prettig te wonen in een buurt, maar bij deze groep is sprake van veel wantrouwen ten aanzien van hun medebewoners. Van de mensen zonder migratieachtergrond zonder hoger onderwijsdiploma zegt 41 procent de buurtbewoners niet te vertrouwen en bij de academisch opgeleiden geldt dat voor 38 procent. Deze groep is het dan ook vaak eens met de stelling 'Ik voel me een vreemdeling in mijn buurt' en rapporteert onevenredig veel conflicten (waaronder fysieke conflicten) op straat. Van de mensen zonder hoger onderwijsdiploma uit deze groep zegt 44 procent lastiggevallen (pestgedrag en beledigingen) te zijn op straat, net als een vergelijkbaar deel van de respondenten uit deze groep met een hoger onderwijsdiploma (39 procent). Bedreigingen en/of fysiek geweld in het voorafgaande jaar worden gemeld door respectievelijk 20 procent en 16 procent van de mensen die negatief zijn over diversiteit.

Opvallend is dat veel respondenten die diversiteit zien als een bedreiging vaak een hele reeks klachten hebben over het samenleven in hun buurt. Veel klachten gaan over afval op straat, vandalisme en het op straat lastigvallen van vrouwen. Het volgende citaat is afkomstig van een vrouw uit Wenen:

'Het bijzonder vervelende aan mijn buurt is dat het bijzonder vies is. Vooral door mensen die eruitzien alsof ze een migratieachtergrond hebben (Turken, mensen uit het Midden-Oosten, Afrika en soms ook uit de Balkan), de straten zijn vies (spugen, achtergelaten afval) en openbaar bezit wordt gesloopt. Verder ben je in mijn buurt als Oostenrijker op straat totaal in de minderheid. Het straatbeeld wordt vooral gekenmerkt door vrouwen met een hoofddoek en donkere mensen (Turken, Afrikanen). Vooral het bedrijfsleven in de straat is de laatste jaren erg veranderd -- van de kleine, Oostenrijkse winkeltjes (zoals schoenmakers, kleermakers, etc.) naar Turkse kruidenierswinkels, bars en cafés, wat vooral 's avonds als vrouw wandelen door de buurt niet bijzonder prettig maakt.'

Een andere vrouw uit Rotterdam antwoordt op de vraag in hoeverre de etnische diversiteit van de buurt invloed heeft op haar gevoel van zich thuis voelen:

Respondent: 'Hmm. Luister. Er spreekt bijvoorbeeld niemand Nederlands als ik naar de Albert Heijn ga. Of niet écht Nederlands, maar je weet wat ik bedoel. Gewoon ja... Of bijvoorbeeld door de winkelstraat daar, dan ben je daar echt zo 'de blanke', weet je wel?'

Interviewer: 'Dus, als ik je zo hoor praten, heb je niet veel interacties in de winkel met mensen met een migratieachtergrond?'

Respondent: 'Nee, dat nodigt niet echt uit. En ik heb ook niet het gevoel dat zij dat zouden willen. En waar ik me ook echt aan stoort, bijvoorbeeld in de buurt van het zwembad of als je 's avonds thuiskomt van het station... Dat mannen je de hele tijd nafluiten, da's niet bevorderlijk voor het veiligheidsgevoel. En dat is bijna nooit een blanke man die dat doet. En da's niet racistisch bedoeld of zo, maar dat valt wel op. Het bevordert het gevoel van thuis horen in de buurt natuurlijk niet.'

Sommige mensen noemen de kleine confrontaties die zij aangaan, zoals een vrouw uit Antwerpen die vertelt over het begin van de COVID-19-pandemie, toen er wc-papier werd gehamsterd:

'Ik heb de mensen aangesproken die gingen lopen met ons wc-papier. En dat waren mensen met een migratieachtergrond. Dan staat er in koeien van letters op dat er maar één pak wc-papier mag gekocht worden per persoon. En dan neemt die mevrouw er drie. Daar stoort ik me enorm aan. Mag ik mijn achterste dan niet afvegen of wat?'

Als mensen migratiegerelateerde diversiteit als een bedreiging zien en ook (zoals in de citaten hiervoor) als de oorzaak van overlast zien, is het misschien niet verwonderlijk dat zij vaak in conflict komen met buurtbewoners. Het leven in een diverse context is op deze manier emotioneel behoorlijk belastend. Het is dan ook geen verrassing dat deze mensen aangeven significant meer ontevreden te zijn over hun leven in het algemeen dan de respondenten die de diversiteit in de buurt omarmen.

Hoe ervaren mensen die positief zijn over migratiegerelateerde diversiteit het wonen in een superdiverse buurt?

Hoe ziet het leven eruit voor de mensen die migratiegerelateerde diversiteit als een verrijking beschouwen? Zij vormen, zo hebben we in hoofdstuk 2 laten zien, de grootste groep. Deze respondenten voelen zich helemaal thuis in hun buurt. Acht van de tien van de respondenten uit deze groep zijn het oneens of sterk oneens met de stelling 'Ik voel mij een vreemdeling in mijn buurt'. Ook hebben zij veel meer vertrouwen in hun medebewoners dan de groep die is beschreven in de vorige paragraaf. Slechts één op de tien mensen uit deze groep denkt dat de buurtbewoners niet te vertrouwen zijn. Verder rapporteren deze respondenten, opnieuw in scherpe tegenstelling tot de vorige groep, veel plezierige interetnische interacties op straat (bijna acht op de tien mensen) en in winkels (bijna negen op de tien). Het contrast met de respondenten die diversiteit zien als een bedreiging is dus erg groot en hun dagelijks leven ziet er totaal anders uit. Deze man uit Rotterdam beschrijft dat hij veel plezier beleeft aan zijn superdiverse buurt:

'Toen ik hier kwam wonen, toen was deze straat, het leek wel één grote willekeurige straat in Ankara of zo, weet je wel. Een Turkse straat, alle winkeltjes waren Turks en die hadden allemaal dingetjes buiten staan en op zaterdag was het daar helemaal vol met mensen, een file, en op straat heel veel mensen, maar het is een hele smalle straat. Ik woonde daar, dus als ik beneden kwam, de deur uitliep, de eerste vijf minuten liep ik door exotisch Rotterdam. En dat vond ik fantastisch! Ik hou ervan. Al die mensen, heel tof dat dat bestaat.'

Het volgende citaat is van een man in Hamburg die diversiteit als een verrijking ziet en een gemengde vriendenkring heeft. Hij beschrijft met veel enthousiasme de plezierige interetnische interacties in de buurt:

'Ik hou van mijn buurt. Juist die diversiteit aan mensen met verschillende achtergronden maakt het hier zo gezellig. Iedereen staat voor elkaar klaar, helpt elkaar en zorgt voor elkaar. Waar je ook vandaan komt en welke reputatie [de buurt] Harburg ook heeft. Ik hou van dit multiculturele en van elkaar helpen en voor elkaar zorgen. Dat mis ik echt in puur Duitse buurten. Iedereen staat er alleen voor. Je bent nogal anoniem en afstandelijk. Iedereen zorgt voor zichzelf, dat is niet het geval in Harburg. Hier kennen we elkaar en steunen we elkaar. Ik hou daarvan.'

De vrouw uit Amsterdam van wie het citaat hierna afkomstig is, geeft aan dat het belangrijk is om moeite te doen voor het samenleven in de praktijk:

'Nou, het levert me op dat ik toch op straat mensen ken. Dan zeg ik Hallo! en dat is een fijn gevoel in de buurt. Als ik buiten loop, kom ik altijd wel iemand tegen die ik ken. Dat is winst volgens mij. Ja, het levert een hele prettige omgangssfeer op. Ja, dus het voelt soms wel een beetje georganiseerd, geprogrammeerd of gezocht... maar ik denk wel dat het nodig is. Anders kom je niet met die mensen in gesprek. Want je ziet het in de tuin, en dat zei mijn Marokkaanse buurvrouw ook, dat er ook vaak een scheiding is.'

De respondenten die migratiegerelateerde diversiteit zien als een verrijking vertellen niet alleen dat zij prettig wonen in hun buurt, maar rapporteren ook twee tot twee en een half keer minder vaak dat ze zijn lastiggevallen op straat of fysiek bedreigd zijn dan de respondenten die diversiteit zien als een bedreiging. Het debat over migratiegerelateerde diversiteit heeft zich voornamelijk geconcentreerd rond problemen en conflicten. Zelden is de vraag gesteld wat het mensen oplevert als zij diversiteit als iets positiefs (gaan) zien. Deze uitkomsten laten zien dat de mensen die migratiegerelateerde diversiteit als een verrijking zien een aanmerkelijk prettiger dagelijks leven in de buurt hebben.

We constateerden in hoofdstuk 2 dat een van de grootste subgroepen (onder zowel mensen met als mensen zonder hoger onderwijsdiploma) migratiegerelateerde diversiteit weliswaar als een verrijking ziet, maar nauwelijks of geen vrienden en kennissen heeft met een migratieachtergrond. De praktijk van deze respondenten lijkt dus niet aan te sluiten bij hun positieve opvattingen over diversiteit. Wat zouden zij winnen in termen van welzijn als zij hun positieve attitude ten aanzien van diversiteit wel zouden vertalen naar hun sociale praktijk? Uit de data blijkt bijvoorbeeld dat deze groep significant minder plezierige interetnische interacties in winkels en op straat heeft dan de groep die diversiteit ook ziet als een verrijking en wel een

gemengde vrienden- en kennissenkring heeft. De respondenten zonder gemengde vrienden- en kennissenkring hebben ook significant minder contact met burens met een migratieachtergrond en voelen zich significant vaker een vreemdeling in hun eigen buurt dan mensen die wel een gemengde vrienden- en kennissenkring hebben. Het wel of niet hebben van een gemengde vrienden- en kennissenkring maakt blijkbaar een belangrijk verschil voor de beleving van hun superdiverse buurt, ondanks dat beide groepen diversiteit zien als een verrijking. Op het gebied van welzijn is er dus nog veel te winnen voor mensen zonder gemengde vrienden- en kennissenkring als zij hun positieve attitude wel zouden vertalen naar een gemengde sociale praktijk.

Hoe ervaren mensen die noch positief, noch negatief zijn over migratiegerelateerde diversiteit (de middengroep) het wonen in een superdiverse buurt?

Er is ook een aanzienlijk groep mensen die culturele diversiteit geen verrijking vindt, maar ook geen bedreiging. De groep die in het midden scoort. De antwoorden van deze middengroep (respectievelijk 19 procent van de respondenten zonder en 12 procent van de respondenten met een hoger onderwijsdiploma) op vragen over vervreemding, wantrouwen en interetnische interacties in de buurt liggen tussen die van de twee hiervoor beschreven groepen in. Het volgende citaat van een man uit Antwerpen geeft deze middenpositie weer. Hij is zich bewust van de migratiegerelateerde diversiteit in zijn buurt, maar hij geeft geen duidelijk negatief of positief oordeel over zijn ontmoetingen met mensen met een migratieachtergrond:

Interviewer: 'Je hebt verteld wat voor interacties je hebt in de buurt. Kom je daarbij vaak in contact met mensen met een migratieachtergrond?'

Respondent: 'Ehm... redelijk. Ik bedoel, dat valt me soms niet echt op. Maar ik geloof wel veel, want ik merk toch vaak dat er een grote verscheidenheid is. En dan denk ik vaak van, ah... Wanneer ik een andere taal hoor op straat of zo. Ja.'

Interviewer: 'En je zegt "vaak", maar je let er niet zo op. Wat bedoel je daar juist mee?'

Respondent: 'Ehm... ja, gewoon, dat went [lacht].'

Interviewer: 'Dat went! [lacht]. Dus eigenlijk dat je er niet echt meer op let, of zo?'

Respondent: 'Nee, dat zijn gewoon de mensen met wie ik samenleef, snap je?'

Tot deze groep respondenten behoren ook mensen die bewust 'kleurenblind' willen zijn, zoals deze buurtwinkelier uit Rotterdam:

'Als ik voor mijzelf mag spreken, ik doe dat niet, ik maak daar geen onderscheid in. In mijn dagelijks leven. Waarom zou ik? We wonen allemaal hier, de meesten komen hier ook nog vandaan, en als je hier niet vandaan komt, dan maakt het ook niet uit, maakt het alleen maar interessanter. Het is wel zo dat je anders bent, maar het is niet zo dat je daardoor anders leeft of zo. Je weet dat bepaalde culturen andere gebruiken hebben, en dat is alleen maar goed en interessant, ook om jezelf meer te ontwikkelen. Maar het is niet zo dat je daarin aanpast in je dagelijks leven, helemaal niet. Je doet gewoon je eigen ding. Dus als iedereen gewoon lekker zijn eigen ding doet en zichzelf blijft, dat vind ik vooral belangrijk. Dan kan je gewoon op een leuke manier met elkaar omgaan. Dus in mijn dagelijks leven houd ik daar geen rekening mee of iemand Pietje Puk heet of zwart of blauw is, interesseert me geen zak, het gaat erom dat mensen zichzelf zijn.'

De antwoorden van de middengroep over interetnische interacties neigen meer naar die van de groep die diversiteit als een verrijking ziet dan naar die van de groep die diversiteit als een bedreiging ziet. Zo evalueert 63 procent van de mensen zonder hoger onderwijsdiploma die diversiteit een verrijking noemen de relatie met hun burens met een migratieachtergrond als positief, tegenover maar 37 procent van die groep die diversiteit als een bedreiging ervaart. Van de mensen uit de middengroep noemt 51 procent de relatie met hun burens met een migratieachtergrond positief en daarmee zitten ze tussen de twee andere groepen in, maar wat dichterbij de mensen die diversiteit als een verrijking beschouwen. De invloed van deze middengroep zal de balans voor de praktijk van het samenleven dus eerder naar de positieve kant laten doorslaan. Als het gaat om conflicten op straat (zelf gerapporteerde frequentie van lastiggevallen zijn en betrokkenheid bij een fysiek conflict), zien we dit nog sterker. Er zijn dan geen significante verschillen meer tussen deze groep en de mensen die migratiegerelateerde diversiteit een verrijking noemen, terwijl er wel een sterk significant verschil is met de mensen die diversiteit zien als een bedreiging.

De middengroep is een interessante groep. Misschien boeit het onderwerp van diversiteit deze respondenten niet bijzonder en geven ze daarom vaak antwoorden als 'een beetje mee eens' of 'ertussenin'? Misschien is hun houding meer pragmatisch en minder politiek? Ze zijn niet negatief, maar ook niet erg enthousiast over de diversiteit in hun buurt. Ze passen met hun houding niet binnen de kaders van de contacthypothese, maar ook niet binnen die van de *ethnic group threat theory* (zie pagina 47).

Zij vinden de etnische identiteit van de ander niet bijzonder belangrijk, maar ook hun eigen etnische identiteit niet. Deze middengroep levert, zoals we ook in de volgende hoofdstukken zullen zien, vanuit deze houding een belangrijke bijdrage aan een geslaagde praktijk van het samenleven.

Hoe ervaren bewoners van de derde generatie het wonen in een superdiverse buurt?

De categorie 'mensen zonder migratieachtergrond' telt ook een aantal respondenten van de derde generatie: hun ouders zijn wel allebei geboren in het land waar we onderzoek deden, maar één of meer grootouders niet. Zo zitten er dus ook nakomelingen van gemengde relaties in de categorie 'zonder migratieachtergrond' en mensen van verschillende huidskleur. We willen benadrukken dat het hier om een klein deel van de steekproef gaat: slechts 188 van de 3026 respondenten gaven op de vraag over zelfidentificatie aan dat zij behoren tot de groep 'mensen met een migratieachtergrond' of 'mensen met een gemengde achtergrond'. De derde generatie is nog relatief jong en daarom in de leeftijdscategorie van onze respondenten (25 tot en met 45 jaar) nog niet erg sterk gerepresenteerd. Er zijn inmiddels veel meer jongeren die grootouders hebben met een migratieachtergrond. En als we kijken naar het aantal BaM-respondenten dat aangeeft een gemengde relatie te hebben (een kwart van de respondenten in een relatie), dan wordt duidelijk dat deze groep in de toekomst sterk zal groeien. Het is daarom interessant om naar deze nu nog kleine groep te kijken, omdat hun impact op de praktijk van het samenleven in de toekomst steeds groter gaat worden. De Canadese demograaf Eric Kaufmann (2018) voorspelt in zijn boek *Whiteshift* zelfs dat aan het eind van deze eeuw de meeste inwoners van de grote steden in het Verenigd Koninkrijk nakomelingen zullen zijn van ouders met een gemengde relatie.

De mensen die zichzelf identificeren als iemand met een migratieachtergrond of een gemengde afkomst (al zijn zij volgens de gebruikelijke statistieken 'mensen zonder migratieachtergrond'), blijken migratiegerelateerde diversiteit relatief vaak als een verrijking te zien. Dat is wellicht geen verrassende uitkomst. Het grote verschil met de overige respondenten betreft echter hun vrienden- en kennissenkring. Een kwart van de respondenten uit deze groep geeft aan meerdere of veel vrienden en kennissen met een migratieachtergrond te hebben. Dat is aanzienlijk meer dan onder de overige respondenten. Ook de antwoorden van deze subgroep in de BaM-survey over interacties met mensen met een migratieachtergrond wijken af. Deze respondenten rapporteren significant vaker een positieve relatie met burens met een migratie-

achtergrond en melden significant minder vaak onplezierige interacties op straat met mensen met een migratieachtergrond. Ze rapporteren bovendien vaker plezierige interacties. In het volgende citaat geeft een Amsterdamse man met Surinaamse roots weer hoe zijn afkomst doorwerkt in zijn attitudes over diversiteit:

'Ik zie letterlijk mensen van allerlei afkomsten en allerlei sociaaleconomische klassen door elkaar leven van dag tot dag. En dat dat goed gaat, is overduidelijk. De krant staat niet vol met: weer een knokpartij in de Transvaalbuurt. Dus het gaat extreem goed, in een wijk waar de diversiteit extreem hoog is. Nog voordat we bedenken hoe het komt, laat het dus zien dat het mogelijk is. En nou weet ik dat ik een gemengde achtergrond heb, dus ik heb sowieso daarin een bredere blik, geen garantie hoor als je gemengd bent. Maar ik weet wel dat voor mij geldt dat ik echt een voorvechter ben van dat we het echt uit ons hoofd laten om bevolkingsgroepen in te delen op basis van een soort kenmerken. Deze buurt laat zien dat het kan.'

Het citaat van een vrouw uit Malmö illustreert hoe afkomst van invloed kan zijn op de manier waarop mensen zichzelf begrijpen. Op de vraag naar de houding van haar ouders ten aanzien van diversiteit vertelde ze:

'Toen ik een kind was en ook toen ik een jonge volwassene was, waren ze zo van, zeer pro diversiteit en vooral antiracistisch en antinazi. Ze vonden het vooral belangrijk, weet je, het benadrukken van het lijden tijdens het nazitijdperk en zo. En als mijn vader me vroeger onze Roma-achtergrond noemde, was het altijd een beetje, niet echt een grapje, maar een soort voor de hand liggende verklaring waarom wij in april al bruin worden, terwijl de Zweden pas in juni bruin worden. En waarom we zo graag reizen, waarom we altijd met de auto reisden met een caravan naar plekken waar weinig andere mensen komen en dat soort dingen. De verklaring was altijd: Ja, dat is onze *Tinker*-achtergrond. Toen ik een kind was, was dat maar een grapje dat ik niet begreep. Iets wat ik gewoon aannam. Het betekende niet echt iets, het was niet alsof er een etnische groep mensen is die zo heet, en ik had geen idee van de connectie met Roma. Pas toen ik al volwassen was, begon ik het te begrijpen. Toen leerde ik een beetje Romani en ik ontdekte dat alle woorden waarvan ik dacht dat het Stockholm-straattaal was toen ik klein was, eigenlijk Romani-woorden waren. Zoals, het meest gangbare Zweedse woord voor meisje is tjej. Tjej is Romani. Het betekent jonge vrouw of meisje.'

We hebben gezien dat mensen van de derde generatie of die zichzelf identificeren als iemand met een gemengde achtergrond vaker migratiegerelateerde diversiteit als een verrijking zien en ook vaker betekenisvol interetnisch contact hebben. Omdat er steeds meer mensen met een gemengde afkomst zijn zullen zij ook een steeds groter stempel zetten op de praktijk van het samenleven in de superdiverse stad.

Hoe ervaren vrouwen het wonen in een superdiverse buurt?

De grootste subgroep (52 procent) binnen de gehele categorie 'mensen zonder migratieachtergrond' bestaat uit mensen die zich identificeren als vrouw. Hoe ervaren vrouwen het leven in de superdiverse buurt? In het vertoog van veel anti-immigrantenpartijen neemt het vermeende gebrek aan respect voor vrouwen zonder migratieachtergrond onder etnische minderheidsgroepen een belangrijke plaats in. Superdiverse buurten zouden volgens deze partijen voor vrouwen een onprettige leefomgeving vormen. Er is nog betrekkelijk weinig onderzoek gedaan naar hoe vrouwen zonder migratieachtergrond die in superdiverse meerderheid-minderhedenbuurten wonen hun buurt ervaren. Mensen die migratiegerelateerde diversiteit als een bedreiging beschouwen, noemen niet zelden als reden dat vrouwen zonder migratieachtergrond last hebben van groepjes jonge mannen met een migratieachtergrond. Anti-immigrantenpartijen werpen zich op als beschermers van deze vrouwen. Het is dus van belang om te kijken wat vrouwen hier zelf over zeggen. Zien vrouwen die in MM-buurten wonen migratiegerelateerde diversiteit bijvoorbeeld vaker als een bedreiging dan mannen? Dat zou een logische consequentie kunnen zijn van het feit dat mannen niet op een dergelijke manier worden lastiggevallen. De resultaten laten echter zien dat vrouwen migratiegerelateerde diversiteit minder vaak dan mannen (21 procent versus 26 procent) zien als een bedreiging en vaker als een verrijking (64 procent versus 59 procent). In het anti-immigrantenvertoog over het lastigvallen van vrouwen wordt met name gewezen naar mannen uit Noord-Afrika en het Midden-Oosten. Om na te gaan of de vrouwelijke respondenten negatiever tegenover deze groep staan dan mannen hebben we de zogenoemde 'temperatuurvraag' uit de BaM-survey geanalyseerd, waarmee respondenten hun gevoelens door middel van een temperatuur van 0 graden (zeer koude gevoelens) tot 100 graden (zeer warme gevoelens) voor verschillende groepen konden uitdrukken. Hieruit komt naar voren dat vrouwelijke respondenten significant warmere gevoelens ten opzichte van mensen uit Noord-Afrika en het Midden-Oosten hebben dan mannelijke respondenten. Ook hier wijzen de data er dus niet op dat vrouwen uit superdiverse MM-buurten diversiteit extra bedreigend vinden.

Het zou natuurlijk zo kunnen zijn dat vrouwen negatief gedrag van mannen met een migratieachtergrond niet willen benoemen. We hebben voor de vrouwelijke respondenten apart gekeken of zij beledigingen door mannen op straat op basis van gender rapporteren. 16 procent van de vrouwen heeft dit in het voorafgaande jaar ervaren. We hebben aan deze vrouwen gevraagd of de daders tot een andere etnische groep behoren dan zijzelf. Van de 16 procent gaf 10 procent aan dat dit het geval was. Onze respondenten benoemen dit intolerante gedrag ook en kijken er dus niet van weg. Toch ziet de overgrote meerderheid van ook deze vrouwen diversiteit als een verrijking. Dit is een belangrijk uitkomst voor ons boek. Hoe komt het dat zij ondanks hun negatieve ervaring toch een algemeen positieve attitude hebben ten opzichte van migratiegerelateerde diversiteit? Onze hypothese is dat tegenover deze negatieve ervaring ook (vele) positieve ervaringen staan met mensen met een migratieachtergrond, waardoor zij de ervaring met een individu niet veralgemeniseren naar de hele groep. Als we kijken naar de subgroep van vrouwen die beledigingen op basis van gender door iemand met een migratieachtergrond hebben ervaren en die diversiteit beschouwen als een verrijking, dan zien we dat die hypothese wordt bevestigd door de data. Twee derde van de vrouwen in deze groep heeft een aantal goede vrienden met een migratieachtergrond en één op de drie heeft een partner met een migratieachtergrond. Van de vrouwen die geen of bijna geen goede vrienden met een migratieachtergrond hebben geeft twee derde aan wel enkele mensen met een migratieachtergrond in hun kennissenkring te hebben. Veel van deze vrouwen stellen bovendien een positieve relatie te hebben met collega's of burens met een migratieachtergrond. Die betekenisvolle relaties zijn hoogstwaarschijnlijk een belangrijke reden waarom zij een incident met individuen niet naar een hele groep veralgemeniseren. Dit is een heel belangrijk mechanisme waardoor de bredere praktijk van het samenleven ondanks negatieve ervaringen toch kan slagen.

Hoe ervaren mensen die zich identificeren als LGBTQ+ het wonen in een superdiverse buurt?

De mensen die zich identificeren als een van de identiteiten binnen de LGBTQ+-groep vormen een andere belangrijke subgroep in de categorie 'mensen zonder migratieachtergrond'. In het anti-immigrantenvertoog worden ook zij genoemd als een groep waarvan de vrijheid bedreigd wordt door specifieke groepen mensen met een migratieachtergrond. Over hoe de mensen uit de LGBTQ+-gemeenschappen het leven in een superdiverse MM-buurt ervaren, is bijzonder weinig bekend. Aan onze survey namen 312 respondenten deel die zichzelf als LGBTQ+-persoon identificeren, genoeg om ze als groep te vergelijken met de groep die zichzelf cisgender hetero-

seksueel (heteroseksuele man of vrouw) noemt. Tussen deze twee groepen blijken geen grote verschillen te bestaan, maar een iets groter aandeel cisgender heteroseksuelen ziet migratiegerelateerde diversiteit als een bedreiging.

Om het veelgehoorde stereotype van jongeren van islamitische afkomst die LGBTQ+-personen zouden lastigvallen te onderzoeken, keken we ook hier of LGBTQ+-personen koudere gevoelens koesteren ten opzichte van mensen uit Noord-Afrika en het Midden-Oosten. Hier zien we geen significante verschillen tussen de LGBTQ+-groep en de groep cisgender heteroseksuelen. De groep die beledigingen vanwege diens seksuele geaardheid heeft gerapporteerd is met 14 procent ongeveer even groot als onder vrouwen. En ook bij deze groep was ongeveer in twee derde van de gevallen de dader iemand van een andere etnische groep. Toch leidt dit ook bij deze groep niet tot een algemene afwijzing van diversiteit. Net als bij de vrouwen zien we ook hier dat het hebben van betekenisvolle relaties met mensen met een migratieachtergrond waarschijnlijk bijdraagt aan het niet veralgemeniseren van negatieve ervaringen naar een negatieve houding ten aanzien van een hele groep. Een kwart van de respondenten uit deze subgroep heeft een partner met een migratieachtergrond. Zes op de tien respondenten uit deze groep hebben meerdere goede vrienden met een migratieachtergrond. Van degenen die aangeven geen gemengde vriendenkring te hebben, zegt de overgrote meerderheid dat hun bredere kennissenkring wel gemengd is.

Daar waar anti-immigrantenpartijen plaatsvervangend opkomen voor vrouwen en de LGBTQ+-gemeenschap in superdiverse buurten en hun positie gebruiken in hun anti-immigrantenvertoog, lijken de mensen uit deze groepen dit vertoog zelf niet te steunen.

Diversiteit in superdiversiteit

Een van de belangrijkste kenmerken van het begrip superdiversiteit is de *diversificatie van diversiteit* (Vertovec 2023). Daarmee wordt bedoeld dat het belangrijk is om de diversiteit binnen etnische groepen mee te nemen als het gaat om het bepalen van de positie die mensen innemen in de samenleving.

Het zichtbaar maken van de diversiteit binnen etnische groepen mensen is belangrijk, omdat hiermee de andere raakvlakken tussen mensen in beeld komen, zoals seksuele geaardheid, gender, politieke voorkeur, muzieksmaak enzovoort. Die andere raakvlakken overstijgen vaak etnische groepsgrenzen. De homogemeenschap in Amsterdam vormt ook een interessant voorbeeld. Een van de kenmerken van die gemeenschap is de enorme etnische verscheidenheid. Die diversiteit wordt

door de gemeenschap ook als iets belangrijks gezien en gevierd. Zo introduceert het Amsterdam Gay Men's Chorus zichzelf trots als een koor met 34 nationaliteiten. De homo-identiteit blijkt hier net zo belangrijk als, of belangrijker dan, de etnische identiteit.

Mensen hebben vele identiteiten. De schrijver en essayist Sinan Çankaya (2020) noemt het: 'mijn ontelbare identiteiten'. Al die andere identiteiten creëren evenzovele raakvlakken tussen mensen die verschillen op basis van etnische identiteit kunnen overstijgen. Die verschillende identiteiten en raakvlakken vormen een belangrijke reden waarom mensen negatieve ervaringen met individuen met een migratieachtergrond niet veralgemeniseren naar de hele groep.

Er is echter ook een kleinere groep respondenten die zich juist lijkt op te sluiten in één identiteit, namelijk hun etnische of nationale identiteit. Hun houding haakt zich juist vast aan negatieve interetnische interacties en deze negativiteit lijkt ook het uitgangspunt bij daaropvolgende ontmoetingen met mensen met een migratieachtergrond, bijvoorbeeld op straat en in winkels. Er ontwikkelt zich zo een negatieve spiraal. Dit heeft grote gevolgen voor de praktijk van het samenleven, zoals we in het volgende hoofdstuk zullen zien.

Hoofdstuk 5

Wat is de impact van de verschillende diversiteitsposities?

Multiculturele buurten worden door politici vaak probleemwijken genoemd. Als bewoners van zulke buurten hebben wij ons nooit kunnen vinden in dergelijke eenzijdige kwalificaties. Ja, buuren hebben soms een conflict met elkaar, maar dat betekent niet dat buurtbewoners permanent op voet van oorlog leven. Ja, er gebeurt soms iets op straat, maar het is niet zo dat je permanent over je schouder moet kijken. Wat we misschien nog sterker misten in het geschetste beeld waren de dagelijkse plezierige interacties tussen bewoners: de praatjes op straat en in winkels en de vrolijke sfeer in het park en in het speeltuintje op een zonnige dag. We hebben geprobeerd dat meer evenwichtige beeld van de meerderheid-minderhedenbuurt te vangen in de vragen van de BaM-survey. Die vragen richten zich daarom op zowel de plezierige als de onplezierige kanten van de praktijk van het samenleven.

Een andere vraag die we willen beantwoorden, is in welke mate de visie van de bewoners van MM-buurten de praktijk van het samenleven bepaalt. We stellen ons voor dat zowel de groep die migratiegerelateerde diversiteit als een bedreiging ziet als de groep die deze beschouwt als een verrijking gewicht legt in de weegschaal van de praktijk van het samenleven en daarmee het leefklimaat in tegenoverstelde richtingen kan laten doorslaan.

De praktijk van het samenleven in cijfers

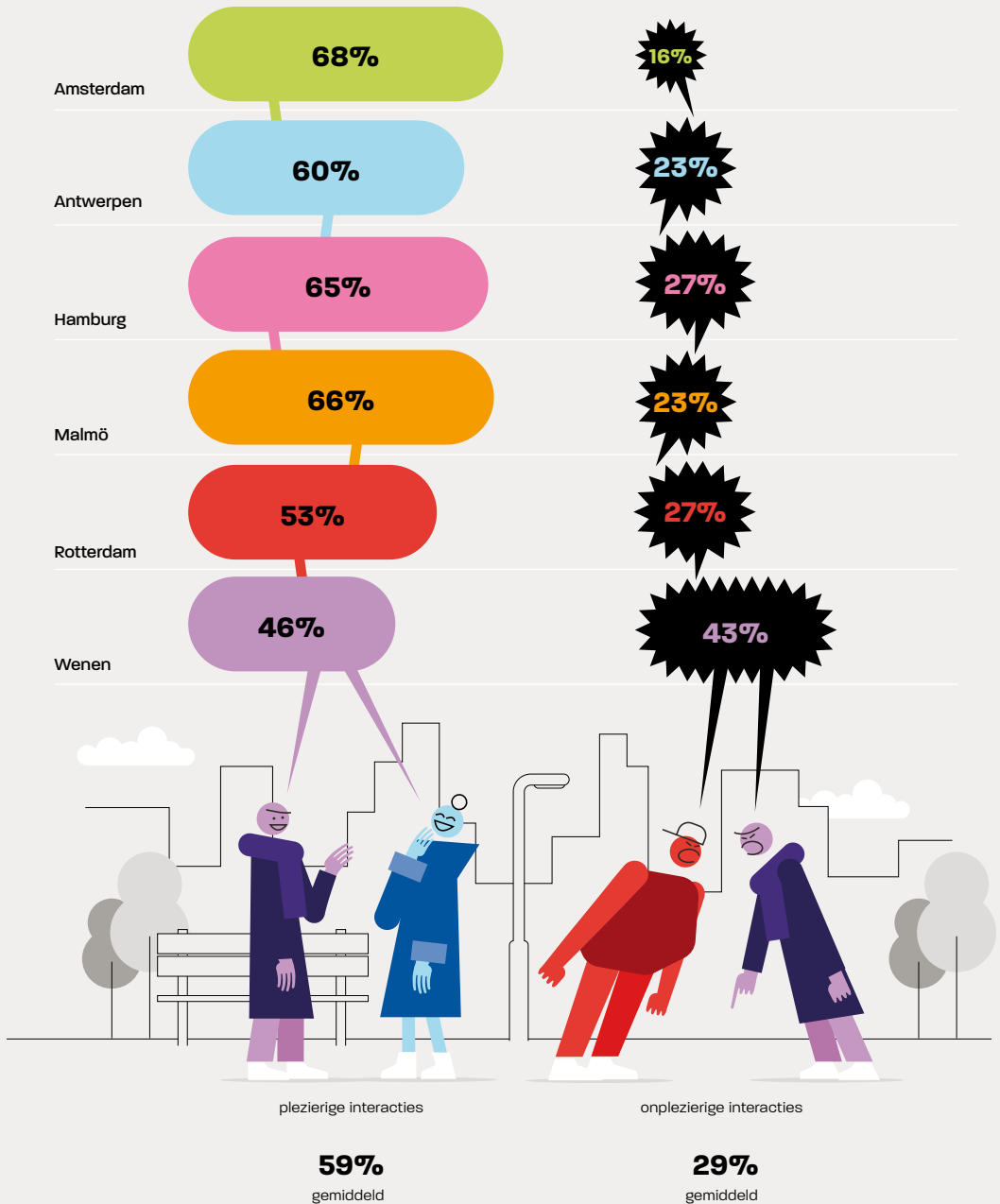
Het onderzoeken van spanningen in buurten is niet nieuw. Veel steden hebben buurtmonitors waarmee zij het leefklimaat in de buurten regelmatig meten en het een cijfer geven. Beleidsmakers en allerlei buurtprofessionals nemen dergelijke metingen mee in hun interventies. Onze uitkomsten richten zich specifiek op de impact van de attitudes en interacties van de bewoners zonder migratieachtergrond op de

INFOGRAPHIC 5A

Onplezierige en plezierige interetnische interacties op straat onder respondenten zonder hoger onderwijsdiploma in meerderheid-minderhedensteden.

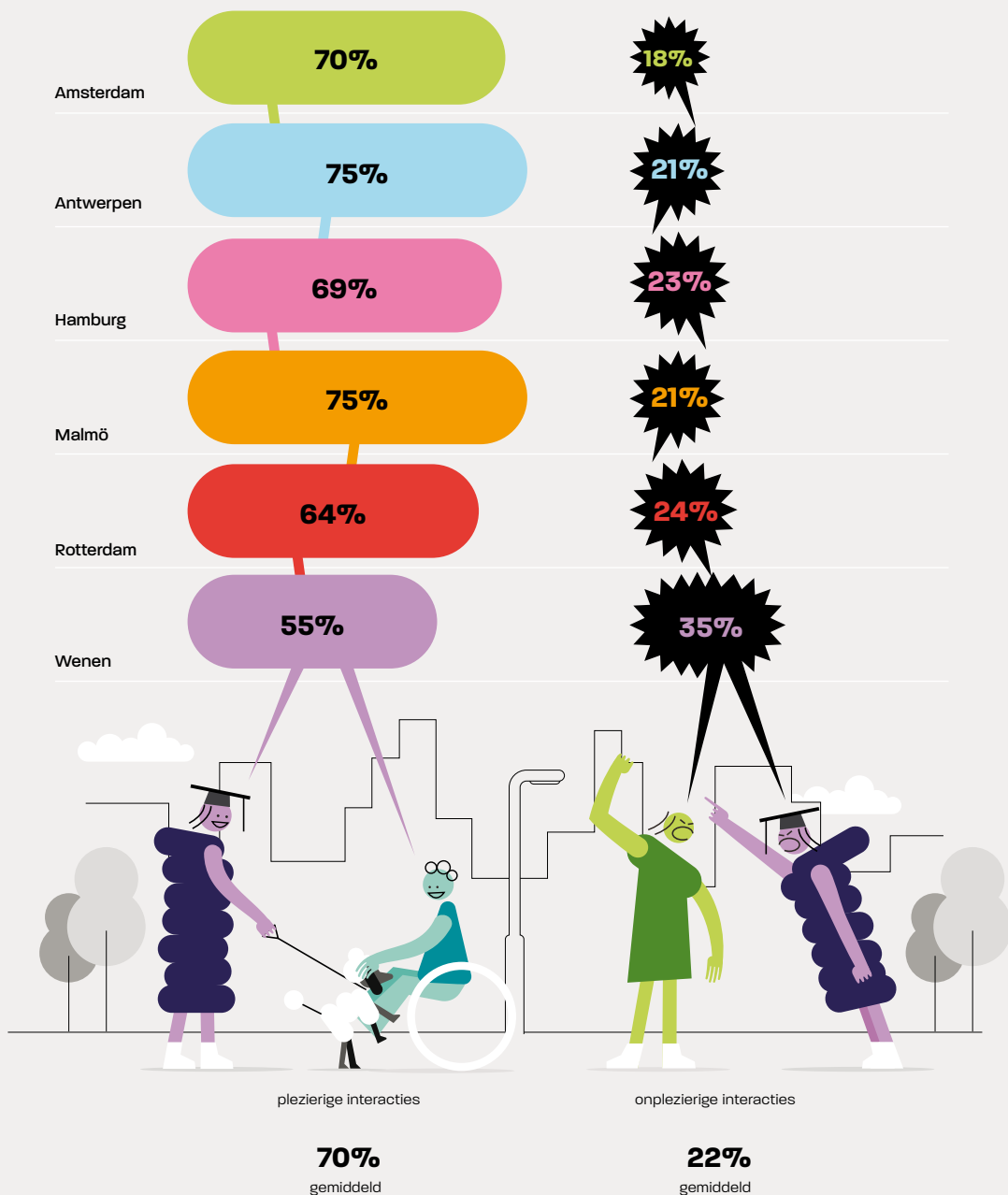
In de zes BaM-steden. BaM-survey 2019

INFOGRAPHIC 5B

Onplezierige en plezierige interetnische interacties op straat onder respondenten met een hoger onderwijsdiploma in meerderheid-minderhedensteden.

In de zes BaM-steden. BaM-survey 2019

praktijk van het samenleven in de MM-buurt. Dat is uiteraard maar één aspect van het samenleven in een buurt, maar wel een aspect dat nog maar weinig aandacht heeft gekregen.

In de survey vroegen we de respondenten of hun interacties met mensen met een migratieachtergrond op publieke plekken, zoals op straat of in winkels, plezierig of onplezierig waren (zie infographic 5a). De respondenten konden ook aangeven dat ze op een bepaalde plek zowel plezierige als onplezierige interetnische interacties hadden gehad, of geen interacties. Allereerst is het fijn om te zien dat in alle steden er veel meer prettige interetnische interacties op straat zijn dan onprettige interacties. Alleen in Wenen houden de plezierige en de onplezierige interacties elkaar bijna in evenwicht.

Voor de mensen met een hoger onderwijsdiploma slaat de balans nog nadrukkelijker door richting plezierige interetnische interacties (zie infographic 5b). Maar ook hier zien we het hoogste percentage onplezierige interetnische interacties in Wenen. In hoofdstuk 6 gaan we op zoek naar mogelijke oorzaken hiervan.

We hebben ook gevraagd naar interacties met mensen met een migratieachtergrond in winkels. De trend in winkels laat zelfs een nog iets positiever beeld zien dan de trend op straat (zie infographics 6a en b).

In de minder anonieme context van de winkel is er sprake van minder onplezierige interetnische interacties dan in de meer anonieme context van de straat (zie ook Knipprath e.a. 2021). Op de speelplaats, waar mensen uit de buurt elkaar vaker ontmoeten, neemt het aandeel onplezierige interetnische interacties nog verder af. Naarmate de kans groter is dat mensen elkaar kennen, neemt de kans op plezierige interetnische interacties dus toe.

In alle BaM-steden valt op hoe onevenredig veel mensen die diversiteit als een bedreiging ervaren interetnisch conflict rapporteren. Van de in totaal 763 gerapporteerde onplezierige interetnische interacties op straat nemen zij er 375 voor hun rekening. Dat is bijna de helft, terwijl zij minder dan een kwart van het totale aantal respondenten vertegenwoordigen. Als in een buurt dus veel mensen wonen die diversiteit zien als een bedreiging, zal hun gewicht in de schaal een flinke impact hebben op de praktijk van het samenleven daar.

Onder de respondenten is er ook een subgroep die juist onevenredig veel vaker prettige interetnische interacties rapporteert. Dat zijn de mensen die diversiteit niet alleen zien als een verrijking, maar die ook een gemengde vrienden- en kennissen-

kring hebben. Zij rapporteren anderhalf keer zo vaak positieve interetnische interacties op straat dan mensen die niet tot deze groep behoren.

De relatie tussen de politieke voorkeur en de praktijk van het samenleven

In ons onderzoek naar de impact van bewoners zonder migratieachtergrond op de praktijk van het samenleven hebben we ook de politieke voorkeur meegenomen. We weten dat soms meer dan de helft van de mensen in de MM-buurt niet stemt. Bovendien is uit politicologisch onderzoek bekend dat mensen die op anti-immigrantenpartijen stemmen niet altijd voor hun politieke voorkeur uitkomen. Onze survey zal daarop vast geen uitzondering zijn. Verder is het moeilijk om de anti-immigrantenpartijen in de vijf Europese landen waar we onderzoek deden te vergelijken, omdat ze allemaal een ander karakter en een andere geschiedenis hebben. Daarom hebben we in de BaM-vragenlijst ook gevraagd waar mensen zichzelf plaatsen op een schaal van politiek uiterst links tot uiterst rechts. Is er een relatie tussen de politieke voorkeur van respondenten en onprettige interetnische interacties en conflicten op straat? We vroegen hiervoor niet alleen naar onplezierige interetnische interacties op straat, maar ook naar bedreigingen en fysiek geweld in de buurt in het voorafgaande jaar. In infographic 7a is te zien dat er inderdaad een duidelijk verband bestaat tussen politieke voorkeur en onplezierige interetnische interacties op straat.

We hebben ook gevraagd naar bedreigingen en fysieke confrontaties op straat. Hier blijkt dat de uitkomsten elkaar niet of nauwelijks ontlopen zolang het gaat om de mensen die zichzelf op de schaal van uiterst links tot gematigd rechts plaatsen. Onder de respondenten die zichzelf 'rechts' of 'uiterst rechts' noemen, is het percentage dat aangeeft dit soort conflicten te hebben ervaren echter flink hoger. Van de respondenten die zichzelf uiterst rechts op de schaal plaatsen, rapporteert niet minder dan een derde bedreigingen en/of fysieke confrontaties in het afgelopen jaar (infographic 7b).

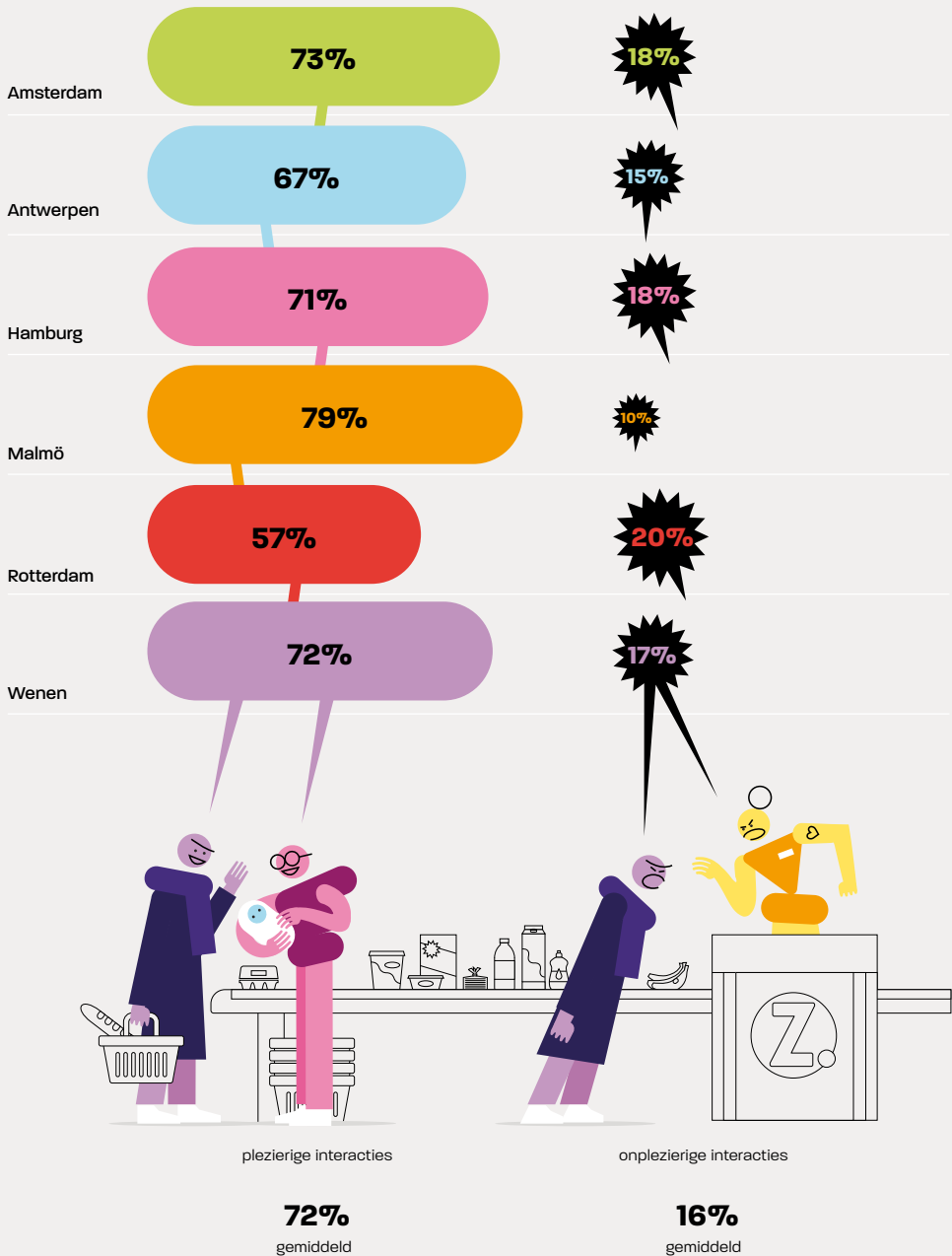
We kunnen op basis van onze survey de vraag niet beantwoorden of extreemrechtse partijen het klimaat scheppen waarin conflicten in de buurt worden aangewakkerd. Duidelijk is in ieder geval dat er een relatie is tussen het voorkomen van onplezierige interacties op straat en bedreigingen en fysieke conflicten in de buurt en het aandeel uiterst rechtse mensen dat dit rapporteert.

De aanwezigheid van een grote groep mensen met een rechtse of uiterst rechtse politieke voorkeur heeft een grote impact op het sociale klimaat in superdiverse

INFOGRAPHIC 6A

Onplezierige en plezierige interetnische interacties in winkels onder respondenten zonder hoger onderwijsdiploma in meerderheid-minderhedensteden.

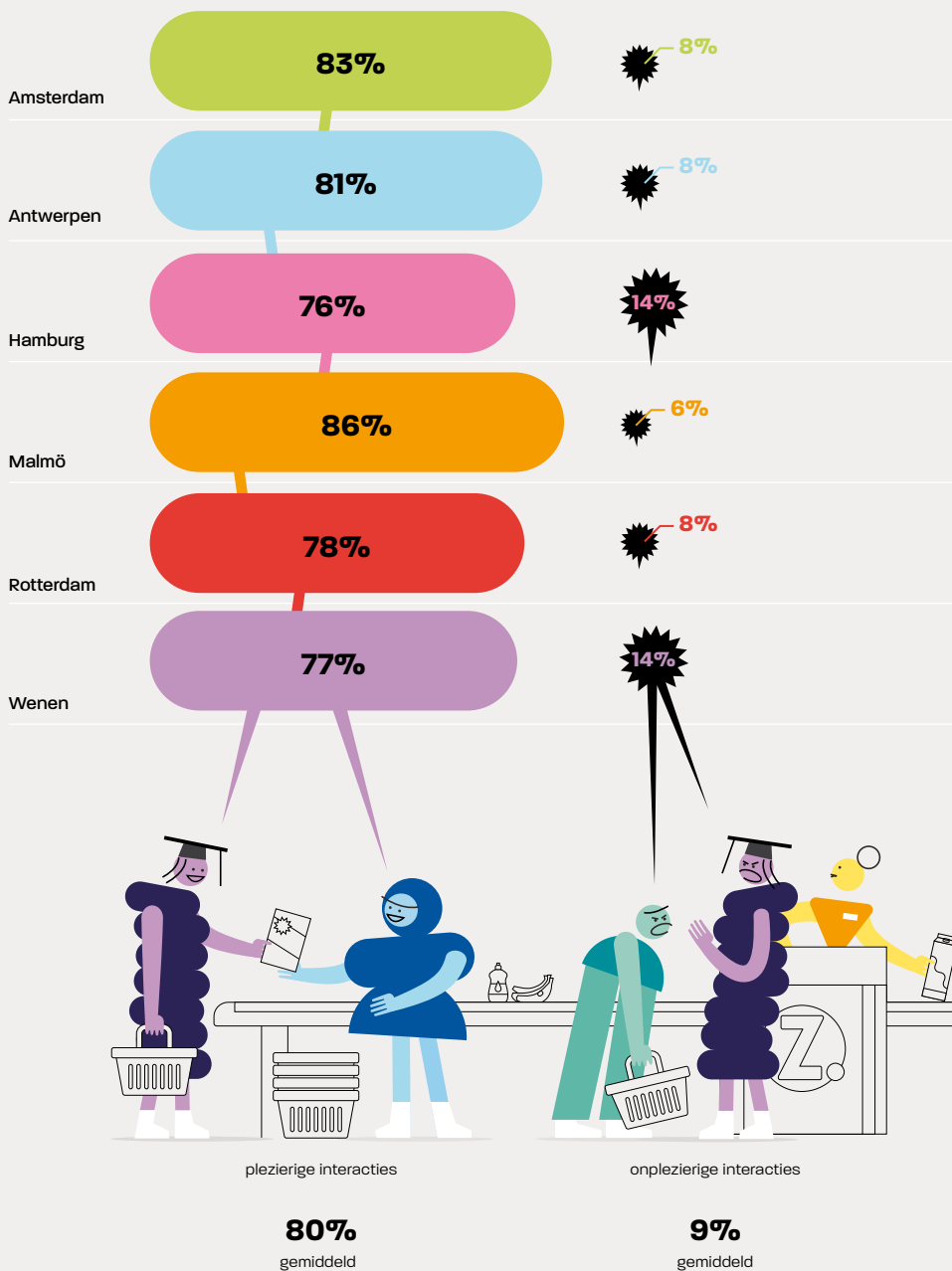
in de zes BaM-steden. Bron: BaM-survey 2019

INFOGRAPHIC 6B

Onplezierige en plezierige interetnische interacties in winkels onder respondenten met een hoger onderwijsdiploma in meerderheid-minderhedensteden.

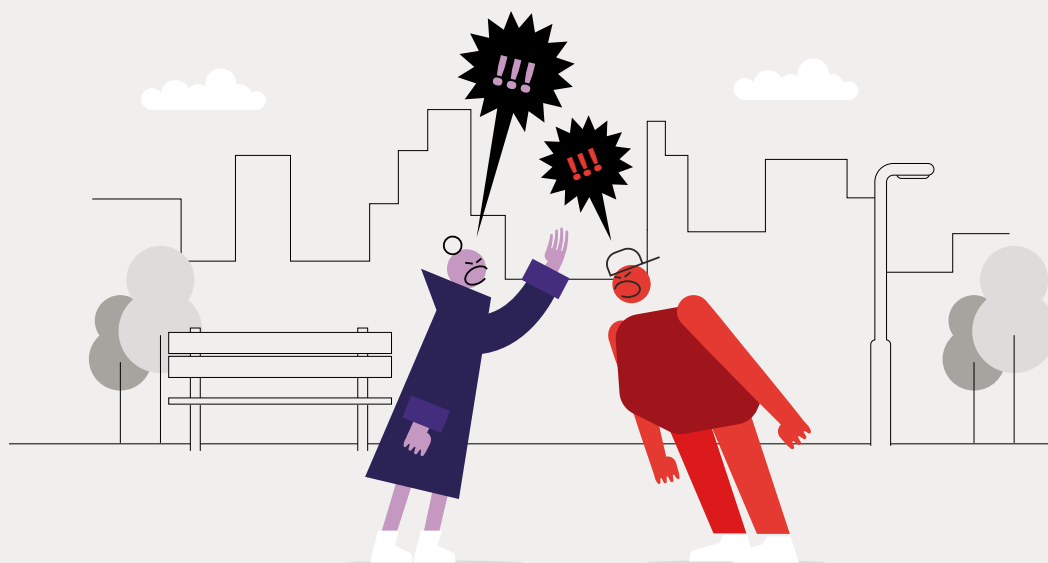
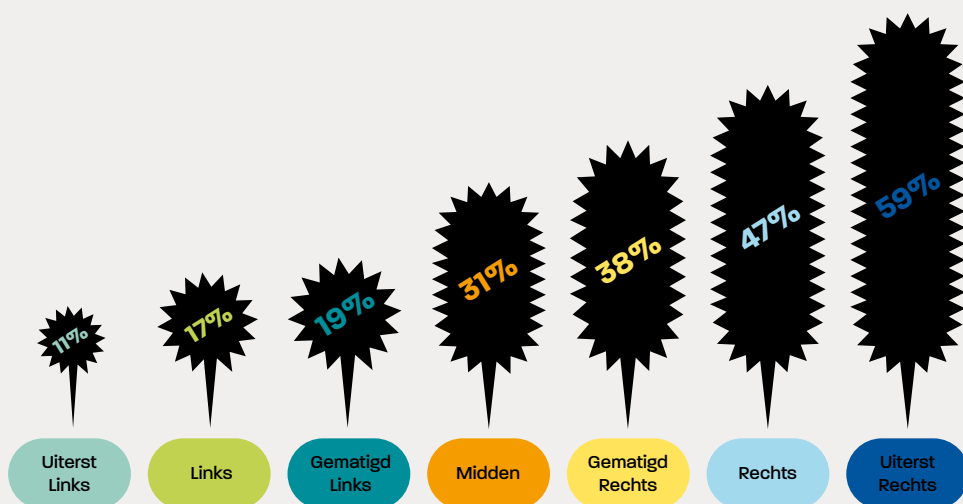
in de zes BaM-steden. Bron: BaM-survey 2019

INFOGRAPHIC 7A

De politieke voorkeur van respondenten zonder migratieachtergrond en gerapporteerde onplezierige interetnische interacties op straat.

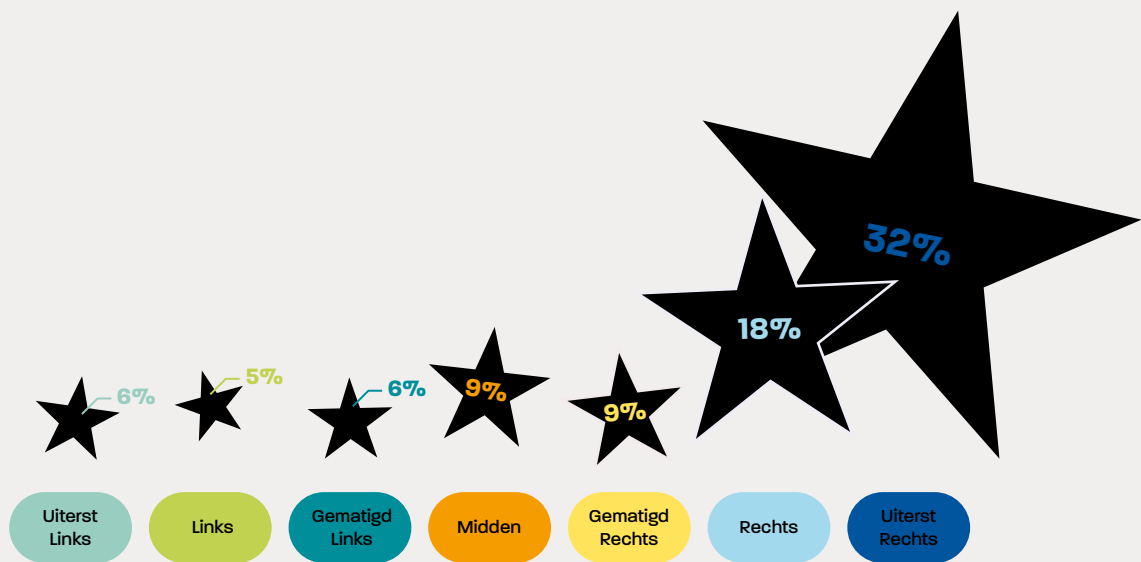
In de zes BaM-steden, BaM-survey 2019

INFOGRAPHIC 7B

De politieke voorkeur van respondenten zonder migratieachtergrond en gerapporteerde bedreigingen of fysiek geweld in de buurt.

In de zes BaM-steden. BaM-survey 2019

buurten en steden. In Wenen, de stad met niet alleen de meeste stemmers op uiterst rechtse partijen, maar daarnaast ook de meeste inwoners die zichzelf uiterst rechts noemen, vonden we verreweg de meeste negatieve interetnische interacties. In Amsterdam, waar uiterst rechtse partijen een veel kleinere aanhang hebben en veel minder mensen zichzelf als uiterst rechts bestempelen, vinden we relatief weinig negatieve interetnische interacties.

De 'verbinders': de relatie tussen een gemengde vriendenkring en de praktijk van het samenleven

We zagen al dat mensen die een gemengde vrienden- en kennissenkring hebben een belangrijke impact hebben op de geslaagde praktijk van het samenleven. Martha Nussbaum (2012) beschrijft in haar boek *The new religious intolerance* het belang van wat zij *interethnic elective friendships* noemt. Interetnische vriendschappen worden door verschillende auteurs genoemd als een belangrijke basis voor sociale cohesie in een superdiverse buurt of stad. Toch weten we nog weinig over hoe dat precies werkt. Alleen al het gegeven dat zij een gemengde vrienden- en kennissenkring hebben waardoor mensen elkaar over etnische-groepsgrenzen heen ontmoeten is natuurlijk belangrijk, maar vervullen zij daarnaast ook nog andere rollen in de buurt?

We kijken om dit te onderzoeken naar de respondenten bij wie minstens de helft van de vrienden- en kennissenkring een migratieachtergrond heeft. Deze groep bestaat, zoals we eerder al aangaven, ook voor een deel uit mensen die migratiegerelateerde diversiteit niet als een verrijking beschouwen. Van de respondenten zonder migratieachtergrond die geen hoger onderwijsdiploma hebben, behoort een kwart (25 procent) tot deze groep. Onder de respondenten met een hoger onderwijsdiploma is dat ongeveer één op de zeven (14 procent). We hebben in hoofdstuk 3 al gezien dat veel van deze respondenten opgegroeid zijn in een diverse buurt en op een gemengde basisschool hebben gezeten. Hun vriendengroep dateert waarschijnlijk nog deels uit die periode.

Een belangrijke subgroep onder de verbinders bestaat uit de respondenten die een relatie hebben met iemand met een migratieachtergrond. Uit de BaM-data blijkt dat niet minder dan één op de vier respondenten met een relatie een partner heeft met een migratieachtergrond. Dit betreft dus een grote groep, die een aanzienlijk gewicht in de schaal kan leggen voor de praktijk van het samenleven in de buurt. We kijken iets uitgebreider naar deze groep. Een vrouw uit Amsterdam geeft aan hoe haar ervaringen haar omgang met mensen in de superdiverse buurt waar ze woont beïnvloeden:

'Misschien heeft het te maken met elke keer iets meer weten over andere culturen. Ik ben in Ghana geweest, ik heb een Ghanese partner gehad. Ik werk met veel Syriërs en heb veel Syrische vrienden. Je begint culturele gewoontes te herkennen. Dus als je mensen uit een bepaald land op straat ziet die zich op een bepaalde manier gedragen of je hoort ze praten, dan reageer ik daarop, want dat vind ik leuk [zegt een paar Arabische woorden]. Nou zou je kunnen denken: doe je dat om te pronken? Maar ik denk dat het gewoon een makkelijke manier is om ze te laten weten: hé, ik weet iets over jouw cultuur en ik hou van jouw cultuur, weet je. En bij Surinaamse mensen, tja, je hoort bepaalde straattaal en dat herken ik, want ik heb een tijd in Suriname doorgebracht. Dus zo maak ik verbinding.'

Interessant is dat in veel onderzoek vooral wordt gekeken naar de impact van een gemengde relatie op de partner mét een migratieachtergrond. Het aangaan van een gemengde relatie wordt dikwijls gezien als de ultieme lakmoesproef van integratie – van de partner met een migratieachtergrond. Met een partner zonder migratieachtergrond zal de migrant integreren en de normen en waarden overnemen van de ontvangende samenleving, zo is het idee. Mogelijke effecten op de partner zonder migratieachtergrond zijn nauwelijks onderzocht (Crul, Lelie & Song 2023). Dit laat opnieuw de blinde vlek zien die er in het onderzoek naar migratiegerelateerde diversiteit bestaat voor de impact op mensen zonder migratieachtergrond die leven in een cultureel diverse context.

Van de mensen met een partner met een migratieachtergrond heeft een derde een vrienden- en kennissenkring die voor minstens de helft bestaat uit mensen met een migratieachtergrond. Ter vergelijking: dit geldt maar voor 13 procent van de respondenten met een partner zonder migratieachtergrond. We zien verder dat respondenten in een gemengde relatie ook een veel grotere acceptatie van migratiegerelateerde diversiteit vertonen. Zij vormen bijvoorbeeld de groep die het vaakst zegt dat zij verschillende normen en waarden hebben overgenomen van andere culturen, maar ook bijvoorbeeld het vaakst dat ze een paar woorden in een andere taal hebben leren spreken om met de burens met een migratieachtergrond te communiceren. Deze groep heeft significant vaker contact met burens met een migratieachtergrond en evalueert dit contact ook significant vaker als positief dan de respondenten die ook positief over diversiteit zijn maar een partner hebben die net als zichzelf geen migratieachtergrond heeft.

Ook uit de kwalitatieve interviews komt naar voren dat mensen met een partner met een migratieachtergrond meer contact hebben met burens met een migratie-

achtergrond. Het gaat vaak om kleine wederzijdse gebaren die het leven in de buurt prettig maken. Een vrouw uit Rotterdam met een partner van Marokkaanse afkomst beschrijft het contact met haar directe buurman:

'Ik heb een buurman, dat is een Surinaamse man, hij heeft ook katten en dan hebben we dus kattencontact. En onze tuinen grenzen aan elkaar, laatst kwam hij cherrytomaatjes brengen en zo, in een pot, en af en toe breng ik hem ook iets.'

Een Amsterdamse man met een partner van Marokkaanse afkomst vertelt op een vrij achteloze manier hoe het er in zijn portiek aan toe gaat:

Interviewer: 'Hoeveel gezinnen in het portiek hebben een migratie-achtergrond?'

Respondent: 'Ja, allemaal behalve helemaal beneden, dat is een Nederlandse vrouw en een zoon. Onder woont een Afrikaanse vrouw en een man. En daarboven Somalische mensen.'

Interviewer: 'Hoe zou je de contacten dan omschrijven?'

Respondent: 'Ja gewoon, hallo, of je helpt elkaar met de boodschappen naar boven tillen. Dat is het ook. Je kunt beter goede burens hebben dan slecht contact met je burens. Daar zijn we ons wel bewust van. Je loopt met je kinderen op de trap en dat je veilig op de trap loopt. Ook met de kinderwagen, je wordt wel altijd geholpen. Als je niet goed met de burens bent, lopen ze langs je. Zoek het maar uit.'

Interviewer: 'Ja, want sommige mensen vinden het lastiger om prettig contact te hebben met burens met een migratieachtergrond, anderen hebben prima contact. Wat maakt dat het contact goed is?'

Respondent: 'Ik ben niet anders gewend. Ik kan niet oordelen. Het is heel normaal voor mij, mensen van een andere cultuur bijvoorbeeld. Dit voelt voor mij als normaal. Ik zie het ook niet anders. Al mijn kinderen zijn ook half Marokkaans.'

Juist dergelijke alledaagse vormen van burenhulp en contact zijn belangrijk voor het plezierig wonen in een portiek.

Interetnische contacten in de privésfeer hebben dus invloed op het handelen in contexten buiten de eigen intieme sociale cirkel. We zien ook een grote invloed op plezierige interetnische interacties op straat, in winkels en in het park. Een vrouw uit Antwerpen met een Ethiopische partner beschrijft hoe ze omgaat met bepaalde

codes en gevoeligheden om interetnische interacties plezierig te laten verlopen:

'Dus iemand die geen Nederlands spreekt, daar doe ik anders tegen omdat ik me aanpas. Iemand die praktiserend is, daar zal ik met bepaalde thema's voorzichtiger zijn. Ik ga geen fles wijn geven aan een moslima. En begroetingen. In de Ethiopische gemeenschap begroet ik hen op een Ethiopische manier, of gebruik je Ethiopische woorden. Of je kleedt je anders. Bijvoorbeeld in Borgerhout wanneer het zomer is, dat is anders dan hier. Hier ga ik heel makkelijk in een kort kleedje naar de bakker. Dat ga ik daar niet doen. Dat is zoals met de mode, hē? Als iedereen een bepaald ding begint te doen of te dragen, begin je dat vaak zelf ook gewoon terug te doen.'

Dezelfde vrouw stelt het begrip empathie centraal om de praktijk van het samenleven beter te laten verlopen:

'Je kan niet zomaar weten wie de ander is. Dat is een plicht vind ik, want we moeten empathisch zijn, maar je kan niet empathisch zijn als je niet weet wie de ander is natuurlijk. Dus je moet praten met anderen, je moet in dialoog gaan, om zelf te weten wie de ander is. En daarnaast moet je, maar dat is dan mijn verantwoordelijkheidsgevoel, mensen het gevoel geven dat ze erbij horen. En dat is dan zo'n verantwoordelijkheid om anderen ook welkom te heten of op hun gemak te doen voelen. Maar dat is een structureel probleem. We zetten daar vanuit onderwijs op in, maar dat is een gigantisch probleem dat die ontmoetingen er niet zijn. We zouden een overheid moeten hebben die veel meer op ontmoeting inzet.'

Een Amsterdamse vrouw met een Marokkaanse partner geeft ook voorbeelden van zaken die zij anders is gaan doen om het contact met burens en familieleden met een migratieachtergrond makkelijker te laten verlopen. Het gaat vaak om kleine dingen:

'Mijn man is ook Marokkaan. Wij eten bijvoorbeeld met ramadan ook niet buiten. Terwijl mijn man niet aan ramadan doet! Maar tijdens de tijd dat het vasten is eten we niet buiten uit respect [voor andere mensen die wel vasten]. Zo zijn er wel wat aanpassingen. En ja, als ik naar mijn schoonouders ga. Niet dat ik me normaal zo bloot kleed, maar dan let ik daar wel op. Sowieso ziet iedereen er daar altijd tiptop uit, zeg maar. Ja, ik ga dan toch ook een beetje... En je moet je schoenen uit daar, dus je moet zorgen dat je goede sokken aanhebt. Ja, daar let ik wel op. En dat doe ik in feite ook als ik in mijn eigen huis ben.'

In de kwalitatieve interviews valt op dat respondenten met een partner met een migratieachtergrond niet alleen beleefdheden uitwisselen met buurtgenoten met een migratieachtergrond. Ze weten vaak ook meer persoonlijke dingen over hen te vertellen. Vaak fungeren zij als een soort scharnier in de contacten tussen mensen met en zonder migratieachtergrond in het portiek of het woonblok, bijvoorbeeld door het organiseren van een gezamenlijke activiteit voor de bewoners. Uit de interviews komt naar voren dat een aantal van deze mensen als professionals in de sociale, culturele of onderwijssector werkt en dus ook beschikt over professionele vaardigheden om mensen in de wijk of een woningblok bij elkaar brengen met culturele of sociale activiteiten. Dat is een belangrijke meerwaarde die deze mensen hebben voor de superdiverse buurt waarin zij wonen. Het feit dat iemand zonder migratieachtergrond de verbinding vormt maakt het voor andere bewoners zonder migratieachtergrond makkelijker om via hen ook contact te maken met buurtgenoten met een migratieachtergrond. De Amsterdamse vrouw met de Marokkaanse partner van het citaat hiervoor vertelt over een bijeenkomst die ze heeft georganiseerd in de gezamenlijke binnentuin van het blok:

'Ja, dat was redelijk bezocht. Ik moet zeggen dat mijn directe buurvrouw [met een migratieachtergrond], die is daar niet geweest. Daarnaast om de hoek, die waren er wel. Een ouder Marokkaans echtpaar woont daar. Zo waren er verschillende bewoners. En hier [wijst] woont een Marokkaanse vrouw, die ken ik ook sindsdien. En ik organiseer met haar elk jaar een koffiebijeenkomst in de tuin. Het weekend voor de zomervakantie dan nodigen we alle burens uit om in de tuin wat te komen drinken. Dat doe ik met haar [de Marokkaanse buurvrouw]. Ik heb haar toen bewust benaderd daarvoor.'

Als er in de buurt kleine conflicten voorkomen met de kinderen, spelen zij vaak de rol van bemiddelaar en zorgen dat conflicten niet uit de hand lopen of etnisch worden geïdentificeerd. Het volgende citaat van een vrouw uit Amsterdam met een partner met een migratieachtergrond illustreert dit:

'Er komt soms een bal op het balkon. Mijn kinderen hebben de neiging om hem terug te gooien en ik wacht tot ze aanbellen. Dan zeggen ze: "Ja, mijn bal ligt op het balkon." Dan zeg ik: "O, zal ik hem even teruggooien?" En dan: "Ik mis nog een woord," zeg ik dan. "O ja, bedankt." [lacht] Ze weten me ook wel te vinden, want ik heb een lange stok in de meterkast, voor als de bal in de boom zit. Zo creëer je ook... Ik doe ook heel bewust, als ik die jongens buiten ons pleintje tegenkom, dan zeg ik hallo tegen ze. Ik blijf dat doen, dat zij weten dat ik hen ken.'

Het belang van deze *verbinders* voor een buurt kan nauwelijks worden overschat. Zij zijn cruciaal voor een geslaagde praktijk van het samenleven in een superdiverse buurt. Samen met de *verbinders* met een migratieachtergrond vormen zij het onzichtbare weefwerk dat mensen in een buurt met elkaar verbindt en mogelijke conflicten dempt.

Hoofdstuk 6

Waarom slaat de balans door naar een geslaagde praktijk van het samenleven?

In dit hoofdstuk willen we een van de belangrijkste vragen beantwoorden die we zelf hadden bij de start van het Becoming a Minority-project. Diversiteit is in onze eigen buurt in Amsterdam een al lang en breed geaccepteerd deel van de dagelijkse realiteit. Culturele, onderwijs- en sociale instellingen passen zich allemaal aan deze realiteit aan of hebben dat al gedaan. Dit beeld staat bijna haaks op het steeds negatievere politieke klimaat. Onze multiculturele samenleving wordt regelmatig als 'mislukt' en zelfs als 'een multicultureel drama' afgeschilderd. Het multiculturele project is volgens vele politici 'dood'. Waarom slaat de balans in de praktijk dan toch door richting een geslaagde praktijk van het samenleven?

We hebben in het vorige hoofdstuk verschillende factoren onderzocht die de praktijk van het samenleven in de superdiverse buurt beïnvloeden. In dit hoofdstuk introduceren we twee belangrijke mechanismen die de balans naar de kant van een geslaagde praktijk van het samenleven kunnen doen doorslaan. Het eerste heeft te maken met de schijnbare tegenstrijdigheid tussen de diversiteitsattitudes (meningen) van mensen en hun diversiteitspraktijk. Een aanzienlijke groep respondenten zegt weliswaar migratiegerelateerde diversiteit overwegend te zien als een bedreiging, maar als we vragen hoe zij hun relaties met burens met een migratieachtergrond waarderen, dan noemen zij die positief. Nog interessanter is dat deze specifieke groep ook minder vervelende en meer prettige interetnische interacties heeft op straat, in het park en in winkels. Dat een deel van de mensen met een negatief oordeel over diversiteit deze attitude niet doorzet in de contacten met burens en in de publieke ruimte

maakt dat er op de weegschaal meer gewicht komt te liggen aan de kant van een geslaagde praktijk van het samenleven. Om na te gaan of dit mechanisme ook werkt in een context waar negatieve attitudes sterk de overhand hebben, voeren we een stresstest uit. We bekijken daarvoor de context waarin we de meest negatieve opvattingen over migratiegerelateerde diversiteit vonden: bij de respondenten in de sociale woningbouw in Wenen. Als zelfs in die context de balans door het hiervoor beschreven mechanisme doorslaat richting een geslaagde praktijk van het samenleven, is dat een duidelijk signaal.

Het tweede belangrijke mechanisme dat de praktijk van het samenleven beïnvloedt, betreft de impact van machtsposities. Mensen kunnen individueel macht uitoefenen, bijvoorbeeld als leidinggevende of vanuit hun positie in een organisatie of instelling. Ze kunnen die machtspositie gebruiken om de weegschaal in de praktijk meer richting acceptatie van culturele diversiteit te bewegen of juist om de weegschaal richting afwijzing van diversiteit te laten bewegen. We kijken hierna daarom naar respondenten in leidinggevende posities, zowel mensen met als zonder hoger onderwijsdiploma. Door hun formele machtspositie kunnen leidinggevendenden extra gewicht in de weegschaal leggen en die naar inclusie of exclusie doen kantelen. Ook kijken we naar mensen die het diversiteitsklimaat in instellingen in het culturele, onderwijs- of sociale veld kunnen beïnvloeden.

Negatief over diversiteit, maar de praktijk is genuanceerder

We hebben gezien dat een aanzienlijke groep respondenten, vooral onder mensen zonder hoger onderwijsdiploma, migratiegerelateerde diversiteit een bedreiging noemt. Hier onderzoeken we of zij deze houding doorzetten in interetnische interacties met hun burens en in de buurt. We kijken als voorbeeld naar de groep zonder hoger onderwijsdiploma, omdat daar de grootste subgroep te vinden is met een negatief oordeel over migratiegerelateerde diversiteit. Is de praktijk die we met het voorbeeld uit de Haagse Schilderswijk in hoofdstuk 1 al introduceerden, namelijk dat mensen uitgesproken negatief kunnen zijn over migratie, maar daarnaast uitgesproken positief over hun relatie met hun burens met een migratieachtergrond, een wijder verbreid fenomeen?

Een derde (37 procent) van de mensen zonder hoger onderwijsdiploma die migratiegerelateerde diversiteit zien als een bedreiging waardeert het contact met burens met een migratieachtergrond toch als positief (zie tabel 4 in bijlage 2). Deze respondenten

zetten hun negatieve attitude dus niet door in het persoonlijke contact met hun burens. Is dit positieve contact met burens nu een uitzondering op hun gedrag ten aanzien van mensen met een migratieachtergrond of wijken deze respondenten echt af van de mensen die neutraal of negatief zijn over hun burens met een migratieachtergrond? Om dat uit te zoeken, kijken we naar mogelijke verschillen in de inter-etnische interacties op straat. De verschillen blijken ook hier aanzienlijk te zijn. Mensen die het contact met burens met een migratieachtergrond positief waarderen, hebben significant minder onplezierige inter-etnische interacties op straat dan mensen die het contact met burens met een migratieachtergrond negatief beoordelen. Het verschil is niet minder dan 46 procent! We hebben ook gevraagd of mensen in het afgelopen jaar bedreigd zijn op straat of fysiek zijn aangevallen. We zien wederom sterke significante verschillen (15 procent versus 39 procent) tussen respondenten die positief en respondenten die negatief contact hebben met hun burens met een migratieachtergrond. We benadrukken nog eens dat het hier steeds gaat om mensen met een negatief oordeel over migratiegerelateerde diversiteit. Echter, de mensen die een positief contact hebben met burens met een migratieachtergrond zijn duidelijk minder vaak betrokken bij dergelijke conflicten.

Dit is een belangrijke conclusie, vooral ook voor beleidsmakers en politici. Alle mensen die zich negatief uitlaten over migratiegerelateerde diversiteit worden vaak over één kam geschoren. Een aanzienlijk deel van hen blijkt echter wel degelijk bereid om een positieve relatie met hun burens met een migratieachtergrond op te bouwen. Dat vergt, zeker gezien hun opvattingen ten opzichte van migratiegerelateerde diversiteit, een actieve houding. We hebben in hoofdstuk 3 gezien dat veel mensen die migratiegerelateerde diversiteit als een bedreiging zien op sociaal-emotioneel gebied vaak een hoge prijs betalen voor die positie. In de cultureel diverse buurt leven zij niet zelden een leven van zelfsegregatie en conflict. Een aanzienlijk deel van deze groep wil blijkbaar niet zo leven. Deze respondenten kiezen in de praktijk voor een goede relatie met hun burens met een migratieachtergrond en hebben geen conflicten in de publieke ruimte.

Een aantal van deze mensen heeft ook gebruikgemaakt van de mogelijkheid om een commentaar achter te laten aan het eind van de BaM-survey. Onderzoekers, en wij niet uitgezonderd, gebruiken de citaten van respondenten vaak als illustratie om een mechanisme dat we zien te verduidelijken, dus om nog eens te laten zien hoe mensen denken en handelen. Vaak genoeg worden citaten waarin meer tegenstrijdige opvattingen geuit worden niet gebruikt. Maar het is belangrijk om de mensen die meer tegenstrijdige opvattingen uiten ook aan het woord te laten. Daarom geven we hieronder een aantal commentaren weer die aan het eind van de BaM-survey zijn

achtergelaten en die vanwege de ogenschijnlijke tegenstrijdigheid niet snel gekozen zouden worden als illustratie. We denken echter dat juist deze tegenstrijdigheid tussen het zien van migratiegerelateerde diversiteit als een bedreiging en het desondanks hebben van een ontspannen praktijk van het samenleven een belangrijke opening in een gepolariseerd debat illustreert:

'Graag wil ik nuanceren. Ik heb goed contact met mijn Marokkaanse, Surinaamse en Caribische burens. Echter hebben we regelmatig overlast, geluidsoverlast en afval, van een groep hangjongeren die de sfeer in de straat verpesten en asociaal gedrag vertonen.'

De straatbewoners maken een praatje met elkaar en groeten elkaar en helpen elkaar waar nodig. De deur lopen we niet plat, maar je kan wel een handje verwachten als je iets zwaars naar boven moet tillen.'

'Niet iedereen is gelijk en heeft het verdiend om een kans te krijgen om gelijk behandeld te worden. Wat mij stoort, hoe veel mensen uit andere landen met afval omgaan. Afval wordt uit het raam gesmeten. Desondanks vind ik het ook goed om van andere culturen iets te leren.'

'Ik ben met veel migranten opgegroeid en ken hun problemen. Maar wil desondanks dat er meer naar de problemen wordt gekeken van de eigen bevolking.'

'Het grootste probleem op dit moment zijn niet zozeer de personen met een andere achtergrond, maar het feit dat die het meest toegewezen krijgen, bijvoorbeeld het openen van een winkel, een uitkering en een persoon als ikzelf en menige anderen jaren wachten op een huis of na een gebeurtenis een uitkering moeten aanvragen en die gekort worden en/of nauwelijks wat krijgen.'

'Ik vind migratie geen probleem, maar ik vind dat er te weinig rekening nog wordt gehouden met onze cultuur.'

De uitkomsten uit de BaM-survey en de commentaren van de respondenten nuanceren de ethnic group conflict theory die we in hoofdstuk 3 bespraken. Een deel van de mensen die migratiegerelateerde diversiteit beschouwen als een bedreiging komt desondanks niet terecht in een neerwaartse spiraal van interetnische conflicten en daarmee samenhangend nóg negatievere attitudes. Dit is echter tegelijkertijd een nuancering van de contacthypothese, die er immers van uitgaat dat positief persoon-

lijk contact zal leiden tot meer tolerantie en daarmee samenhangend een positievere attitude ten opzichte van migratiegerelateerde diversiteit. Daarvan lijkt hier ook geen sprake. De respondenten uit deze groep behouden wel degelijk een negatieve attitude ten opzichte van migratiegerelateerde diversiteit. Zij lijken zich ergens in het grijze gebied tussen de voorspellingen van de twee theorieën in te bevinden.

Ook de respondenten met een negatieve houding ten aanzien van migratiegerelateerde diversiteit die het contact met burens met een migratieachtergrond als neutraal beschrijven, rekken dit grijze gebied verder op. Zij vormen numeriek de grootste groep. Hier zien we dat minder conflicten in de semipublieke ruimte worden gerapporteerd dan door de groep die negatieve attitudes koppelt aan een negatief persoonlijk contact met de burens. Het lijkt erop dat zowel de contacthypothese als de ethnic group threat theory weinig oog heeft voor dit grijze gebied waarin mensen zitten die zich niet 'consequent' gedragen, omdat ze door interetnisch contact niet positiever worden, maar ook niet terechtkomen in een neerwaartse spiraal van conflict.

Het gewicht van deze grote groep mensen in het grijze gebied vormt een belangrijke reden waarom de balans uiteindelijk minder sterk doorslaat naar een negatief diversiteitsklimaat dan we op grond van hun opinies alleen zouden verwachten. Kijken we naar het grotere plaatje, dan zien we bovendien dat de mensen die zich negatief uitlaten over diversiteit deze houding in groten getale niet doorzetten naar de praktijk, terwijl mensen die positief zijn over migratiegerelateerde diversiteit hun houding doorgaans wel omzetten in plezierige interacties en contact. Deze nuancering illustreert mooi waarom het belangrijk is om naar de praktijk van het samenleven te kijken. Als we alleen naar de negatieve attitudes ten aanzien van het leven in een cultureel diverse context zouden kijken, dan volgt daaruit de verwachting dat er veel onplezierige interacties en veel conflicten zijn. Nemen we echter de concrete praktijk van mensen mee, dan zien we vaak een geslaagde praktijk van het samenleven.

Stresstest voor de praktijk van het samenleven

We zagen eerder dat Wenen veel mensen zonder hoger onderwijsdiploma telt met negatieve attitudes ten aanzien van migratiegerelateerde diversiteit en dat in die stad sprake is van veel spanningen op straat en in winkels die het diversiteitsklimaat negatief beïnvloeden. De respondenten zonder hoger onderwijsdiploma die in sociale-woningbouw woningen in Wenen wonen, blijken van alle respondenten het meest negatief te zijn over diversiteit. Sociale-woningbouw woningen vormen vaak aparte clusters in een buurt, meestal in de vorm van flats en hoogbouw. We komen verderop in het boek nog uitgebreid terug op de architectuur van deze buurten en de

invloed daarvan op het leefklimaat, maar eerst kijken we hoe het staat met de praktijk van het samenleven in de onderzochte Weense MM-buurt die van alle BaM-buurt het meest extreem negatief scoren als het gaat om afwijzing van aan migratie gerelateerde diversiteit. Het is de ultieme stresstest. Er zijn in onze Weense steekproef 162 mensen zonder hoger onderwijsdiploma die in een sociale-woningbouwwooning wonen, wat voor een data-analyse voldoende is. Deze respondenten zien migratiegerelateerde diversiteit twee keer vaker als een bedreiging (53 procent) dan als een verrijking (23 procent) (zie tabel 5 in bijlage 2). Ter vergelijking, in de andere steden schommelt het percentage mensen zonder hoger onderwijsdiploma dat diversiteit ziet als een bedreiging ergens tussen de 30 procent en 40 procent (zie infographic 2 hoofdstuk 2).

Van de mensen die in deze buurten wonen, is 85 procent geboren in Wenen. Een derde is zelfs geboren in de huidige woonbuurt. Ook dit zijn in vergelijking met de andere steden heel hoge aantallen. Het gaat hier om de mensen die door de jaren heen hun stad steeds sneller hebben zien veranderen. Zo geeft 30 procent aan dat de diversiteit in de eigen buurt in de afgelopen vijf jaar is toegenomen en zegt 38 procent zelfs dat deze 'sterk is toegenomen'. Voor veel respondenten is de keuze voor de woning en de buurt waar zij wonen gebaseerd op financiële overwegingen. Relatief weinig respondenten geven aan dat zij hier wonen vanuit een positieve keuze. Een derde van de respondenten geeft aan dat zij in de buurt zijn komen wonen omdat zij er een sociale huurwoning kregen toegewezen, en ongeveer de helft stelt in de buurt te wonen vanwege de lagere huren. Zij delen vaak gemeenschappelijke voorzieningen met andere bewoners, zoals een galerij of een lift. Deze combinatie van gebrek aan keuze en het gedwongen interetnische samenleven schetst de uitdagingen die het samenleven in deze buurten kenmerkt.

Toch zeggen ook in deze specifieke context vier op de tien mensen dat hun contact met burens met een migratieachtergrond positief is, terwijl maar één op de tien stelt dat dit contact negatief is (zie tabel 6 in bijlage 2). Dat geeft wederom een ander beeld van het leefklimaat dan alleen op basis van hun attitudes ten opzichte van diversiteit naar voren komt. Als we de uitkomsten verder uitsplitsen naar attitudes over migratiegerelateerde diversiteit, dan zien we dat maar liefst 35 procent van de mensen die migratiegerelateerde diversiteit zien als een bedreiging het contact met hun burens met een migratieachtergrond als positief beschrijft (zie tabel 7 in bijlage 2).

Als we kijken naar plezierige of onplezierige interetnische interacties op straat, kantelt het beeld op dezelfde manier als hierboven. Het aandeel plezierige interetnische interacties is zelfs in deze buurten met 46 procent nog iets groter dan het aandeel onplezierige interetnische interacties (42 procent) (zie tabel 8 in bijlage 2). Opnieuw valt op dat niet iedereen die diversiteit als een bedreiging ziet ook onplezierige interetnische interacties rapporteert. Zo zet een aanzienlijk deel (22 procent)

negatieve attitudes over diversiteit niet door in negatieve interetnische interacties op straat (zie tabel 9 in bijlage 2). De uitkomsten voor de groep die 'neutraal' scoort, liggen zeer dicht bij de uitkomsten van de groep die migratiegerelateerde diversiteit ziet als een verrijking. Bij elkaar opgeteld geeft dit een aanzienlijk minder negatief beeld van het diversiteitsklimaat in de buurt dan we op grond van de besproken attitudes zouden verwachten.

Het is zeker niet onze bedoeling om het leefklimaat in deze sociale-woningbouwbuurten nu als doorgaans plezierig af te schilderen. De respondenten benoemen meer dan elders conflicten, bedreigingen en zelfs fysiek geweld. Wat we hier wel wilden doen, is nagaan of de eerder beschreven mechanismen die ervoor zorgen dat de praktijk van het samenleven positiever is dan er op grond van de negatieve attitudes van een (groot) deel van de bewoners te verwachten zou zijn, net zoals we dit in meer doorsnee buurten zagen, ook functioneren in de extremere, meer negatieve context van deze Weense buurten. De uitkomst van de BaM-survey bevestigt dat we hier een van de belangrijkste mechanismen voor de praktijk van het samenleven in een superdiverse buurt te pakken hebben. Naarmate 'de ander' minder anoniem is, zien we een positievere evaluatie van het interetnisch contact, ook als dat in sterk contrast staat met een negatieve attitude ten aanzien van migratiegerelateerde diversiteit. Dit mechanisme is de reden waarom zelfs in deze toch wel erg negatieve context ten aanzien van migratiegerelateerde diversiteit de balans in de praktijk desondanks doorslaat richting een geslaagde praktijk van het samenleven. Dat is een belangrijke en hoopgevende uitkomst.

De invloed van mensen in machtsposities op de praktijk van het samenleven

We voegen in dit hoofdstuk nog een tweede element toe aan onze analyse van wat een doorslaggevend gewicht legt in de weegschaal van de praktijk van het samenleven: de machtsposities van mensen. In integratie- en assimilatieonderzoek wordt opvallend weinig gesproken over de macht van mensen zonder migratieachtergrond (zie Crul & Lelie in publicatie). Zij vormen in alle meerderheid-minderhedensteden in Europa economisch en sociaal-cultureel de machtigste groep. Zo bezetten ze onevenredig vaak de hoogste politieke en beleidsfuncties, zijn ze onevenredig vaak leidinggevende en bezetten ze onevenredig vaak sleutelposities in sociale, culturele en onderwijskundige instellingen. Zij kunnen als geen andere groep het diversiteitsklimaat in de stad vormgeven. Zo kunnen ze migranten en hun nakomelingen op de maatschappelijke ladder blokkeren, maar ze kunnen hen juist ook toelaten tot de

arbeidsmarkt en zijn ook vaak diegenen die promotiekansen bepalen vanuit hun machtspositie als leidinggevende. Het is dan ook opmerkelijk dat er zo weinig onderzoek is gedaan naar de diversiteitsattitudes en -praktijken van mensen zonder migratieachtergrond in leidinggevende posities.

We vinden het belangrijk om het ontbrekende element van macht nadrukkelijk toe te voegen. Dat doen we door de invloed van de machtsuitoefening op het diversiteitsklimaat empirisch te onderzoeken, net zoals we eerder deden met de impact van diversiteitsattitudes en -praktijken. We kunnen de mogelijke invloed van machtsposities onderzoeken omdat we in het BaM-onderzoek gevraagd hebben of de respondenten een leidinggevende functie hebben en zo ja welke en welk aandeel van het team waaraan zij leidinggeven bestaat uit mensen met een migratieachtergrond.

We kijken hier eerst hoe de leidinggevendens migratiegerelateerde diversiteit in de arbeidsmarkt en op de werkplek beoordelen. In de BaM-survey hebben we de klassieke vraag gesteld of migratie banen wegneemt of banen creëert. De uitkomsten voor deze vraag laten een duidelijke trend zien onder leidinggevendens. Bijna driekwart van de academisch opgeleide leidinggevendens onderschrijft de stelling dat migratie banen creëert en slechts 8 procent meent dat migratie banen wegneemt (zie infographic 8a). Onder de leidinggevendens zonder hoger onderwijsdiploma zegt ongeveer een kwart dat het banen wegneemt, scoort een derde ertussenin en stelt 43 procent dat migratie banen creëert. Met deze laatste groep respondenten in een leidinggevende positie krijgen we zicht op het deel van de arbeidsmarkt waar veel laagopgeleide mensen met een migratieachtergrond werken. De leidinggevendens zonder hoger onderwijsdiploma geven bijvoorbeeld als voorman of chef leiding aan een afdeling in winkels, in de fabriek, in het transport of op kantoor in de administratie.

We hebben alle respondenten in een ander onderdeel van de survey de klassieke 'temperatuurvraag' gesteld. Daarbij geven mensen op een schaal van 0 graden (koud) tot 100 graden (warm) hun gevoelens voor bepaalde bevolkingsgroepen aan. De antwoorden op de temperatuurvraag hebben we naast de antwoorden op de vraag over het wegnemen of creëren van banen gelegd. Hier zien we dat twee derde van de leidinggevendens met een hoger onderwijsdiploma aangeeft warme gevoelens te hebben voor mensen met een migratieachtergrond en dat een kwart van de leidinggevendens zonder hoger onderwijsdiploma zegt koude gevoelens te hebben voor die groep (zie infographic 8b).

Van de respondenten zonder hoger onderwijsdiploma in een leidinggevende positie die koude gevoelens hebben voor mensen met een migratieachtergrond geeft meer dan een derde leiding aan een team dat voor meer dan de helft bestaat uit mensen met een migratieachtergrond. Je kunt je voorstellen dat dit een belangrijke negatieve

INFOGRAPHIC 8A

Respondenten zonder migratieachtergrond in een leidinggevende functie en hun attitudes ten opzichte van diversiteit.

In de zes BaM-steden. BaM-survey 2019

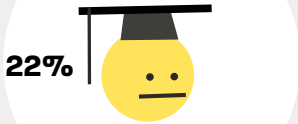
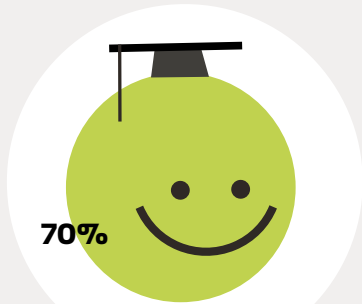
migratie creëert banen

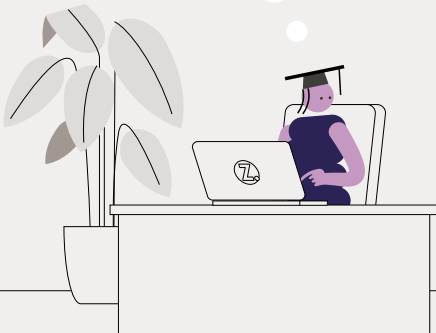
tussen in

migratie neemt banen weg

&CO

leidinggevenden met
hogeronderwijsdiploma

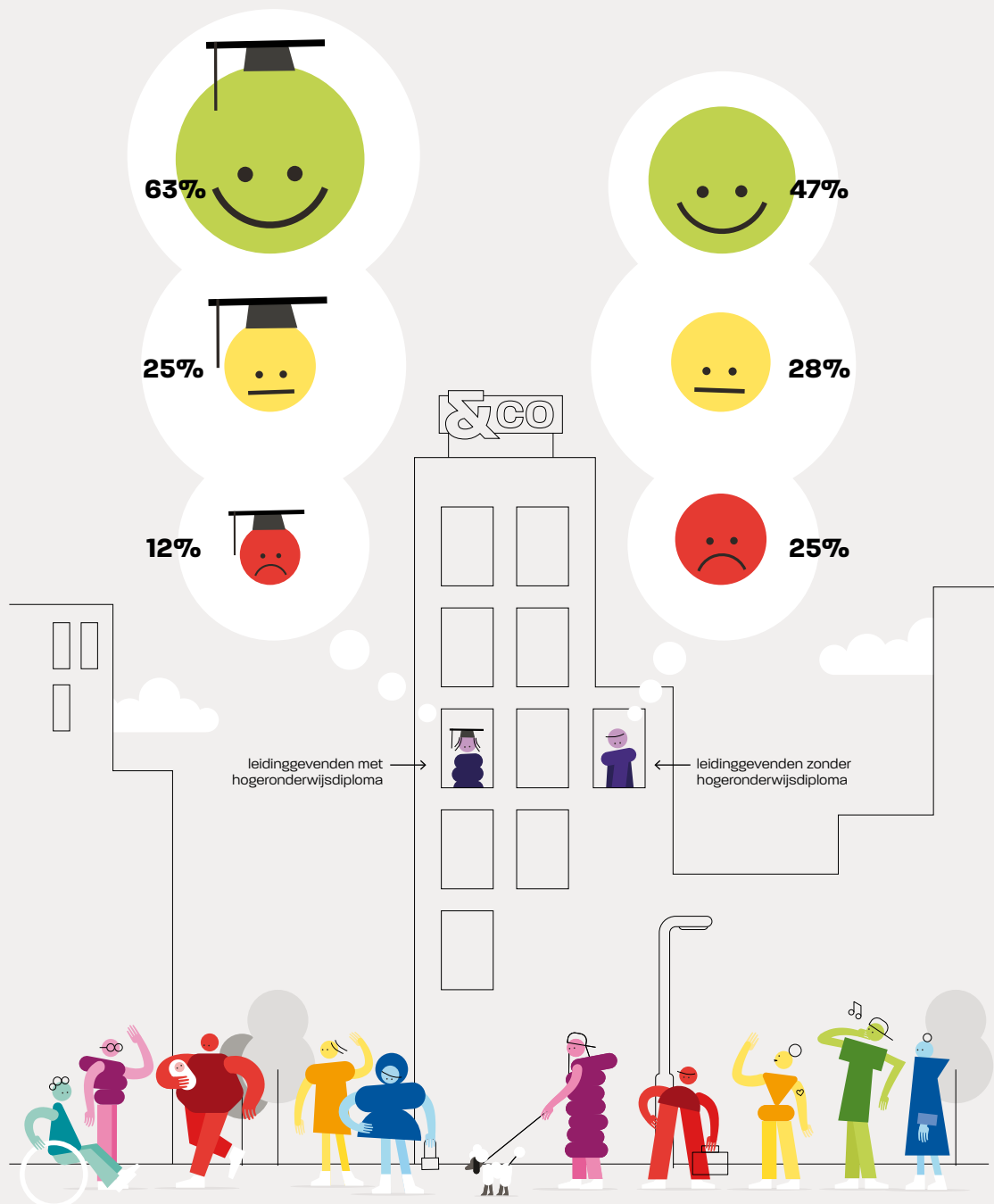

leidinggevenden zonder
hogeronderwijsdiploma

INFOGRAPHIC 8B

Respondenten zonder migratieachtergrond in leidinggevende functie en hun gevoelens ten opzichte van mensen met een migratieachtergrond.

In de zes BaM-steden. BaM-survey 2019

impact heeft op het klimaat op die werkplek. Onze bevindingen lijken voor een aanzienlijke groep mensen met een migratieachtergrond dus te wijzen op een negatieve situatie op de werkplek. Verreweg de meeste leidinggevendenden blijken migratie echter te zien als een bijdrage aan de economie en koesteren overwegend warme gevoelens ten aanzien van mensen met een migratieachtergrond. Mensen in machtsposities op de arbeidsmarkt laten de balans dus overwegend doorslaan richting een positieve praktijk van het samenleven.

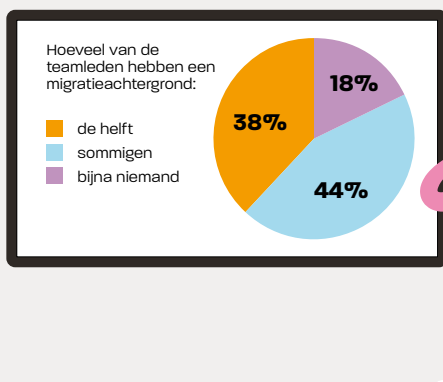
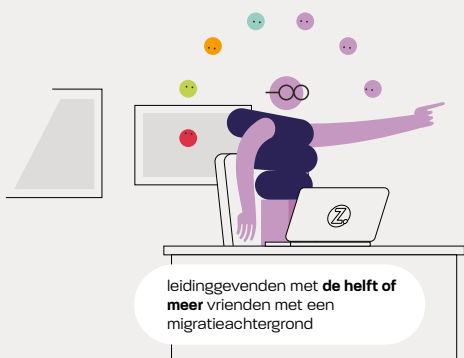
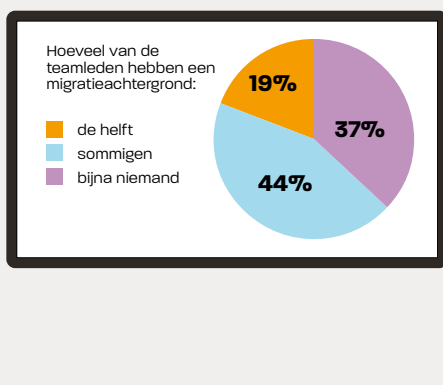
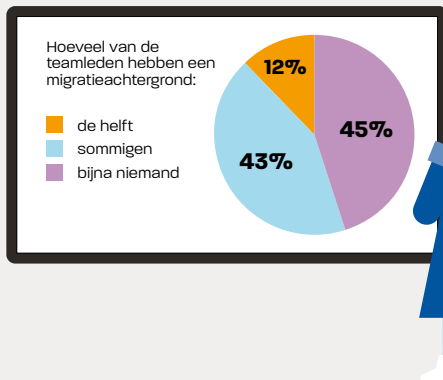
De leidinggevendenden met een hoger onderwijsdiploma zullen vaak zelf invloed hebben op wie er aangenomen wordt in hun team. Het is daarom interessant om na te gaan of hun positie ten aanzien van migratiegerelateerde diversiteit invloed heeft op de etnische samenstelling van hun teams. Net als in hoofdstuk 3 vergelijken we hier de respondenten die migratiegerelateerde diversiteit als een verrijking zien met de respondenten die deze diversiteit als een bedreiging beschouwen. Hun verschil in attitude laat geen significant verschil zien in de etnische samenstelling van het team waarvoor zij verantwoordelijk zijn. Is er in hun sociale praktijk wellicht iets wat hun aannamebeleid beïnvloedt? Om dat te onderzoeken, kijken we naar de mogelijke invloed van het hebben van een gemengde vrienden- en kennissenkring (zie infographic 9). Hun sociale praktijk blijkt inderdaad een sterke relatie te hebben met de samenstelling van hun team. Leidinggevendenden met een gemengde vrienden- en kennissenkring hebben drie keer zo vaak een gemengd team. Hieruit blijkt opnieuw de grote impact van een gemengde vriendenkring. De diversiteitspraktijk van mensen lijkt belangrijker dan hun attitude. Mensen blijken de positie die zij in hun persoonlijke leven innemen ten aanzien van migratiegerelateerde diversiteit meer gewicht te geven door middel van de machtspositie die zij innemen op hun werk.

Behalve als leidinggevende kunnen mensen ook een machtspositie bekleden doordat ze vanuit hun specifieke functie het culturele en sociale klimaat in de stad sterker kunnen beïnvloeden dan anderen. Een curator, bijvoorbeeld, kan dit doen in een museum, een schooldirecteur in diens school en een huisarts in diens praktijk. In een eerder gepubliceerd artikel hebben we in een gedetailleerde analyse van de werksomschrijving van respondenten in de stad Rotterdam gekeken hoe degenen die machtsposities in de onderwijssector, de sociale sector of de culturele sector bekleden migratiegerelateerde diversiteit waarderen (Crul & Lelie 2021). Met name onder mensen in de culturele sector lijkt bijna een consensus te bestaan dat migratiegerelateerde diversiteit een verrijking is.

INFOGRAPHIC 9

Respondenten zonder migratieachtergrond in een leidinggevende functie, hun vrienden- en kennissenkring en de samenstelling van hun team

In de zes BaM-steden. BaM-survey 2019

We constateerden in de conclusie van het artikel over Rotterdam dat zelfs in een stad waar een anti-immigrantenpartij al jaren de grootste partij is in de gemeenteraad en ook in de regerende coalitie zit, de trend zich in de meeste maatschappelijke organisaties en instellingen desalniettemin richting omarming van culturele diversiteit lijkt te bewegen. Dit verklaart ook deels de polarisatie in de stad. Een aanzienlijk deel van de inwoners zonder migratieachtergrond stemt op anti-immigrantenpartijen, terwijl het overgrote deel van de bewoners die in culturele, sociale en onderwijsinstellingen werken en degenen die een machtspositie bekleden in bedrijven en organisaties diversiteit als iets positiefs zien en ook actief bevorderen.

Hoofdstuk 7

Wat bevordert de kunst van het samenleven?

Een belangrijke vraag voor ons boek is welke interventies de praktijk van het samenleven kunnen bevorderen in een superdiverse buurt. We zoeken, zoals in elk van onze voorgaande onderzoeken, naar wat in de praktijk blijkbaar werkt en wat we daarvan kunnen leren. In dit hoofdstuk richten we ons vooral op organisatorische mechanismen en op kenmerken van de architectuur die een geslaagde praktijk van het samenleven in een superdiverse buurt bevorderen. Een succesvolle praktijk van het samenleven kenmerkt zich door veel prettige en weinig onplezierige inter-etnische interacties in de openbare ruimte, zoals op straat en in winkels en parken. Welke factoren hebben hier invloed op? Dat is een vraag die veel beleidsmakers en politici bezighoudt. We kijken hiervoor naar activiteiten en bepaalde karakteristieken van de architectuur van de buurt. De wijze waarop een buurt of woonblok is ingericht, kan ervoor zorgen dat de interacties tussen de bewoners meer persoonlijk en minder anoniem zijn en dat bewoners minder last van elkaar hebben bij het gebruik van de semipublieke ruimte, zoals gezamenlijke portieken, galerijen en tuinen.

Welke omstandigheden en activiteiten bevorderen de praktijk van het samenleven?

Om te kijken wat een geslaagde praktijk van het samenleven in een superdiverse buurt bevordert, hebben we de kenmerken van de buurt en de activiteiten bekeken van de bewoners die we in de BaM-survey hebben bevraagd. We kwamen op drie factoren die in het bijzonder van belang blijken te zijn: de kwaliteit van het contact met burens met een migratieachtergrond, of mensen van verschillende etnische achtergrond elkaar tegenkomen in verschillende activiteiten en of de kinderen van respondenten naar basisscholen met een gemengde leerlingpopulatie gaan.

De kwaliteit van het contact met buren met een migratieachtergrond blijkt een belangrijke factor te zijn voor een positief diversiteitsklimaat in de buurt. Als veel mensen uit onze doelgroep de relatie met hun buren met een migratieachtergrond als positief kwalificeren, zien we ook veel meer positieve interetnische interacties op straat en in winkels. Van de respondenten die dit contact positief noemen rapporteert 77 procent voornamelijk plezierige interacties op straat, tegenover respectievelijk 53 procent en 13 procent van degenen die het contact met buren met een migratieachtergrond neutraal of negatief noemen. We zien dezelfde sterke trend als het gaat om interacties in winkels. Er is dus een sterke relatie tussen de kwaliteit van de omgang tussen buren en de interacties in semipublieke ruimtes. Het gaat hier niet over vriendschap met buren met een migratieachtergrond. Het gaat simpelweg om vriendelijke interacties. Veel van de door ons geïnterviewde mensen beschrijven de positieve contacten met hun buren als oppervlakkig, maar geven aan dat deze belangrijk zijn voor hun gevoel plezierig te wonen en zich in de buurt thuis te voelen.

Interviewer: 'Wat verwacht je van het burencontact?'

Respondent: 'Nou ik verwacht er niet zoveel van. Dat je hoi zegt en een praatje maakt, dat is prima. Dat je weet dat mensen op vakantie gaan en zo'n vrolijke buurman beneden, die zwaait als je thuiskomt. Dat vind ik al best gezellig, dat geeft me wel een gevoel van thuis. Dat je de mensen kent en weet dat zij er ook wonen en dat als er wat is, dat je erheen zou kunnen. We wonen hier echt al jaren. Er woont een Marokkaans gezin naast ons, waar onze huisbaas veel contact mee heeft en veel dingen mee doet. Die hebben ons ook welkom geheten toen we hier aankwamen. Dat was wel leuk. Ja, die man die helpt vaak met een beetje klussen en verbouwen en zo en die vrouw die had wat Marokkaanse thee gezet. Dus toen hebben we een beetje met ze geklust en thee gedronken, dat was wel leuk. Dus die zien we ook wel regelmatig voor de deur en soms maak je dan even een praatje.'

Het is dus heel belangrijk om na te denken over manieren om positieve relaties tussen buren te bevorderen. We hebben in hoofdstuk 6 gezien dat een belangrijk deel van de respondenten die weliswaar negatief oordelen over migratiegerelateerde diversiteit tegelijkertijd de relaties met hun buren met een migratieachtergrond als positief ervaart. Wat voor situaties en activiteiten bevorderen een positieve relatie tussen de buren? Bij mensen die migratiegerelateerde diversiteit als een bedreiging zien, zal het doel waarschijnlijk niet de viering van diversiteit moeten zijn. Het 'samen een kopje thee drinken' met buurtgenoten lijkt hier niet de aangewezen manier. Het gaat er, met de contacthypothese in gedachten, om een situatie te creëren waarin sprake is van een gezamenlijk belang of een gezamenlijk doel. Voorbeelden zijn een gezamen-

lijke schoonmaakactie van de straat, een gezamenlijke moestuin in de binnentuin of het samen opknappen van de speelplek voor de kinderen. Een geslaagde praktijk van het samenleven ontstaat terwijl buurtgenoten dingen met elkaar doen. Bedenken wat voor iedereen belangrijk zou kunnen zijn, is hierbij de eerste stap. Een vrouw uit Malmö vertelt hoe de gemeenschappelijke tuin die zij met buurtgenoten heeft aangelegd een ontmoetingsplek is geworden:

'Het is heel divers, ook op de activiteiten die we organiseren in de tuin komt een heel gemengde groep mensen af. Iedereen kan zijn eigen stukje land bewerken als ze dat willen. En sinds we die gemeenschappelijke tuin hebben en daar werken, komen er ook andere burens en die vragen dan: "Kan ik ook een stukje grond bewerken?" En zo komen er steeds meer mensen bij.'

Naast een positieve relatie met burens met een migratieachtergrond is een belangrijke factor of er vrijetijdsactiviteiten in de buurt zijn waaraan mensen met verschillende etnische achtergronden samen deelnemen. We hebben een brede waaier aan mogelijke activiteiten voorgelegd aan onze respondenten en gevraagd of zij daaraan deelnemen, zoals sport en religieuze of culturele activiteiten, maar ook deelname aan een oudercommissie op school, een politieke partij of een vereniging van eigenaren. Vervolgens hebben we gevraagd of in één of meer van die activiteiten ook mensen met een migratieachtergrond deelnemen. Het verband tussen het deelnemen aan een activiteit met mensen met een migratieachtergrond en het vaker hebben van plezierige interetnische interacties op straat en in winkels is statistisch opnieuw sterk. Bij de respondenten die deelnemen aan activiteiten waarin zij iets samen met mensen van andere etnische groepen doen, zoals voetballen of zingen in een koor of samen vergaderen in de VVE, neemt het gerapporteerde aandeel plezierige interetnische interacties op straat toe met 10 procent. Verder zien we een duidelijke relatie tussen het meedoen aan een gemengde activiteit en het hebben van een meer gemengde vrienden- en kennissenkring. Dit soort activiteiten lijkt, anders dan de oppervlakkige contacten met burens, dus wel gerelateerd aan het tot stand komen van vriendschappen. Een van de respondenten uit Hamburg geeft aan wat het verschil is tussen samen iets doen en mensen op straat tegenkomen:

'Ja, goede manieren om contact te leggen zijn als je een activiteit doet met een bepaalde groep mensen. Bijvoorbeeld sporten of iets heel anders. Dat zijn plekken om contact te maken, maar zomaar op straat gebeurt dat eigenlijk niet zo. Dat is met niemand eigenlijk. Ik kan me niet herinneren dat ik iemand op straat heb ontmoet en dat we dan vrienden zijn geworden.'

Veel mensen noemen in de interviews het deelnemen aan een teamsport als een van de gelegenheden waarbij zij meer persoonlijk contact maken met mensen met een migratieachtergrond. Anders dan de werkplek of zelfs cafés in de buurt lijkt het samen beoefenen van een bepaalde sport niet gerelateerd aan etnische achtergrond. Het is wederom niet zo dat de deelname aan dergelijke activiteiten automatisch zou moeten leiden tot hechte vriendschappen, maar mensen leren in zo'n situatie wel mensen kennen met wie ze anders niet of nauwelijks persoonlijk contact zouden hebben. Ook die ervaring blijkt sterk gerelateerd aan het rapporteren van meer plezierige interetnische interacties op straat en in winkels. Hierna vertelt een respondent uit Amsterdam over zijn voetbalteam, waarin hij als een van de weinigen geen migratieachtergrond had:

Respondent: 'Ja, ik heb gevoetbald en dat is een meer diverse omgeving. Daar heb ik in een team gezeten dat ik juist als persoon een minderheid was.'

Interviewer: 'Heb je dat ook zo ervaren?'

Respondent: 'Ja, af en toe wel ja. Die jongens hadden wel een heel ander leven. Veel minder beschermd, in dat opzicht. Voetbal is wat dat betreft ook best wel makkelijk... Makkelijk om een groepsgevoel te krijgen in ieder geval. Ik had nooit het idee dat je werd buitengesloten of zo, dat totaal niet. Maar een interessante gewaarwording. Normaal ben je er zo aan gewend dat je de meerderheid bent.'

Op de vraag of hij weleens omgaat met buurtgenoten met een migratieachtergrond legt deze respondent uit Malmö uit dat de gemeenschappelijke identiteit als voetbal-fan belangrijker is dan achtergrond:

Respondent: 'Ja, ja zeker. Vooral bij de voetbalwedstrijden.'

Interviewer: 'Oké! Dus die zijn heel divers, de voetbalwedstrijden?'

Respondent: 'Ja, heel erg. Dus in ons vak, als ik voetbal kijk zit ik op de tribune te zingen, en dan praat je altijd met je buurman. Dat is ook interessant, omdat iedereen meedoet met het zingen. En tijdens de rust, als het rust is, begin je te praten. En ik heb mensen staan omhelzen van allemaal verschillende etnische achtergronden en ook Zweden en het maakt niet echt uit, want je bent daar met hetzelfde doel. Om je team de wedstrijd te zien winnen en om ze te helpen, dus ja.'

Als je gaat voetballen bij de club in je buurt en dat is een meerderheid-minderhedenbuurt, dan kom je zeer waarschijnlijk terecht in een gemengd elftal. Dat is misschien geen bewuste keuze, maar gewoon de realiteit. Op de voetbalclub van onze dochter

was dat ook het geval. De verhouding kinderen met en zonder migratieachtergrond was ongeveer fiftyfifty. Voor sommige ouders zonder migratieachtergrond was het misschien een van de weinige plekken waar ze ouders met een migratieachtergrond tegenkwamen. In het begin was dat soms ongemakkelijk. Gedurende het seizoen veranderde dat langzaam, naarmate de ouders vaker met een auto vol kinderen naar uitwedstrijden reden en anderhalf uur samen langs de lijn stonden om de kinderen aan te moedigen. Een meer persoonlijk gesprek over de kinderen en wat de ander doet in het dagelijks leven komt dan toch makkelijker op gang.

Samen met mensen van verschillende achtergronden een teamsport uitoefenen voldoet aan de belangrijkste voorwaarde van de contacthypothese, omdat er immers een duidelijk gezamenlijk doel is. Daarnaast is de kans op het voelen van *belonging uncertainty* klein, omdat duidelijk is waarom je daar bent en welke rol je als teamspeler hebt.

We hebben er jammer genoeg niet naar gevraagd in de BaM-survey, maar uit de interviews bleek dat de plekken waar bepaalde muziek gedraaid wordt of concerten zijn uit de verschillende muzieksubculturen ook belangrijke ontmoetingsplaatsen bieden voor mensen met verschillende achtergronden. Een vrouw uit Rotterdam vertelt hierover in het volgende citaat:

Respondent: 'Ja, ik heb een hele gemengde vriendengroep.'

Interviewer: 'Hoe komt dat denk je?'

Respondent: 'Misschien omdat er toch wel veel dj's zijn met een migratie-achtergrond. Wat mijn collega dan ook heel erg doet, die zet dj's aan het werk, en dan kwamen er mensen bij de Biergarten, een beetje schoffies, en die haalde hij dan binnen als dj. Dat is helemaal uitgegroeid tot een community. Dat waren jongeren die helemaal geen opleiding of niks hadden. Heel tof vind ik dat. Wij zitten ook wel een beetje in de hiphop- en in de housescene en daar komt ook wel een hele gemixte groep op af. Wel meer dan andere muzieksoorten denk ik.'

Een respondent uit Amsterdam noemt de hiphop-, R&B- en soulscene als een van de omgevingen waarin hij vroeger veel mensen met een migratieachtergrond tegenkwam als verklaring voor zijn huidige gemengde vriendengroep:

'Ik heb heel erg een voorliefde voor soul, R&B en hiphop. De sfeer eromheen mag ik gewoon heel erg. Vroeger toen ik uitging, waren dat ook plekken waar ik kwam. Ik vond dat helemaal prima als ik een van de weinigen was met een blanke huidskleur. Dus eigenlijk is muziek een beetje wat me verbindt met

mensen met een migratieachtergrond. Ik ben dan zeker de minderheid, alleen ik heb er geen probleem mee.'

De derde opvallende factor die een prettige praktijk van het samenleven in de buurt bevordert, blijkt het hebben van een kind op een gemengde basisschool. Ook hier zien we een zeer sterke correlatie met meer plezierige interetnische interacties op straat en in winkels. Van de respondenten van wie de kinderen niet naar een gemengde basisschool gaan, meldt 44 procent vooral plezierige interetnische interacties op straat te hebben, terwijl dit oploopt naar 71 procent bij de respondenten die wel een kind hebben op een basisschool waar minstens de helft van de leerlingen een migratieachtergrond heeft. Ook bij de plezierige interacties in de winkels in de buurt zien we een verschil van maar liefst 27 procent tussen beide groepen ouders. Bijna alle ouders met één of meer kinderen op een gemengde school die we interviewden noemden het contact met de ouders met een migratieachtergrond. Zo ook de vrouw uit Malmö met een kind op een gemengde voorschool van wie het volgende citaat is:

'Ja, dit is waar ik woon, dus waar ik contact heb met mensen in de binnentuin. Het is altijd hallo zeggen als ik iemand ontmoet. Het maakt eigenlijk niet uit of je ze herkent of niet, je zegt altijd hallo. En, eh, in het park, als mijn dochter [twee jaar oud] met een ander kind speelt, dan gebeurt het vaak dat ik en de andere ouders een gesprekje beginnen. Ik klets dan altijd een beetje met ze.'

Net als bij de gemengde activiteiten zien we ook hier een duidelijke relatie met een meer gemengde vrienden- en kennissenkring. Vaak hoorden we de opmerking dat dit eigenlijk de enige gelegenheid was waarbij respondenten meer persoonlijk contact hebben met mensen met een migratieachtergrond. Een vrouw uit Antwerpen met twee jonge kinderen reflecteert hier ook op als de interviewer vraagt of ze veel contact heeft met mensen met een migratieachtergrond:

Respondent: 'Ehm... Eigenlijk niet zoveel. Mijn vrienden gaan al lang mee. Echte vrienden hoor, eerder de mensen van vroeger. Ook wel nieuwe mensen hoor, via de school van de kinderen. Want zij gaan naar school in Borgerhout. En zo ken ik wel mensen natuurlijk, ook mensen met een migratieachtergrond.'

Interviewer: 'Oké. En hoe is die interactie precies?'

Respondent: 'Eigenlijk net zoals met andere ouders toch. Ja, ehm... Op bepaalde vlakken let je dus misschien op andere dingen [dan etnische achtergrond].'

De grote gemene deler van de drie besproken factoren is dat hierdoor betekenisvol interetnisch contact ontstaat. Of dat nu gebeurt via contact met burens, via een activiteit in de buurt of via de school van de kinderen maakt dan niet veel uit, als er maar betekenisvol contact ontstaat. Vaak is het simpel. Als je kind naar een gemengde school gaat, kom je op het schoolplein ouders tegen met een migratieachtergrond. Omdat je in een vergelijkbare levensfase zit, worden die ouders gemakkelijker deel van je kennissenkring en ontstaan daaruit misschien vriendschappen. Als je niet kiest voor de gemengde basisschool in de buurt, dan zul je die ouders ook niet op deze manier tegenkomen.

Josje Schut, een van onze BaM-PhD-studenten, laat samen met BaM-postdoc Ismintha Waldring zien dat het 'mengen' in een buurt een actieve werkvorm is (Schut & Waldring 2023). Zij beschrijven de activiteiten van de mensen die interetnische contacten aangaan met de term *diversity labor*. Intercultureel contact ontstaat zoals we al aangaven vaak niet vanzelf, je moet er iets voor doen. In het begin kan het ongemakkelijk voelen en er kunnen misverstanden ontstaan en fouten worden gemaakt. Maar uiteindelijk levert het wel iets op.

We introduceerden in hoofdstuk 3 het concept *belonging uncertainty*. Wat de drie gevonden factoren (contact met burens met een migratieachtergrond, gemengde vrijetijdsactiviteiten in een buurt en de gemengde school) gemeen hebben, is dat *belonging uncertainty* hier minder snel een rol speelt. Ontmoetingen op school en tijdens de activiteiten kenmerken zich door het feit dat zij zijn georganiseerd en ook een deels formeel karakter hebben. Doordat duidelijk is wat er van de deelnemers wordt verwacht, hoeven zij zich niet onzeker te voelen over hun rol of over of zij er wel welkom zijn. De interacties hebben bovendien een duidelijk karakter met een duidelijk gezamenlijk doel. Dit alles vermindert eventuele *belonging uncertainty*. Ook als het gaat om de rol als ouder of verzorger is het duidelijk waarom je op dat schoolplein staat en waarom je met ouders of verzorgers van andere kinderen in gesprek gaat en in eerste instantie zal het gesprek waarschijnlijk vooral over de kinderen gaan. Ook hier geen onzekerheden over waarom je contact hebt en waarover.

Onzekerheid is iets wat mensen regelmatig benoemen als zij beschrijven hoe zij zich voelen in een situatie waar zij niet in de meerderheid zijn en hun culturele normen en waarden niet zonder meer de standaard zijn. Omdat de hierboven beschreven ontmoetingen hun aanwezigheid op een cultureel diverse plek rechtvaardigen en hun zekerheid geven over hun rol is er minder sprake van *belonging uncertainty*. Deze ontmoetingen gaan verder dan het beroemde - of beruchte - kopje thee drinken dat burgemeester Patijn van Amsterdam propageerde om mensen met

een verschillende afkomst bij elkaar te brengen*. In de hiervoor beschreven situaties is het doel niet de culturele diversiteit te bevorderen of te vieren. Het interetnisch contact is een neveneffect van het samen wonen, sporten, zingen of je kind naar school brengen. Dit haalt er de druk af die er wel vaak is bij 'het kopje thee drinken', dat immers is georganiseerd om het gezellig te hebben met elkaar. We sluiten ons aan bij wat de beroemde Amerikaanse socioloog Richard Alba vaak in zijn stukken heeft gezegd over migranten: *assimilation happens while doing other things*. Dit geldt dus ook andersom. Een geslaagde praktijk van het samenleven ontstaat terwijl je samen andere dingen doet.

Een succesvolle praktijk van het samenleven heeft ook kans van slagen omdat hierbij geappelleerd wordt aan een belangrijk aspect van het concept superdiversiteit. Dit concept benadrukt het belang van de vele verschillende identiteiten die deel zijn van ieder mens. Naast de etnische identiteit zijn andere identiteiten, afhankelijk van de context, even belangrijk of soms juist belangrijker. Voor alle drie de factoren die we hierboven hebben genoemd, geldt dat een ander deel van iemands identiteit wordt aangesproken dan de etnische identiteit. Bijvoorbeeld de identiteit als ouder, buurman of buurvrouw, sporter of lid van een politieke partij. Vanuit die gezamenlijke identiteit kan een gezamenlijk doel ontstaan en kunnen mensen samen iets gaan doen waardoor verschillen in ieder geval tijdelijk worden overstegen. Op basis van die andere identiteiten als ouder, lid van een geloofsgemeenschap of sporter voelen mensen zich vaak ook meer op hun gemak om contact te maken over etnische groepsgrenzen heen. Het zijn identiteiten die rijk zijn aan ervaringen en die verschillende gevoelslagen hebben die betekenisvol contact mogelijk maken.

Andersom lijkt het erop dat mensen die zich eerst en vooral definiëren als mensen zonder migratieachtergrond een deel van hun andere identiteiten niet willen activeren. Zo perken ze de mogelijke interetnische connecties die ze op basis van die identiteiten zouden kunnen maken zelf in. Hun sociale wereld wordt daardoor onnodig klein. Het actief vermijden van contact met buurtgenoten of met je burens is niet prettig en gaat gepaard met sociale en emotionele kosten. Het gevoel van verlies dat veel mensen die diversiteit als een bedreiging zien benoemen komt hier wellicht uit voort.

---

* <https://www.nhnieuws.nl/nieuws/227347/je-kan-beter-theedrinken-dan-azijnpissen>

Kan architectuur de praktijk van het samenleven positief beïnvloeden?

We hebben in de paragraaf hierboven het belang van de ontmoeting duidelijk gemaakt. Hoe kan de inrichting van de buurt, zoals de architectuur van huizenblokken en publieke ruimtes, bijdragen aan prettige ontmoetingen? Om die vraag te beantwoorden, zoomen we eerst in op buurten die juist bijzonder hoog scoren als het gaat om onplezierige interetnische interacties. We hebben in hoofdstuk 6 al geschreven over de bewoners van sociale-woningbouwoningen in Wenen. Van deze bewoners zonder migratieachtergrond en zonder hoger onderwijsdiploma rapporteert 53 procent onplezierige interetnische interacties en slechts 26 procent prettige interetnische interacties op straat. Opvallend is dat respondenten zonder hoger onderwijsdiploma die in particuliere huurwoningen in Wenen wonen minder onprettige interetnische interacties (42 procent) en bijna twee keer zoveel prettige interacties (48 procent) op straat rapporteren. Waar komen deze verschillen vandaan? Als we kijken naar de verschillen in het type woning waar deze Weense respondenten wonen, dan blijkt dat een van de mogelijke verklaringen hiervoor is dat de sociale-woningbouwoningen vaker te vinden zijn in meer anonieme flats, terwijl de particuliere huurwoningen vaker kleinere en dus minder anonieme portiekwoningen zijn. Dit zijn kenmerken van de architectuur die de persoonlijke ontmoeting tussen burens en buurtgenoten beïnvloeden.

In Amsterdam vinden we, zoals ook in hoofdstuk 5 is aangegeven, een meer geslaagde praktijk van het samenleven: er worden veel minder onprettige interetnische interacties en veel meer prettige interetnische interacties gerapporteerd dan in Wenen. Maar ook binnen Amsterdam is er sprake van verschillen. De Amsterdamse MM-buurten zijn grofweg in te delen in de buurten buiten de ring (Nieuw-West, Zuidoost en Noord) met veel naoorlogse hoogbouw en de buurten binnen ring, vooroorlogse buurten met over het algemeen kleinere portiekwoningen die slechts drie of vier verdiepingen hoog zijn. Als we met deze grove scheiding in het achterhoofd in de BaM-data kijken naar de praktijk van het samenleven, dan zien we dat de gerapporteerde onplezierige interacties op straat in de buurten met hoogbouw buiten de ring veel hoger zijn (28 procent) dan binnen de ring (16 procent). Beide zijn meerderheid-minderhedenbuurten. Toch melden de respondenten die binnen de ring wonen significant vaker een positieve relatie met hun burens met een migratieachtergrond dan de respondenten die buiten de ring wonen. Als we alleen kijken naar de mensen die migratiegerelateerde diversiteit als een bedreiging zien, dan blijkt het percentage dat desondanks een positieve relatie heeft met burens met een migratieachtergrond binnen de ring 17 procent hoger te liggen dan buiten de ring. In buurten

waar onpersoonlijkere hoogbouw de overhand heeft, is het dus blijkbaar moeilijker om tot een geslaagde praktijk van het samenleven te komen.

Op de vraag of hij contact met zijn burens met een migratieachtergrond heeft antwoordt deze man uit Malmö:

'Ja. En daar helpt de kleinschaligheid bij. Mijn buurman aan de overkant is maar tien meter bij mij vandaan. Als ik in hoogbouw zou wonen, zou de buurman honderd meter van mij vandaan zijn. Maar er zouden driehonderd van zulke burens zijn. Nu heb ik er één links en één rechts. Ik leer ze kennen. We ontmoeten elkaar niet per se dagelijks. Maar als we elkaar zien, stoppen we voor een praatje. Zoals je dat doet in een kleinschalig gebied. Wat je waarschijnlijk niet doet in een grootschalig gebied. Dit is dus de manier waarop het is gebouwd. De opstelling is erg belangrijk voor de sfeer.'

De indeling in buurten binnen en buiten de ring is natuurlijk slechts een grove indicator van het wonen in portiekwoningen of flats. Er zijn respondenten die binnen de ring in flats wonen en respondenten die buiten de ring in kleinere portiekwoningen wonen. De mooiste manier van vergelijken zou zijn om een buurt met alleen portiekwoningen en een buurt met alleen hoogbouw te vergelijken. We hebben aan het begin van het BaM-onderzoek gekeken naar bestaande data over dit onderwerp en vonden toen een aantal rapporten van de afdeling Onderzoek, Informatie en Statistiek van de Gemeente Amsterdam (OIS) over sociale cohesie in verschillende stadsdelen en buurten in Amsterdam (Broekhuizen e.a. 2012; Wonderen en Broekhuizen 2012). Op basis van de rapporten hebben we gekozen voor een vergelijking tussen de buurt Haveneiland-West en de Jacob van Lennepbuurt (Crul, Steinmetz & Lelie 2020). Deze twee buurten bleken van alle buurten in Amsterdam het meest contrasterend op het gebied van conflicten in de buurt, terwijl de etnische en sociaaleconomische samenstelling van de twee buurten bijna identiek is. De gegevens van OIS geven op buurtniveau een goed beeld van wat er precies anders is in deze twee buurten en het vormt een mooie aanvulling op wat we hierboven al over de verschillen tussen mensen in portiekwoningen en mensen in hoogbouw hebben gevonden. In de geheel nieuwe hoogbouwbuurt Haveneiland-West komen volgens het OIS-onderzoek de meeste conflicten voor. OIS interviewde hier 263 bewoners van 16 jaar en ouder, van wie 155 zonder migratieachtergrond. In de Jacob van Lennepbuurt in de oude binnenstad kwamen volgens het onderzoek de minste conflicten voor. Hier werden 200 bewoners geïnterviewd, van wie 120 van Nederlandse afkomst. In Haveneiland-West heeft iets minder dan de helft van de bewoners geen migratieachtergrond (47 procent). Onder de migrantengroepen vormen de mensen van Surinaamse afkomst de

grootste groep, gevolgd door de mensen van Marokkaanse afkomst (Broekhuizen e.a. 2012). De etnische bevolkingssamenstelling van de Jacob van Lennepbuurt is zeer vergelijkbaar met die van Haveneiland-West. Ongeveer de helft van de bevolking heeft hier geen migratieachtergrond (53 procent). De bewoners van Marokkaanse en Turkse afkomst vormen de grootste groepen met een migratie-achtergrond, gevolgd door de bewoners van Surinaamse afkomst (Wonderen & Broekhuizen 2012). Een vergelijking in sociaaleconomisch opzicht laat zien dat de Jacob van Lennepbuurt iets meer mensen uit de arbeidersklasse huisvest dan Haveneiland-West. We hebben hier dus een mooie vergelijking omdat de etnische samenstelling van de bewoners overeenkomstig is, terwijl de twee buurten sterk contrasteren als het gaat om sociale cohesie en conflicten. Haveneiland-West heeft behalve een van de hoogste percentages gemelde conflicten van de twintig door OIS onderzochte Amsterdamse buurten ook een van de laagste percentages vertrouwen van de bewoners in elkaar. Bijna de helft (47 procent) van de bewoners van deze buurt rapporteert spanningen. Een kwart (24 procent) zegt dat er veel conflicten zijn tussen bewoners van verschillende etnische groepen en 24 procent rapporteert weinig of geen vertrouwen in de eigen burens. Bijna de helft van de respondenten (48 procent) die spanningen rapporteren, stelt dat die veroorzaakt worden door 'culturele verschillen tussen verschillende etnische groepen'. Meer dan een derde (37 procent) van de respondenten rapporteert 'negatieve gevoelens over bepaalde etnische groepen' (Broekhuizen e.a. 2012). Het aantal conflicten in de Jacob van Lennepbuurt bevindt zich aan de andere kant van het spectrum. In vergelijking met Haveneiland-West rapporteren bijna drie keer zo weinig (16 procent) respondenten hier spanningen. Met 14 procent is ook de groep die weinig of geen vertrouwen heeft in de burens veel kleiner. Buurtbewoners die conflicten rapporteren, plaatsen die bovendien in een ander perspectief. In de Jacob van Lennepbuurt wordt slechts 26 procent van de gerapporteerde conflicten aan culturele verschillen toegedicht. De meeste respondenten leggen de conflicten uit als generatieconflicten tussen oudere en jongere bewoners (Wonderen & Broekhuizen 2012).

Waaruit bestaan de conflicten in Haveneiland-West? De belangrijkste klachten die bewoners noemen in de survey van OIS betreffen jongeren en kinderen die voor overlast zorgen in de semipublieke ruimtes en de binnentuin (Broekhuizen e.a. 2012; Wonderen & Broekhuizen 2012; zie ook Tersteeg & Pinkster 2016; Van Marissing 2014). De grote nieuwe woningblokken in Haveneiland-West hebben verschillende semipublieke ruimtes zoals een binnentuin, gezamenlijke gangen, een lift en een garage. De drie of vier verdiepingen hoge portiekwoningen in de Jacob van Lennepbuurt hebben ook een gezamenlijke opgang, maar die wordt gedeeld door veel minder mensen en de setting is dus veel minder anoniem dan in de grote moderne woningblokken van Haveneiland-West. Dit verschil in architectonische opzet heeft een belangrijke impact op het alledaagse interetnische contact met burens. Bewoners van

de Jacob van Lennepbuurt hebben significant meer interetnische contacten en die correleren net als in het BaM-onderzoek met gevoelens van veiligheid en het thuisgevoel in de buurt (zie ook Paolini e.a. 2014). In de studie van OIS werd de bewoners ook gevraagd naar het gebruik van de semipublieke ruimtes, zoals galerijen, liften en trappen en hoe mensen zich gedragen en met elkaar verhouden in die ruimtes. De survey had zeven stellingen over mogelijke irritaties tijdens het alledaagse contact op die semipublieke plekken, zoals 'Bewoners hebben conflicten over het schoonhouden van de trappenhuisen, gangen en galerijen'. De uitkomsten in Haven-eiland-West laten voor alle zeven items een significante uitkomst zien (Broekhuizen e.a. 2012). Het verschil met de Jacob van Lennepbuurt is opnieuw opvallend, omdat daar maar één item van de zeven significant is. De correlatie voor dit item ('Afval wordt op het verkeerde moment op straat gezet') was zwak (Wonderen & Broekhuizen 2012). Het feit dat in de Jacob van Lennepbuurt geen conflicten in semipublieke ruimtes worden gemeld en er alleen een klacht over afval is, geeft duidelijk aan dat de kleinschalige inrichting van de architectuur een belangrijke impact heeft op de interacties tussen bewoners.

De klachten van mensen die diversiteit als een bedreiging zien, gaan veelal over afval op straat, geluidsoverlast en lastiggevallen worden op straat. Een opvallend gegeven is dat die klachten door deze groep specifiek in verband gebracht worden met mensen met een migratieachtergrond. De Jacob van Lennepbuurt en Haven-eiland-West hebben een bijna identieke bevolkingssamenstelling. De mate waarin dit door een deel van de bewoners etnisch gelabelde gedrag zou moeten voorkomen, zou dan ook dezelfde moeten zijn. En dat blijkt niet het geval. De interetnische dynamiek tussen de bewoners is in beide buurten enorm verschillend. De interviews in het kader van het BaM-project werpen licht op de redenen daarvoor. De architectuur van buurten zoals de Jacob van Lennepbuurt nodigt meer uit tot persoonlijk contact, ook over groepsgrenzen heen. Hierdoor zijn de kinderen van burens met een migratieachtergrond bijvoorbeeld vooral 'de buurjongens' en niet 'de ... jongens' (vul zelf maar een etniciteit in). Misschien kennen de burens elkaar en elkaars kinderen bij naam, misschien weten ze wat meer over elkaars leven. Als er overlast is of een of andere ergernis, dan kunnen zij elkaar makkelijker aanspreken dan anonieme burens die nog geen persoonlijk contact hebben gehad. De dynamiek van het gesprek zal daardoor anders zijn en de kans op escalatie is kleiner.

Het volgende citaat van een vrouw uit Amsterdam vormt een illustratie van de de-escalerende werking die uitgaat van persoonlijk contact:

'Sinds ik daar woon, zijn er hangjongeren op dat plein. Dat werd [tijdens de lockdown in verband met COVID-19] natuurlijk erger, want die jongens

konden ook niet meer naar school. Ze konden nergens heen. Toen dacht ik: waarom ben ik nou eigenlijk zo bang voor ze? Toen ging ik eens boodschappen doen en zag ik een van die jongens bij de ecowinkel achter de kassa zitten. Toen zei ik: "Hé, jij zit altijd op het pleintje voor." En toen zei hij: "Ja klopt, ik zat daar vroeger op school en dat is echt mijn plek en ik voel me daar thuis." En dan krijg je een heel ander beeld van zo'n jongen. Dus je moet die interactie wel aangaan. Tenminste ik, want ik heb er last van en dat kunnen zij niet ruiken. Dus ik heb mij over de angst heen moeten zetten. Ik ben ook een paar keer naar ze toe gegaan van: "Hé, hallo ik woon hier, prima dat je hier bent, maar zou je na elf uur de muziek uit willen zetten?"

Het citaat van deze man uit Malmö illustreert hoe persoonlijk contact (een klein gesprekje maar) de angel kan halen uit een situatie die ook een onprettige interactie had kunnen worden en had kunnen uitmonden in een conflict:

'Laat me je een ander verhaal vertellen. Dit was eerder toen ik hier woonde, toen ik er net introk. Ik liep met de buggy met mijn zoon erin, heel jong. En we passeerden het plein. En ik denk dat het rond Kerstmis/Nieuwjaar was, er waren wat jongeren die met vuurwerk aan het spelen waren. Dus ik had zoiets van: "Ja, ook in verband met mijn zoontje, kunnen jullie dat niet doen?" En misschien twee of drie dagen later ontmoette ik ze weer en een van de jongens zei zoiets van: "Ah, dat is hem, dat is die gisteren met ons heeft gepraat." En dat zette me echt aan het denken. Omdat het niet was: "Hij schreeuwde tegen ons" of "Hij is een vervelende oude man" maar: "Hij praatte met ons." En ik denk dat dat mijn perceptie veranderde van wat het is om met deze jongeren te communiceren. Ze waren meer bezig met het feit dat ik met ze sprak dan dat ik ze zei niet te doen wat ze aan het doen waren. En ja, ik denk dat veel mensen niets zeggen, en dan gaan ze naar huis en krijgen ze een maagzweer omdat ze zo vol angst en woede zijn en dan gaan ze stemmen op een populistische rechtse partij. En ze zijn gewoon boos in plaats van een gesprek te voeren.'

Ook deze vrouw uit Malmö beaamt dat het kleine dingen zijn die de praktijk van het samenleven in de buurt laten slagen:

Respondent: 'De woningbouwcorporatie of de gemeente die hadden een slogan voor de buurt en die was zoiets van: "Zeg hallo tegen je burens" en dat vind ik tof. Daar kom je heel ver mee, volgens mij, gewoon hallo zeggen. En ik denk dat het werkt. Het werkte voor mij.'

Interviewer: 'Ook als het verder geen lang gesprek is of zo?'

Respondent: 'Ja, ja, ja. Weet je, gewoon een glimlach en een groet.'

De uitkomsten van deze twee buurten laten zien dat we van de oudere buurten in de binnenstad kunnen leren hoe het interetnisch samenleven op een meer natuurlijke en meer gelaagde wijze tot stand kan komen in een kleinschalige omgeving. Zelfs een deel van de mensen die uitgesproken negatief oordelen over migratiegerelateerde diversiteit onderhoudt in zo'n context vaker goede relaties met burens met een migratieachtergrond. Grootschalige galerijen bieden die mogelijkheid minder. Kleinere eenheden met aparte opgangen zouden de sociale cohesie kunnen bevorderen. Maar ook het doelbewust inrichten van semipublieke ruimtes is belangrijk. De oude buurtpleintjes en parkjes vormen de plek waar jonge kinderen kunnen spelen en tieners kunnen 'hangen' zonder overlast te veroorzaken. 'Hangen' in galerijen of in het trappenhuis veroorzaakt overlast voor de medebewoners en in combinatie met de grootschaligheid zijn voor veel bewoners van hoogbouw de jongeren die daar 'hangen' anoniem. Enkele mechanismen die we eerder identificeerden als belangrijk voor persoonlijk interetnisch contact kunnen dus versterkt of verzwakt worden door de architectuur. We kunnen dus letterlijk bouwen voor een prettige praktijk van het samenleven.

Hoofdstuk 8

Een nieuw politiek en beleidsmatig raamwerk voor de praktijk van het samenleven

Het integratie- en assimilatiedenken heeft mensen zonder migratieachtergrond een halve eeuw lang een min of meer geruststellende boodschap meegegeven: het is de opdracht van de nieuwkomer, de migrant, om zich aan te passen. Als de migrant zich meer gaat gedragen zoals de mensen zonder migratieachtergrond (dus minder verschillend wordt), dan is het prettig om met elkaar samen te leven. We noemen dat geslaagde integratie. Het concept van integratie voldeed misschien zolang sprake was van relatief kleine minderheidsgroepen die in een grote meerderheidsgroep integreerden. Door de demografische ontwikkelingen in de grote West-Europese steden waar de oude meerderheidsgroep steeds vaker geen meerderheid meer is, maar ook een minderheid in een stad met heel veel minderheidsgroepen – de zogenoemde meerderheid-minderheden steden - is dat ondertussen een achterhaald idee. In veel grote steden heeft anno 2023 nog maar één op de drie jongeren onder de vijftien jaar géén migratieachtergrond. Deze eeuw zal, meer dan elke voorgaande, de eeuw worden waarin mensen afkomstig uit alle werelddelen samen zullen leven in de grotere steden op aarde. Daarom willen we ons richten op hoe we dat samenleven mogelijk en plezierig kunnen maken. Mensen worden steeds mobieler en zullen vaker maar voor een bepaalde periode in een stad of land wonen en werken. Een van de belangrijkste opdrachten voor deze eeuw is leren hoe we een prettige praktijk van het samenleven actief kunnen bevorderen, zodat de superdiverse stad ook in de toekomst een plezierige plek is om in te wonen.

Door het oude concept van integratie los te laten en ons te richten op *de praktijk van het samenleven* hebben we de angel proberen te halen uit de sterk gepolariseerde discussie over integratie. Door te kijken naar de praktijk van het samenleven gaat het in ons onderzoek niet zozeer om wat mensen verschillend maakt, maar om wat zij doen om de praktijk van het samenleven in een superdiverse buurt te laten slagen. Om in de superdiverse stad te komen tot een geslaagde praktijk van het samenleven is het niet per se nodig dat mensen op elkaar lijken of dat ze dezelfde meningen hebben. Het gaat juist om het vermogen om ook met mensen die van je verschillen plezierig samen te leven. Voor een prettige praktijk van het samenleven is vanzelfsprekend de inspanning nodig van zowel mensen met als mensen zonder migratieachtergrond. De eenzijdige opdracht aan mensen met een migratieachtergrond zoals die in het klassieke integratiedenken bestond wordt hiermee een meerzijdig proces.

De uitkomsten van het *Becoming a Minority*-onderzoek bevestigen dat het komen tot een prettige praktijk van het samenleven in de superdiverse stad niet vanzelf gaat. Het enigszins romantische idee dat als mensen met hele verschillende achtergronden samen in een buurt wonen dit automatisch leidt tot een plezierig leefklimaat met veel sociale cohesie blijkt helaas naïef. Veel mensen, en vooral de mensen zonder migratieachtergrond, hebben niet van jongs af aan geleerd om in een superdiverse samenleving te functioneren. In de praktijk zien we dat met name de bewoners zonder migratieachtergrond in de superdiverse buurten weinig betekenisvol contact hebben buiten hun eigen groep, terwijl zij in een buurt wonen waar minstens de helft van hun medebewoners een migratieachtergrond heeft. Maakt het uit als groepen mensen langs elkaar heen leven? Uit de antwoorden op de BaM-survey hebben we kunnen concluderen dat dit heel veel uitmaakt. Voor de mensen zonder migratieachtergrond zelf, maar ongetwijfeld ook voor hun buurtgenoten met een migratieachtergrond. Het is niet genoeg als mensen elkaar met rust laten, 'leven en laten leven', maar verder langs elkaar heen leven. Sociale cohesie is belangrijk omdat het mensen een thuisgevoel geeft en helpt bij het voorkomen van conflicten. Als mensen zich opsluiten in hun eigen etnische groep wordt hun sociale cirkel kleiner en daarmee ook hun deelname aan de superdiverse stad. Zich opsluiten in de eigen groep heeft effect op het sociale weefwerk in de buurt en in de stad. Op deze manier kan een tweedeling ontstaan tussen mensen met en zonder migratieachtergrond in de superdiverse stad.

Vanwege de snelle demografische ontwikkelingen komen er steeds meer MM-steden. We bevinden ons dan ook op een cruciaal kantelmoment in de geschiedenis van de superdiverse stad. We begonnen dit boek met het aanhalen van Dominique Moïsi (2009), die spreekt van een mogelijk scenario van 'angst en vernedering' en daartegenover een scenario van 'hoop en empowerment'. De praktijk van zelf-segregatie van een deel van de mensen zonder migratieachtergrond die uit ons onder-

zoek naar voren kwam, lijkt een problematisch scenario voor de toekomst te schetsen. Echter, dit scenario wordt genuanceerd doordat de meeste mensen zonder migratieachtergrond, zowel degenen met als degenen zonder hoger onderwijsdiploma, migratiegerelateerde diversiteit toch vooral als een verrijking zien. Deze attitude maakt een scenario van hoop mogelijk. Ook als we meer in detail kijken naar interetnische interacties op buurtniveau, dan zien we dat de overgrote meerderheid van de mensen zonder migratieachtergrond in de praktijk bijdraagt aan een geslaagde praktijk van het samenleven. Zij hebben contact met hun burens met een migratieachtergrond en zijn actief om de interetnische interacties op straat, in winkels, in het park en op de speelplaats plezierig te laten verlopen. Zelfs een deel van de mensen die culturele diversiteit een bedreiging noemen, is in de praktijk actief betrokken bij het plezierig samenleven met mensen met een migratieachtergrond. Een geslaagde praktijk van het samenleven in een superdiverse buurt of stad wordt mogelijk gemaakt door deze talloze kleinere interacties tussen mensen die (heel) verschillend van elkaar zijn. Dat is de reden waarom superdiverse buurten doorgaans goed functioneren en voor veel mensen plezierige plekken zijn om te wonen.

Is het alleen maar rozengeur en maneschijn? Nee, bepaald niet. We zijn ook gestuit op een aanzienlijke groep mensen zonder migratieachtergrond die de culturele diversiteit in de stad en de buurt afwijzen en een prettige praktijk van het samenleven belemmeren. In hun meer persoonlijke relaties mijden zij mensen met een migratieachtergrond. Hoe ziet hun leven in de superdiverse buurt eruit? Zij rapporteren onevenredig veel onplezierige interetnische interacties met burens met een migratieachtergrond en mensen op straat, in winkels en in het park en hebben veel conflicten in (semi)openbare ruimtes met mensen met een migratieachtergrond. Zij hebben, zo hebben we laten zien, een disproportionele negatieve impact op het diversiteitsklimaat in de buurt. Die impact blijkt met name groot in steden waarin veel wordt gestemd op uiterst rechts. Het politieke klimaat in een stad of land kan de balans van de praktijk van het samenleven doen doorslaan in de richting van een negatief scenario. Het is belangrijk dat aan dit politieke klimaat een tegengewicht wordt geboden door de mensen die migratiegerelateerde diversiteit als een verrijking zien en die de balans naar de andere kant kunnen laten doorslaan.

Een positief scenario voor de superdiverse steden vereist de actieve inzet van zowel individuele burgers als beleidsmakers, mensen die actief zijn in organisaties en politici. We moeten er allemaal iets voor doen, het gaat niet vanzelf. De mensen die in de praktijk het interetnische weefwerk in de buurt en de stad onderhouden bieden een belangrijk tegenwicht tegen haat en intolerantie. We zijn in het BaM-onderzoek een belangrijk mechanisme op het spoor gekomen. Mensen die het 'doen van diversiteit' hebben geleerd in de meer persoonlijke sfeer met hun partner of vrienden

en kennissen met een migratieachtergrond, passen die kennis en ervaring ook toe in hun omgang met mensen in de publieke ruimte en burens met een migratieachtergrond. Als mensen eenmaal geleerd hebben om in een cultureel diverse context te functioneren, spreidt dit zich als een olievlek uit naar hun interetnische interacties op andere plekken. Zij worden vaak 'verbinders' tussen mensen met en zonder migratieachtergrond in hun dagelijks leven. Zij blijken er vaak voor te zorgen dat interetnische conflicten in hun woonomgeving niet ontstaan of ze zijn betrokken bij de oplossing van conflicten. Het onderhouden van betekenisvol contact over etnische groeps grenzen heen blijkt een van de belangrijkste mechanismen om conflicten en wantrouwen in een superdiverse buurt te voorkomen.

Dit centrale mechanisme maakt het mogelijk om actief een scenario van hoop te ontwikkelen. Ook mensen die 'het doen van diversiteit' niet van jongs af aan hebben meegekregen, kunnen dit leren. Mensen moeten elkaar daarvoor ontmoeten, en niet alleen bij de groenteboer, maar ook op plekken of tijdens activiteiten die betekenisvol interetnisch contact mogelijk maken. Het leren om 'diversiteit te doen' in een omgeving waar mensen een gemeenschappelijk doel hebben, heeft een belangrijke impact op het 'doen van diversiteit' in de eigen sociale kring. In de BaM-data komen allerlei activiteiten aan de orde die mensen uit verschillende etnische groepen samen ondernemen, waardoor ze onderwijl de kunst van het samenleven leren. Dat kan een teamsport zijn, een religieuze bijeenkomst, een ouderactiviteit op een gemengde school of een vergadering van de vereniging van eigenaren van een gemengd woonblok. Het gaat om wat wij 'betekenisvol contact' noemen. Betekenisvol contact ontstaat als mensen elkaar persoonlijk leren kennen. Anonimiteit is de vijand van betekenisvol contact. De activiteit moet niet gericht zijn op 'het vieren van diversiteit'. Liever niet zelfs, want dergelijke activiteiten kunnen interetnisch contact juist ongemakkelijk maken en de mensen die diversiteit zien als een bedreiging zullen er zelden op afkomen. Samen iets praktisch doen waarbij een andere identiteit wordt aangesproken dan de etnische (zoals de identiteit als ouder, teamgenoot of zanger in een koor) biedt mogelijkheden voor betekenisvol contact. Op die manier bezien zijn er ontelbare mogelijkheden om als burgers, beleidsmakers, organisaties en woningbouwverenigingen een plezierige praktijk van het samenleven door betekenisvol contact te stimuleren met allerlei kleinere en grotere initiatieven.

Hoe ziet de toekomst van onze superdiverse steden eruit? Wij durven hierover optimistisch te zijn, hoewel de steden op dit moment op een belangrijk kantelpunt staan en het debat zich kenmerkt door polarisatie en conflict. We noemen twee factoren uit ons onderzoek die ons optimisme voor de toekomst rechtvaardigen. Een interessante uitkomst van het BaM-onderzoek is dat de respondenten die een partner met een migratieachtergrond hebben in hun attitudes en praktijk ten aanzien van

migratiegerelateerde diversiteit zoveel verschillen van respondenten met een partner zonder migratieachtergrond. De groep met een partner met een migratieachtergrond beslaat een kwart van de respondenten in ons onderzoek. Dit is een sterk groeiende groep, enerzijds doordat de superdiverse stad de partnerkeuze zoveel ruimer maakt dan de eigen etnische groep en anderzijds doordat ook steeds meer mensen hun partner ontmoeten tijdens reizen, studie of werk in een ander land. Deze mensen blijken zowel wat betreft hun vrienden- en kennissenkring als wat betreft hun attitudes over diversiteit voorlopers te zijn in de kunst van het samenleven. En voor de toekomst zijn ook hun kinderen belangrijk. Die kinderen leren in hun familie, maar ook in de vriendenkring van hun ouders van jongs af aan met diversiteit omgaan. De kinderen uit gemengde relaties zullen volgens demografen over de tijd heen de grootste nieuwe minderheidsgroep vormen, mensen met wortels op meer dan één plek in de wereld. Ten tweede, en hiermee samenhangend, groeien de kinderen zonder migratieachtergrond in de superdiverse steden vanzelfsprekend op met klasgenootjes en buurtgenootjes die een andere achtergrond hebben dan zichzelf. Het BaM-onderzoek heeft laten zien dat mensen zonder migratieachtergrond die in hun jeugd gewend zijn geraakt aan migratiegerelateerde diversiteit in hun volwassen leven veel vaker een gemengde vriendengroep en een prettiger praktijk van het samenleven hebben. Er zullen in de toekomst steeds meer mensen zijn die het 'doen van diversiteit' van jongs af aan hebben geleerd en dit als de norm beschouwen. Deze twee ontwikkelingen alleen al zullen ervoor zorgen dat de superdiverse stad steeds meer bewoners telt die bereid zijn het interetnische weefwerk gezamenlijk vorm te geven.

Een nieuw politiek en beleidsmatig raamwerk voor een geslaagde praktijk van het samenleven in de superdiverse stad

We hebben onszelf in dit boek voor de uitdaging gesteld om een nieuw theoretisch, politiek en beleidsmatig raamwerk te creëren voor het bevorderen van een geslaagde praktijk van het samenleven in de superdiverse stad. Op basis van de inzichten uit het BaM-onderzoek pleiten we voor een radicaal andere manier van kijken naar de diversiteit in de grote steden in West-Europa. Het concept van integratie zoals dat gebruikt werd in de vorige eeuw was misschien nuttig met betrekking tot het inpassings-proces van minderheidsgroepen in de grote nationale meerderheidsgroep, maar is niet toereikend voor de politieke en beleidsmatige uitdagingen voor de superdiverse steden in dit nieuwe millennium. We hebben een nieuw perspectief nodig. Dat komt in beeld door de focus op integratie te vervangen door de focus op

het samenleven. Hoe creëer je een succesvolle praktijk van het samenleven in een stad of buurt waar mensen veel van elkaar verschillen? In dit nieuwe perspectief vormen de mensen zonder migratieachtergrond net zo goed een belangrijke doelgroep voor beleidsmatige en politieke actie als de mensen met een migratieachtergrond. In het oude integratiebeleid lijken zij veertig jaar lang vergeten te zijn en dat breekt ons in toenemende mate op nu we in de situatie zijn gekomen waarin de groep zonder migratieachtergrond zelf in veel steden een numerieke minderheid is geworden.

De enorme demografische veranderingen vergen van beleidsmakers en politici zowel een mentale als een politieke omzwaai in hun beleid ten aanzien van integratie. Wij pleiten voor een nieuwe politiek en nieuw beleid dat zich richt op de praktijk van het samenleven en waarin nadrukkelijk ook wordt nagedacht over hoe de mensen zonder migratieachtergrond (gaan) meedoen in de superdiverse stad. Na veertig jaar integratiebeleid is duidelijk dat dit niet vanzelf gaat. Voor beleidsmakers en politici ligt hier dus een belangrijke opdracht. Daarvoor is politieke moed nodig. Die moed is vooral nodig om duidelijk te maken dat in de superdiverse stad ook de bewoners zonder migratieachtergrond aan zet zijn. Dat het voor een geslaagde praktijk van het samenleven belangrijk is dat ook die mensen die in feite een gesegregeerd leven leiden uit hun eigen kringetje komen en meedoen. Zij zijn medeverantwoordelijk voor de uitkomst van het samenleven in de superdiverse stad.

De nieuwe politiek die wij voorstaan is ook een antwoord op het vaak geuite gevoel van verlies. Dit is gaandeweg het rekruteringssterrein geworden van uiterst rechts. Progressieve partijen hebben vaak als antwoord hierop de zegeningen van de diverse samenleving in de etalage gezet. Die zegeningen zijn er te over en worden ook door onze respondenten veelvuldig benoemd. Maar het is een politieke en maatschappelijke vergissing om het gevoel van verlies dat bij een deel van de mensen leeft niet serieus te nemen. Zoals we in de BaM-data en -interviews hebben kunnen zien, komt de interetnische ontmoeting in de superdiverse buurt over het algemeen niet vanzelf tot stand. Het ontbreken van betekenisvol contact tussen de verschillende bevolkingsgroepen in de buurt kan leiden tot een gevoel van verlies van samenhang en tot zelfsegregatie. Zo komen groepen tegenover elkaar te staan. Het is voor beleidsmakers, organisaties en woningbouwverenigingen dus van belang om de initiatieven en plekken waar betekenisvol contact tot stand komt te ondersteunen.

Dit boek heeft een optimistische boodschap. Als bewoners zonder migratieachtergrond actief meedoen aan de superdiverse stad, dan krijgen zij ook meer plezier in het wonen in een superdiverse buurt. Het meedoen levert iets op, namelijk een groter gevoel van welzijn. Mensen die meedoen en plezierige relaties onderhouden met burens met een andere achtergrond voelen zich geen vreemde in hun wijk, en mensen die vriendschappen aangaan over etnische groepsgrenzen heen

rapporteren vaker plezierige en minder vaak onplezierige interacties in hun superdiverse buurt. Zo kan verlies omgezet worden in winst. De mensen die wij in dit boek de 'verbinders' noemen, zijn degenen van wie we kunnen leren hoe een geslaagde praktijk van het samenleven kan worden vormgegeven. De rol van organisaties zal vooral faciliterend zijn, zodat de 'verbinders' kunnen doen waar zij goed in zijn. Zij vormen ons startpunt.

Een theoretisch raamwerk voor de praktijk van het samenleven in de superdiverse stad

In de ruim veertig jaar dat er in Europa en Noord-Amerika onderzoek naar migratie is gedaan, zijn verschillende integratietheorieën ontworpen. De bekendste en meest geciteerde theorieën zijn de door onderzoekers van de Chicago School ontworpen klassieke assimilation theory, de new assimilation theory van Richard Alba en Victor Nee (2003) en de segmented assimilation theory van Alejandro Portes en Min Zhou (1993). Deze theorieën zijn bedoeld om te begrijpen hoe kleinere groepen migranten integreren in een grotere meerderheidsgroep. Om de integratieprocessen in de meerderheid-minderhedencontexten van het nieuwe millennium te begrijpen, hebben we een nieuw theoretisch raamwerk nodig. Het begrip 'superdiversiteit' dat we gebruikten we in ons eerdere boek Superdiversiteit. Een nieuwe visie op integratie is nuttig om de nieuwe demografische realiteit in de grotere West-Europese steden te beschrijven, maar biedt geen theoretisch kader om te bepalen wanneer een superdiverse context goed functioneert of juist niet. We hebben in dit boek de eerste stappen gezet voor het ontwikkelen van een theorie over de praktijk van het samenleven in de superdiverse context van een buurt of een stad. Voor de invulling van ons theoretisch raamwerk hebben we drie analytische stappen ontwikkeld die samen de uitkomsten van de praktijk van het samenleven in de superdiverse buurt bepalen. In de eerste stap vragen we naar de objectieve praktijk van het leven in diversiteit ('Heb je vrienden en kennissen met een migratieachtergrond?') en naar de subjectieve attitude op dit gebied ('Zie je migratiegerelateerde diversiteit meer als een verrijking of meer als een bedreiging?'). Op basis van de combinatie van deze posities hebben we verschillende groepen respondenten geïdentificeerd. In de tweede stap hebben we gekeken in hoeverre deze posities samenhangen met de manier waarop de betrokkenen zelf hun welzijn en thuisgevoel in de buurt beoordelen, maar ook hoe zij de praktijk van het samenleven met burens met een migratieachtergrond en interacties met buurtbewoners met een migratieachtergrond op straat evalueren. We kijken vervolgens in de derde stap naar de uitkomsten voor de praktijk van het samenleven en de impact daarop van de verschillende posities ten aanzien van migratiegerelateerde diversiteit.

Ons theoretisch raamwerk wijkt met het ontwikkelen van deze drie stappen af van de klassieke benadering van integratie. We nemen, in navolging van Luhman (1984), de feitelijke leefwereld in de superdiverse buurt als uitgangspunt en niet zoiets groots of abstracts als 'de samenleving'. De leefwereld in West-Europese en Noord-Amerikaanse grote steden kenmerkt zich door een hoge mate van migratiegerelateerde diversiteit. Die feitelijke context is de norm die we hanteren voor het deel zijn van en participeren in de superdiverse buurt. Ook hier breken we met het traditionele integratiedenken. We vragen niet in hoeverre de ene groep zich de cultuur van de andere groep eigen maakt, maar onderzoeken op basis van de optelsom van individuele prettige en onprettige interetnische interacties de praktijk van het samenleven in de superdiverse buurt. Dit is een belangrijke stap, omdat we daarmee ook nagaan met welk diversiteitsklimaat buurtbewoners met een migratieachtergrond te maken hebben. Dat bepaalt mede of zij zich thuis en veilig voelen in de buurt en of het moeilijker of makkelijker is om betekenisvol contact te maken met mensen met een andere achtergrond, zoals buurtgenoten zonder migratieachtergrond.

Het symbolische beeld dat we voor ons theoretisch raamwerk voorstellen, is dat van een ouderwetse weegschaal. Aan de ene kant van de weegschaal zien we het gewicht dat mensen die migratiegerelateerde diversiteit beschouwen als een verrijking in de schaal leggen, aan de andere kant het gewicht van de mensen die dit verschijnsel zien als een bedreiging. De krachten aan weerszijden bepalen de praktijk van het samenleven in een buurt of in de stad. We hebben vijf essentiële mechanismen geïdentificeerd die de weegschaal naar een bepaalde kant laten doorslaan. Een geslaagde praktijk van het samenleven wordt ten eerste in veel gevallen paradoxaal genoeg juist bereikt doordat een deel van de mensen die negatief zijn over migratiegerelateerde diversiteit deze attitude niet vertalen naar hun persoonlijke contacten, terwijl mensen die positief zijn over migratiegerelateerde diversiteit deze attitude doorgaans wel vertalen naar de praktijk. Hierdoor slaat de balans door naar een meer positieve praktijk van het samenleven dan op basis van alleen de attitudes van mensen kan worden verondersteld. Een tweede mechanisme dat een positieve praktijk van het samenleven bevordert, is dat mensen in leidinggevende functies vaker een positieve dan een negatieve attitude blijken te hebben ten opzichte van migratiegerelateerde diversiteit en dat zij deze attitude door hun machtspositie meer gewicht kunnen geven. Zij zijn bepalend voor inclusie op de werkvloer. Het derde mechanisme dat we hebben gevonden is dat mensen die in de culturele, sociale en onderwijssector werken overwegend positief zijn over migratiegerelateerde diversiteit en daardoor de agenda van diversiteit en inclusie in hun sector beïnvloeden. Ten vierde lijkt het erop dat onder de mensen die migratiegerelateerde diversiteit als een verrijking

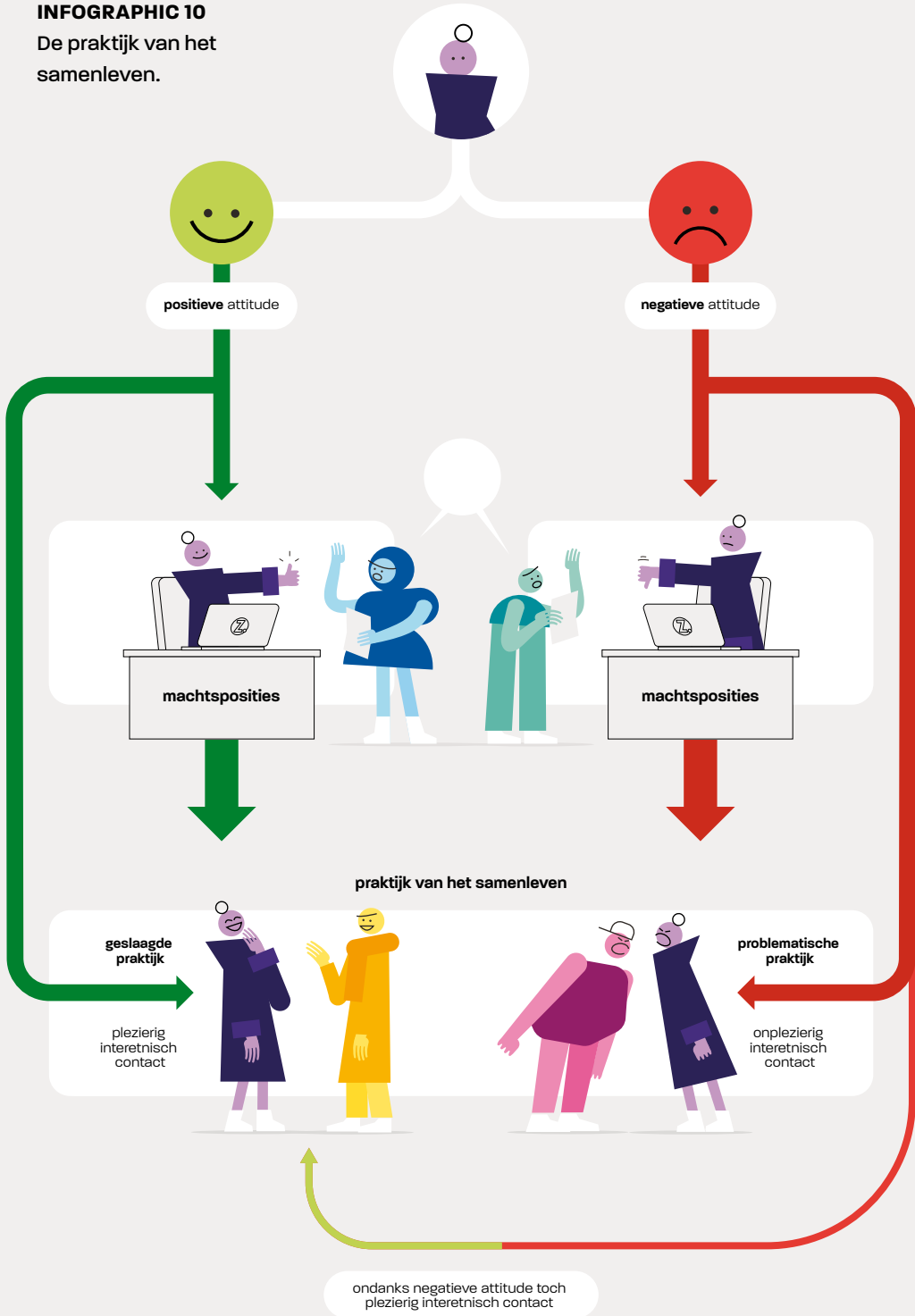
beschouwen, maar geen gemengde vrienden- en kennissenkring hebben een groot ongebruikt potentieel aanwezig is. Veel mensen uit deze groep zullen onder gunstige omstandigheden wel interetnische relaties aangaan en daarmee opschuiven naar de positie van 'verbinder'. Als zij hun *belonging uncertainty* overwinnen, is van deze groep potentieel een grote bijdrage aan een geslaagde praktijk van het samenleven te verwachten. En zoals we hebben gezien is dit ook positief voor hun eigen welzijn in de superdiverse context. Voor mensen die negatief zijn over diversiteit, maar in de praktijk wel prettig samenleven met hun burens en buurtgenoten met een migratieachtergrond is het opschuiven naar een positie die wordt gekenmerkt door onplezierige interetnische interacties meestal niet aantrekkelijk. Opschuiven in die richting gaat gepaard met weinig of geen positieve opbrengsten op het gebied van het eigen welzijn. De meeste mensen die negatief zijn over migratiegerelateerde diversiteit kiezen in de praktijk dan ook niet voor een negatieve verhouding met hun cultureel diverse leefomgeving. Ten vijfde, en aansluitend op het vierde mechanisme, blijken mensen die eenmaal hebben geleerd hoe ze in één cultureel diverse context prettig kunnen functioneren de kunst van het samenleven daarna ook in allerlei andere cultureel diverse contexten in de praktijk te brengen. Interetnisch contact in de persoonlijke sfeer lijkt 'besmettelijk' te zijn voor het maken van positief interetnisch contact in (semi)publieke ruimtes. Het wordt een tweede natuur. Waar het vierde mechanisme in werking treedt, ontstaat dus een vliegwieltje in de vorm van het vijfde mechanisme, en zo wordt de cultuur van het samenleven versterkt.

Een van de sleutelmechanismen is het leggen van persoonlijk en betekenisvol interetnisch contact. In ons theoretisch raamwerk is dit een belangrijke katalysator voor een geslaagde praktijk van het samenleven in de superdiverse buurt. Daarbij lijken de belangrijkste elementen dat het contact kleinschalig, persoonlijk en betekenisvol moet zijn. Het lijkt daarbij van belang dat de culturele diversiteit niet het thema van de ontmoeting is. Onder de groep die positief is over migratiegerelateerde diversiteit, maar geen gemengde sociale kring heeft, is sprake van onzekerheid over interetnische ontmoetingen, terwijl de groep die negatief is over migratiegerelateerde diversiteit weerstand voelt ten opzichte van het positieve multiculturele vertoog. Voor beide groepen geldt echter dat ontmoetingen met een gemeenschappelijk doel met mensen met een migratieachtergrond, zoals tijdens het sporten, op het werk en op het schoolplein, op een natuurlijke manier kunnen leiden tot betekenisvolle interetnische interacties. We hebben op pagina 127 gepleit voor een nieuwe beleidsmatige en politieke visie voor de praktijk van het samenleven in de superdiverse stad. Dit betekent dat ook nieuwe onderzoeksinstrumenten nodig zijn om deze praktijk van het samenleven te monitoren. Met de zogenoemde DAPI-index (Diversity Attitudes and Practices Impact scales) is het mogelijk de stand van de praktijk van het samenleven

per buurt en stad te monitoren (Crul & Lelie 2021). Naar aanleiding van de uitkomsten die we in dit boek hebben gepresenteerd hebben we de DAPI-index vertaald naar een model over de praktijk van het samenleven (zie pagina hiernaast). Het model geeft de belangrijkste tendensen die we gevonden hebben weer. We gaan ervan uit dat er in elke context mensen zijn die positieve of negatieve attitudes hebben ten aanzien van migratiegerelateerde diversiteit. De grootte van de groepen mensen die positief of negatief zijn zal per buurt of stad verschillen. De attitude van mensen zet zich meestal door in de praktijk. Mensen met een positieve attitude geven doorgaans aan voornamelijk plezierig interetnisch contact te hebben in de publieke ruimte. Bij de groep mensen die een negatieve attitude heeft ten aanzien van migratiegerelateerde diversiteit is er echter een niet onaanzienlijke groep die toch voornamelijk plezierige interacties rapporteert met mensen met een migratieachtergrond. Deze tegenstrijdige positie is belangrijk omdat deze een belangrijk mechanisme vertegenwoordigt waardoor mensen die weliswaar een negatieve attitude hebben over migratiegerelateerde diversiteit in hun dagelijks leven toch bijdragen aan een geslaagde praktijk van het samenleven. In het model wordt ook de invloed van de machtspositie van mensen meegenomen. Dit kan een formele machtspositie zijn (zoals een leidinggevende positie) of een positie die mensen de macht geeft om invloed uit te oefenen op bijvoorbeeld het diversiteitsbeleid. De kwaliteit van de praktijk van het samenleven wordt uiteindelijk bepaald door de optelsom van plezierige en onplezierige interetnische interacties en de machtsposities van mensen bepalen mede de impact hiervan. Hiermee kunnen we voor elke buurt of stedelijke context een overzicht geven van geslaagde en problematische praktijken. Er zullen buurten zijn waarin geslaagde praktijken veruit overheersen en buurten waarin problematische praktijken dominant zijn.

De DAPI-index (Crul & Lelie 2021) kan gebruikt worden om te bepalen in welke buurten de praktijk van het samenleven een gevaarlijk kantelpunt bereikt. Hier zouden interventies ingezet moeten worden om een positief scenario te bevorderen. De ingezette interventies kunnen vervolgens op het niveau van de buurt, een deel van de buurt of zelfs een woonblok worden gemonitord met behulp van de DAPI-index. Effectieve interventies kunnen dan ook ingezet worden in andere buurten of woonblokken, natuurlijk altijd rekening houdend met de specifieke context. Gaandeweg zullen steeds meer effectieve interventies worden geïdentificeerd die een grotere verspreiding kunnen krijgen in de stad en ook in andere gemeentes.

INFOGRAPHIC 10
De praktijk van het
samenleven.

De invloed van mensen met een migratieachtergrond op de praktijk van het samenleven

Ten slotte willen we nog kort filosoferen over de mogelijke toepasbaarheid van de theorie van de praktijk van het samenleven voor mensen mét een migratie-achtergrond. Net zoals we dit hebben laten zien voor mensen zonder migratieachtergrond, verwachten we dat ook mensen met een migratieachtergrond verschillende posities ten aanzien van culturele diversiteit innemen. Er zullen mensen zijn die culturele diversiteit negatief beoordelen, omdat zij de wijze waarop mensen uit andere etnische groepen leven afwijzen. We speculeren dat de mensen met een migratieachtergrond die diversiteit afwijzen en zichzelf segregeren in veel opzichten dezelfde karakteristieken zullen hebben als de mensen zonder migratieachtergrond die een dergelijke positie innemen. Beide groepen achten hun eigen culturele normen en waarden superieur en gaan het liefst alleen om met mensen uit hun eigen etnische groep. Het zijn hoogstwaarschijnlijk, net zoals in de groep zonder migratieachtergrond, mensen die sterk hechten aan traditie en die wantrouwend staan ten opzichte van mensen die sterk van hen verschillen. Het zou ons niet verbazen als ook mensen met een migratieachtergrond die culturele diversiteit een bedreiging vinden vaker betrokken zijn bij onplezierige interetnische interacties op straat en in winkels. Het is waarschijnlijk dat een grote meerderheid van de mensen met een migratieachtergrond, net zoals geldt voor de doelgroep van het BaM-project, culturele diversiteit ziet als een verrijking en verantwoordelijk is voor de plezierige interetnische contacten in de buurt. Er zullen ook mensen met een migratieachtergrond zijn die weliswaar negatief oordelen over culturele diversiteit (en die wellicht de normen en waarden van de mensen zonder migratieachtergrond afwijzen), maar in de praktijk desalniettemin goed contact hebben met hun burens zonder migratieachtergrond, waarmee ook zij een positieve bijdrage leveren aan een geslaagde praktijk van het samenleven.

Bestaande assimilatie- en integratietheorieën maken migranten en hun nakomelingen tot een bijzondere categorie en zetten hen apart van mensen zonder migratieachtergrond. Dan wordt bijvoorbeeld gesteld dat een deel van de mensen met een migratieachtergrond vasthoudt aan de tradities van de eigen etnische groep of 'zich niet wil aanpassen'. Het BaM-onderzoek heeft duidelijk gemaakt dat onder de mensen zonder migratieachtergrond sprake is van een subgroep die een vergelijkbaar patroon laat zien. Met ons theoretisch kader kan worden nagegaan of de mechanismen voor de praktijk van het samenleven hetzelfde verlopen voor mensen met en zonder migratieachtergrond. Wij pleiten ervoor om in het diversiteitsonderzoek een nieuwe weg in te slaan en te kijken naar meer algemene mechanismen die het leven in een superdiverse stad of buurt bevorderen of tegenwerken.

De actieve rol van mensen zonder migratieachtergrond in het creëren van een geslaagde praktijk van het samenleven

Ons onderzoek heeft laten zien dat een positieve praktijk van het samenleven in een buurt of stad het resultaat is van een actief proces. Samenleven is een werkwoord. Met het BaM-onderzoek hebben we een groep mensen zonder migratieachtergrond zichtbaar gemaakt die met al hun kleinere en grotere interventies en contacten in de buurt bijdragen aan een geslaagde praktijk van het samenleven. Samen met al die kleinere en grotere interventies en de contacten van de buurtbewoners met een migratieachtergrond zorgt dit ervoor dat de balans naar de positieve kant doorslaat en de praktijk van het samenleven kans van slagen heeft. Deze mensen hebben, meer dan zij misschien zelf denken, een doorslaggevende invloed op het diversiteitsklimaat in de buurt.

Een van de doelen van dit boek was met de uitkomsten van het BaM-onderzoek te laten zien wat werkt en wat ertoe doet bij het bevorderen van een geslaagde praktijk van het samenleven. Veel mensen ervaren een gevoel van onmacht omdat het afwijzen van culturele diversiteit aan de winnende hand lijkt. Met dit boek willen we helpen die onmacht om te zetten in hoop. We willen duidelijk maken dat alle kleinere en grotere acties een rol spelen in de kunst van het samenleven en dat het overgrote deel van de mensen met én zonder migratieachtergrond daaraan ook nu al een belangrijke bijdrage levert.

In de inleiding van dit boek vertelden we hoe wijzelf het ‘doen van diversiteit’ met vallen en opstaan hebben geleerd in de organisaties waarin we actief waren samen met mensen uit verschillende etnische groepen en van heel verschillende achtergronden. We hadden in die organisaties toen een gezamenlijk politiek doel, onze aanwezigheid werd niet als vreemd gezien en we hadden een duidelijke rol. Dat nam een deel van onze onzekerheid weg. Ook in het contact met al onze verschillende burens en door ons werk in de Schilderswijk leerden we om ‘diversiteit te doen’. We hebben gemerkt dat het gevoel van ongemakkelijkheid en onbekendheid met ‘hoe het te doen’ op een gegeven moment verdwijnt. En we hebben geleerd dat we de praktijk van het samenleven samen moeten vormgeven en dat daarvoor actie nodig is, want het gaat niet vanzelf.

Iedereen kan ‘het doen van diversiteit’ leren. Dat is niet alleen goed voor de samenhang in de superdiverse samenleving, maar na dit onderzoek weten we: het participeren in een diverse omgeving is goed voor je eigen welzijn.

Centrale begrippen en onderzoekkeuzes in dit boek

Mensen zonder een migratieachtergrond

In *Becoming a Minority (BaM)* hebben we onderzoek gedaan naar de mensen zonder migratieachtergrond die wonen in buurten waar de meerderheid van de bewoners een migratieachtergrond heeft. Het belangrijkste onderscheidend criterium dat we hier hanteren is migratieachtergrond op basis van het geboorteland van de persoon zelf en van de beide ouders. Dit is ook het criterium dat bijvoorbeeld in administratieve data en statistieken gebruikt wordt door het Nederlandse Centraal Bureau voor de Statistiek* en het Duitse DESTATIS van het Statistisches Bundesamt**.

Deze definitie betekent dat de respondenten op wier antwoorden dit boek is gebaseerd zelf in het land waar wij het BaM-onderzoek uitvoerden zijn geboren en dat ook hun beide ouders in dat land zijn geboren. Dit betekent dat geboorteland het belangrijkste kenmerk van onze doelgroep is. Elke categorisering leidt natuurlijk tot een versimpeling en daarmee tot een vertekening van de werkelijkheid. We zijn ons ervan bewust dat dit ook voor ons onderzoek geldt.

We hebben in het BaM-team lang gediscussieerd over de vraag hoe we onze doelgroep zouden noemen. Dat bleek nog niet eenvoudig. We geven onze overwegingen

---

* CBS (2023, 15 juni). *Persoon met een migratieachtergrond*. <https://www.cbs.nl/nl-nl/onzere-diensten/methoden/begrippen/persoon-met-een-migratieachtergrond>

** DESTATIS (2023, 15 juni). *Migration und Integration*. <https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Migration-Integration/Glossar/migrationshintergrund.html>

hier kort weer, omdat daarmee ook meteen goed in beeld komt wie er wel en niet tot de groep behoren. Het ligt voor de hand om de mensen in deze groep bijvoorbeeld 'Nederlanders' (of 'Zweden'/'Duitsers'/'Belgen'/'Oostenrijkers') te noemen. In het dagelijkse taalgebruik wordt met de termen 'migranten' en 'Nederlanders' vaak gedoeld op twee elkaar uitsluitende groepen. Het gebruik van de term 'Nederlanders' is echter problematisch, omdat migranten en hun kinderen ook Nederlanders zijn en vaak ook de Nederlandse (of Zweedse/Duitse/Belgische/Oostenrijkse) nationaliteit hebben. Is de term 'witte Nederlanders' dan geschikt? Nee, want er zijn Nederlanders met een donkere huidskleur in de categorie zonder migratieachtergrond en andersom zijn er Nederlanders mét een migratieachtergrond die wit zijn. Uiteindelijk hebben we ervoor gekozen om de doelgroep van het BaM-onderzoek dus maar mensen zónder migratieachtergrond te noemen, hoewel het waarschijnlijk is dat niemand zichzelf in de praktijk zo zal noemen.

Meerderheid-minderhedensteden en -buurten

De term 'meerderheid-minderhedenstad' is afkomstig uit de Verenigde Staten, waar *majority-minority* wordt gebruikt om aan te duiden dat de oude meerderheidsgroep van *non hispanic whites* niet langer de numerieke meerderheid vertegenwoordigt in een stad of zelfs in een staat (Kasinitz e.a. 2002). In steden als New York en Los Angeles is dit al decennialang een gegeven. In New York is de groep *non hispanic whites* nog wel steeds de grootste categorie: een derde van de bevolking valt hier onder. In Los Angeles is de categorie *hispanic* verreweg het grootst en behoort nog maar iets meer dan een kwart van de bevolking tot de categorie *non hispanic white*. Het fenomeen dat steden een demografische omslag maken naar een samenstelling die alleen numerieke minderheden kent, is dus niet nieuw. Die ontwikkeling zal zich als gevolg van doorgaande migratie verder doorzetten. Amerikaanse steden lopen daarin iets voor op Europese steden. In de meeste grote wereldsteden komt voor de oude meerderheidsgroep geen nieuwe meerderheidsgroep in de plaats. Veel vaker is er sprake van een enorme variëteit in etniciteit, huidskleur, taal, klasse en spirituele overtuiging.

In Nederland werd Amsterdam in 2011 als eerste een zogenoemde meerderheid-minderhedenstad. De mensen met een migratieachtergrond vormen sindsdien de meerderheid van de inwoners. Hun aandeel is gestaag doorgroeid naar 57 procent in 2022 (<https://onderzoek.amsterdam.nl/dataset/stand-van-de-bevolking-amsterdam>). Zoals we al aangaven, is die meerderheid van mensen met een migratieachtergrond zeer divers. Er zitten goedbetaalde expats bij, mensen met een

vluchtelingenstatus, kinderen van migranten uit de voormalige koloniën, internationale studenten, (kinderen van) arbeidsmigranten, *digital nomads*, mensen die hier vanwege de liefde zijn komen wonen en alles wat je nog meer kunt verzinnen. In Amsterdam wonen mensen uit meer dan 180 landen. Ongeveer een vijfde deel van de bevolking komt uit de vier traditionele migratielanden (Suriname, Marokko, Turkije en de Antillen), maar de snelst groeiende groep bewoners is afkomstig uit de categorie die in de statistieken ‘overig’ wordt genoemd. Alle bewoners van de stad behoren nu dus feitelijk tot een numerieke minderheidsgroep.

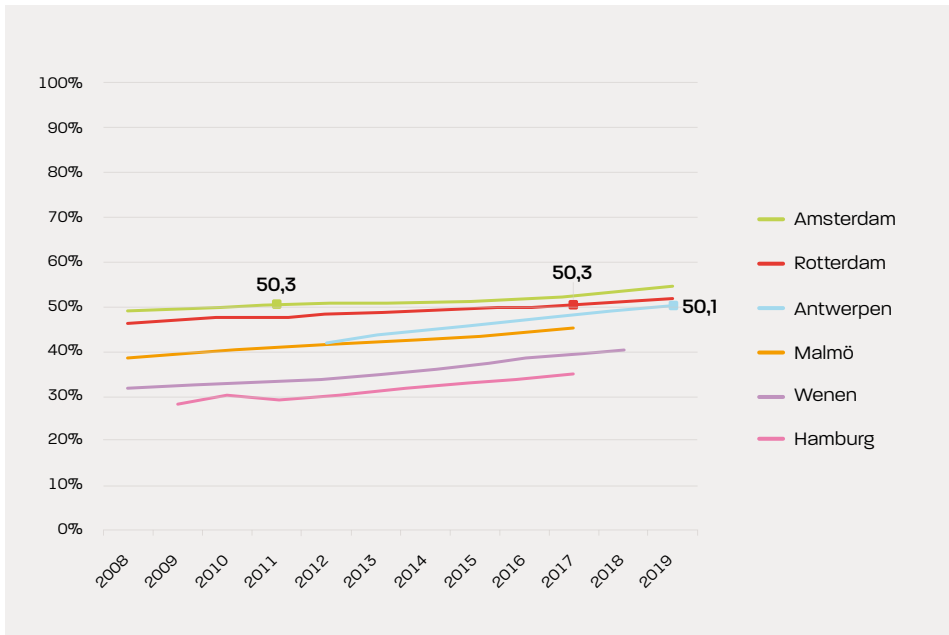
Meerderheid-minderhedensteden en -buurten in het BaM-onderzoek

Hieronder geven we voor de steden uit ons onderzoek de ontwikkeling door de tijd weer op weg naar de status van meerderheid-minderhedenstad. Voor Antwerpen, Amsterdam en Rotterdam hebben we de beste statistische gegevens, omdat deze gemeentes het eigen geboorteland en het geboorteland van de ouders van hun inwoners bijhouden. Daardoor kunnen we precies in kaart brengen hoeveel meerderheid-minderhedenbuurten er in de stad zijn en waar ze zich bevinden.

Uit figuur 1 wordt duidelijk dat Antwerpen, Amsterdam en Rotterdam al geruime tijd een meerderheid-minderhedenstad zijn: Amsterdam al ruim tien jaar, Rotterdam sinds vijf jaar en Antwerpen sinds drie jaar. De trend in de andere drie steden uit het onderzoek is vergelijkbaar. Malmö is het kantelmoment ondertussen ook gepasseerd. Wenen en Hamburg lijken volgens de figuur nog geen meerderheid-minderhedensteden, maar dat is een vertekening omdat de registratie in Oostenrijk en Duitsland plaatsvindt op basis van nationaliteit en niet op basis van eigen geboorteland en geboorteland van de ouders. In Wenen was in 2021 bijvoorbeeld 42 procent van de bevolking van *ausländischer Herkunft* (buitenlandse afkomst), wat inhoudt dat zij geen Oostenrijks staatsburgerschap hadden of in het buitenland waren geboren. Mensen die zelf in Oostenrijk zijn geboren en de Oostenrijkse nationaliteit hebben maar van wie één of beide ouders in het buitenland zijn geboren, worden in de statistieken niet gerekend tot de groep met een migratieachtergrond. Als zij net zoals in de andere landen wel zouden worden meegerekend, dan zou ook Wenen het kantelpunt van meerderheid-minderhedenstad inmiddels gepasseerd zijn.

FIGUUR 1

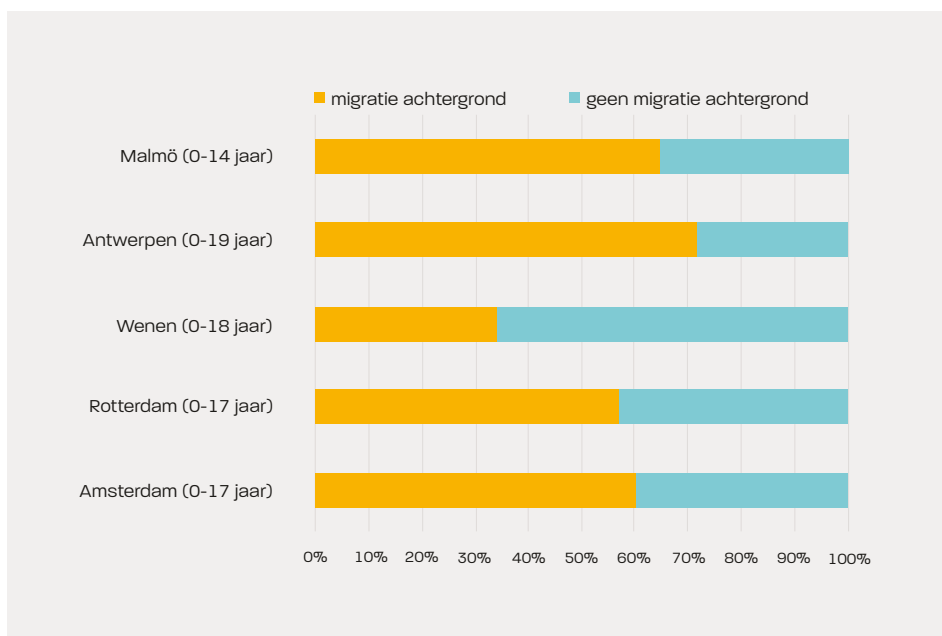
Bronnen: datasets van de steden Amsterdam (<https://onderzoek.amsterdam.nl/interactief/dashboard-kerncijfers>), Rotterdam (<https://onderzoek010.nl/jive>), Antwerpen (<https://stadincijfers.antwerpen.be/databank>), Malmö (dataset beschikbaar gemaakt door de gemeente), Wenen (<https://www.wien.gv.at/statistik/bevolkerung/>) en Hamburg (<https://www.statistik-nord.de/zahlen-fakten/bevoelkerung>)

De demografische trend die leidt tot meerderheid-minderhedensteden lijkt zich versterkt door te zetten naar de toekomst als we kijken naar het jongste deel van de bevolking, zichtbaar in figuur 2. In Antwerpen bedraagt het aandeel jongeren met een migratieachtergrond al meer dan 70 procent en in Rotterdam en Amsterdam is dat rond de 60 procent. Jongeren zonder migratieachtergrond zullen dus in steeds meer contexten numeriek een minderheidsgroep vormen.

FIGUUR 2

Bronnen: datasets van de gemeente Amsterdam (<https://onderzoek.amsterdam.nl/interactief/dashboard-kerncijfers>), Rotterdam (<https://onderzoek010.nl/jive>), Antwerpen (<https://stadincijfers.antwerpen.be/databank>), Malmö (dataset beschikbaar gemaakt door de gemeente), Wenen (<https://www.wien.gv.at/statistik/bevoelkerung/>) en Hamburg (<https://www.statistik-nord.de/zahlen-fakten/bevoelkerung>)

In de steden bevinden zich buurten die (veel) diverser zijn dan andere buurten. In de jaren zestig en zeventig vestigden arbeidsmigranten zich vooral in de volksbuurten, waar goedkopere woningen te vinden waren. Veel mensen zonder migratieachtergrond vertrokken daarop naar de buitenwijken of naar satellietsteden. In veel gevallen zijn zij nu de bewoners met de langste woongeschiedenis in de buurt. Jonge gezinnen zonder migratieachtergrond zijn daar vaak de nieuwkomers (zie Keskiner & Waldring 2023).

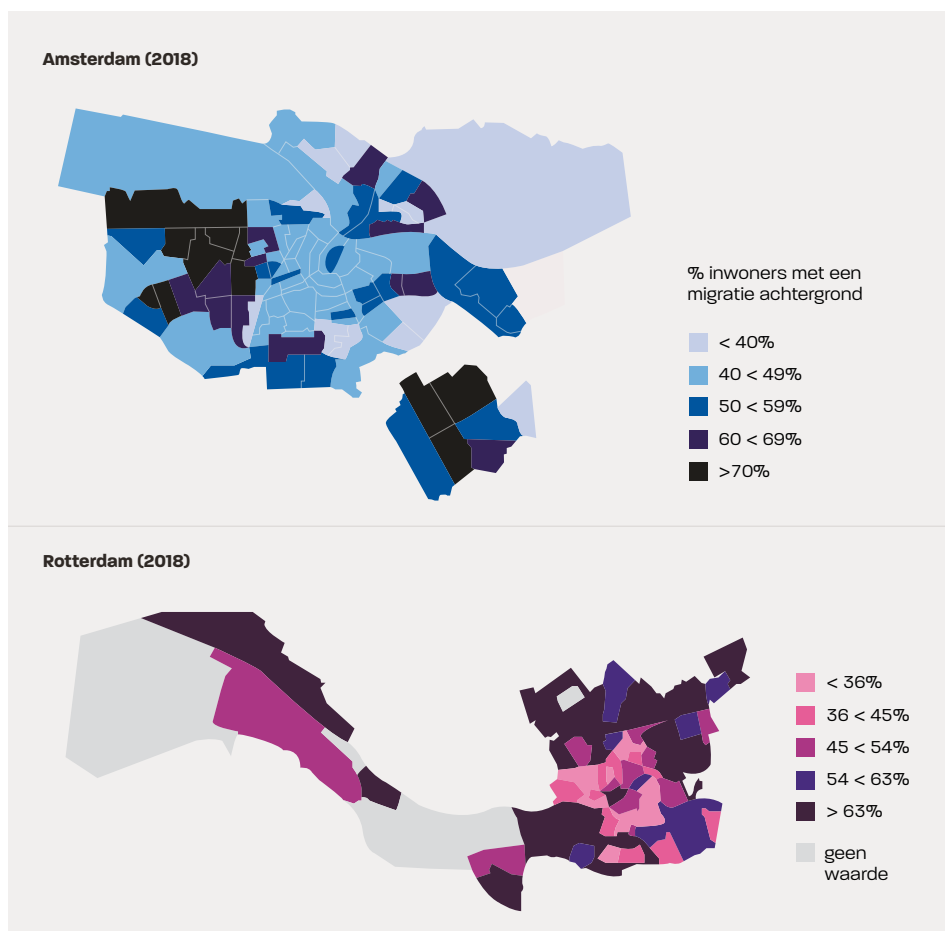
Figuur 3 laat zien dat in Antwerpen, Amsterdam en Rotterdam nog maar een klein deel van de buurten geen meerderheid-minderhedensamenstelling heeft. In Amsterdam zijn deze buurten voornamelijk te vinden in Zuid en in Rotterdam vooral in het centrum en in het rijkere Hillegersberg. In Antwerpen zijn de buurten waar mensen zonder migratieachtergrond nog numeriek in de meerderheid zijn voornamelijk te vinden in het centrum en in chiquere stadsdelen als 't Zuid en Nieuw Zuid. De kaartjes hierna maken duidelijk dat de meerderheid-minderhedenbuurten niet

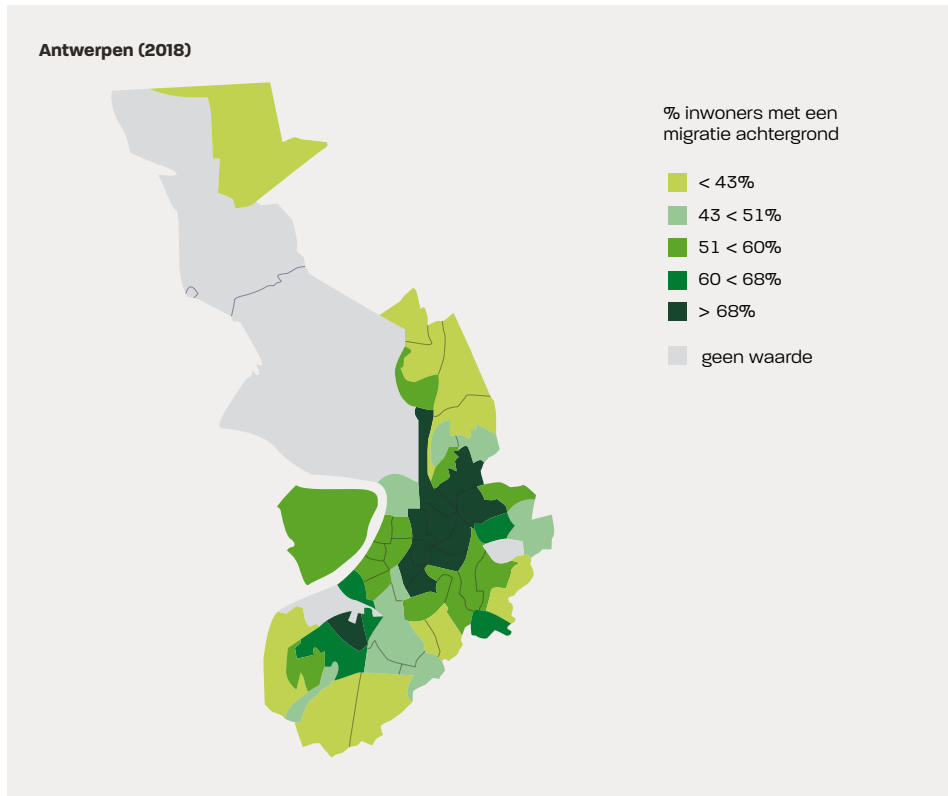
langer alleen te vinden zijn in de typische volksbuurten, maar dat zij zich nu ook uitstrekken tot veel (lagere)middenklassenbuurten. De buurten waar de mensen zonder migratieachtergrond nog in de meerderheid zijn vormen inmiddels een soort eilandjes, terwijl het overgrote deel van de stad zich kenmerkt door een meerderheid-minderhedensamenstelling en een (zeer) grote mate van migratiegerelateerde diversiteit.

FIGUUR 3

Bronnen: Amsterdam: BRP/OIS, Rotterdam: BRP/OBI, Antwerpen: Stad Antwerpen, Districts- en loketwerking

De statistische gegevens van de gemeentes laten zien dat diversiteit in het dagelijks leven van de stad, zoals iedereen die in deze steden rondloopt ook kan zien, tegenwoordig een gegeven is.

Het BaM-onderzoekdesign

Het BaM-onderzoek is gebaseerd op een steekproef in alle meerderheid-minderhedenbuurten in drie havensteden (Rotterdam, Antwerpen en Malmö) en drie financiële- en servicesectorsteden (Amsterdam, Hamburg en Wenen). In Zweden en in Nederland gaven de gemeentes ons toegang tot data uit het bevolkingsregister om het geboorteland en het geboorteland van de ouders vast te stellen en de leeftijdsgroep te bepalen. In Duitsland en België, waar het geboorteland van de ouders niet vermeld wordt, hebben we gebruikgemaakt van onomastische sampling (naamherkenning) in combinatie met administratieve data.

We benaderden mensen die op basis van hun achternaam tot onze doelgroep zouden kunnen horen en vroegen of dat inderdaad het geval was. In Oostenrijk hadden we nog minder administratieve gegevens tot onze beschikking. Hier heeft het surveybureau een zogenoemde random walk (bij huizen aanbellen op basis van een bepaalde systematiek) in de meerderheid-minderhedenbuurten toegepast, om vervolgens te vragen of mensen tot de doelgroep behoorden en wilden deelnemen aan

de survey (zie voor een uitgebreide uitleg van de onderzoeksmethode het inleidend artikel van het JEMS Special Issue, Crul e.a. 2023).

In geen van de steden, inclusief de steden waarin geboorteland en geboorteland van de ouders zijn geregistreerd, bestaan statistieken op buurtniveau van de precieze sociaaleconomische samenstelling van de groep zonder migratieachtergrond. Op zich is dat al een interessant gegeven, want hieruit blijkt dat er geen beleidsinteresse is om deze groep apart te duiden. Over de verschillende migrantengroepen in deze buurten weten we doorgaans veel meer.

We vonden bij de analyse van de uitkomsten van de survey vaak belangrijke verschillen in zowel de attitudes als de praktijken met betrekking tot migratiegerelateerde diversiteit tussen mensen zonder hoger onderwijsdiploma (mbo-diploma of lager) en met een hoger onderwijsdiploma (hbo en universiteit). Om deze reden geven we de uitkomsten voor mensen met en zonder hoger onderwijsdiploma vaak apart weer. Hiermee ontstaat ook een meer realistische vergelijking tussen steden, omdat die niet vertekend is door mogelijke verschillen in het aandeel respondenten met en zonder hoger onderwijsdiploma in onze steekproef.

Verder is het belangrijk om te benadrukken dat de resultaten niet zonder meer representatief zijn voor de steden als geheel. Alle onderzochte steden hebben nog buurten waar de overgrote meerderheid van de bewoners geen migratieachtergrond heeft en het is goed voorstelbaar dat de uitkomsten daar anders zullen zijn. Ten eerste zijn deze buurten rijker, waardoor de bevolking sociaaleconomisch anders van samenstelling is. Ten tweede zou het zo kunnen zijn dat de bewoners van deze buurten bewust hebben gekozen voor een minder diverse buurt en dat, daarmee samenhangend, hun attitudes en praktijken ten aanzien van diversiteit anders zijn dan die van de mensen die wel in een meerderheid-minderhedenbuurt wonen.

Bijlage 2

Tabellen

TABEL 1

Respondenten zonder migratieachtergrond in meerderheid-minderhedenbuurten in de zes BaM-steden: door de respondenten gerapporteerde samenstelling van de eigen buurt op basis van migratieachtergrond. Vraag: 'Hoe zou je de buurt waar je woont beschrijven?'

	Als een buurt waar (bijna) niemand een migratie-achtergrond heeft	Als een buurt waar sommige mensen een migratie-achtergrond hebben	Als een buurt waar de helft van de mensen een migratie-achtergrond heeft	Als een buurt waar de meeste mensen een migratie-achtergrond hebben	Als een buurt waar iedereen een migratie-achtergrond heeft
Geen hoger onderwijsdiploma	2%	15%	36%	36%	11%
Hoger onderwijsdiploma	2%	17%	40%	34%	7%

BRON: BAM-SURVEY 2019

TABEL 2

Respondenten zonder migratieachtergrond in meerderheid-minderhedenbuurten in de zes BaM-steden: door respondenten gerapporteerd aandeel burens met een migratie-achtergrond met wie men contact heeft.

	Bijna niemand	Sommige burens	De helft van de burens	De meerderheid van de burens	Bijna alle burens
Geen hoger onderwijsdiploma	10%	31%	32%	19%	8%
Hoger onderwijsdiploma	10%	37%	30%	17%	6%

BRON: BAM-SURVEY 2019

TABEL 3A

Mensen zonder migratieachtergrond en zonder hoger onderwijsdiploma in MM-buurt in de zes BaM-steden en hun opvattingen over diversiteit, uitgesplitst naar bewoners van een MM-deel van de buurt en bewoners van een deel van de buurt waar minder mensen met een migratieachtergrond wonen.

	Bedreiging	Tussenin	Verrijking
Minder dan de helft heeft een migratieachtergrond	39%	22%	39%
De helft heeft een migratieachtergrond	27%	24%	49%
Meer dan de helft heeft een migratieachtergrond	43%	15%	42%

BRON: BAM-SURVEY 2019

TABEL 3B

Mensen zonder migratieachtergrond met een hoger onderwijsdiploma in meerderheid-minderhedenbuurt in de zes BaM-steden en hun opvattingen over diversiteit, uitgesplitst naar bewoners van een MM-deel van de buurt en bewoners van een deel van de buurt waar minder mensen met een migratieachtergrond wonen.

	Bedreiging	Tussenin	Verrijking
Minder dan de helft	15%	14%	71%
De helft	13%	13%	74%
Meer dan de helft	19%	11%	70%

BRON: BAM-SURVEY 2019

TABEL 4

Respondenten zonder hoger onderwijsdiploma in de zes BaM-steden die negatief zijn over diversiteit en de evaluatie van hun contact met burens met een migratieachtergrond.

	Positief contact	Neutraal contact	Negatief contact
Migratiegerelateerde diversiteit is een bedreiging	37%	48%	15%

BRON: BAM-SURVEY 2019

TABEL 5

Respondenten zonder hoger onderwijsdiploma die in sociale woningbouw wonen in Wenen en hun attitude ten aanzien van migratiegerelateerde diversiteit.

	Migratiegerelateerde diversiteit is een bedreiging	Neutraal	Migratiegerelateerde diversiteit is een verrijking
Mensen die in sociale woningbouw wonen	53%	24%	23%

BRON: BAM-SURVEY 2019

TABEL 6

Respondenten zonder hoger onderwijsdiploma die in sociale woningbouw wonen in Wenen en de kwaliteit van hun contact met de burens met een migratieachtergrond.

	Positief	Neutraal	Negatief
Kwaliteit van het contact met de burens met een migratieachtergrond	40%	51%	9%

BRON: BAM-SURVEY 2019

TABEL 7

Respondenten zonder hoger onderwijsdiploma die in sociale woningbouw wonen in Wenen, hun attitudes ten opzichte van migratiegerelateerde diversiteit en de kwaliteit van hun contact met de burens met een migratieachtergrond.

	Positief over contact met de burens met een migratieachtergrond	Neutraal over contact met de burens met een migratieachtergrond	Negatief over contact met de burens met een migratieachtergrond
Migratiegerelateerde diversiteit is een bedreiging	35%	49%	16%
Neutraal	38%	59%	3%
Migratiegerelateerde diversiteit is een verrijking	51%	49%	0%

BRON: BAM-SURVEY 2019

TABEL 8

Respondenten zonder hoger onderwijsdiploma die in sociale woningbouw wonen in Wenen en de kwaliteit van hun interetnische interacties op straat.

Wenen	Plezierige interetnische interacties op straat	Onplezierige interetnische interacties op straat	Geen interetnische interacties op straat
Mensen die in sociale woningbouw wonen	46%	42%	12%

BRON: BAM-SURVEY 2019

TABEL 9

Respondenten die in sociale woningbouw wonen in Wenen, hun attitudes ten opzichte van migratiegerelateerde diversiteit en de kwaliteit van hun interetnische interacties op straat.

Wenen	Plezierige interetnische interacties op straat	Onplezierige interetnische interacties op straat	Geen interetnische interacties op straat
Migratiegerelateerde diversiteit is een bedreiging	22%	63%	15%
Neutraal	72%	23%	5%
Migratiegerelateerde diversiteit is een verrijking	75%	17%	8%

BRON: BAM-SURVEY 2019

Literatuur

- Alba, R. & V. Nee (2003). *Remaking the American mainstream. Assimilation and contemporary immigration*. Cambridge: Harvard University Press.
- Allport, G. (1954). *The nature of prejudice*. Cambridge: Perseus Books.
- Amin, A. (2012). *Land of strangers*. Cambridge: Polity Press.
- Amir, Y. (1976). The role of intergroup contact in the change of prejudice and ethnic relations. In P.A. Katz (Ed.), *Towards the elimination of racism*. New York: Pergamon.
- Árnadóttir, K., S. Lolliot, R. Brown & M. Hewstone (2018). Positive and negative intergroup contact. Interaction not asymmetry. *European Journal of Social Psychology*, 48(6), 784-800.
- Barlow, F., S. Paolini, A. Pedersen, M. Hornsey, H. Radke, J. Harwood & C. Sibley (2012). The contact caveat. Negative contact predicts increased prejudice more than positive contact predicts reduced prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38(12), 1629-1642.
- Blalock, H.M. (1967), *Toward a theory of minority relations*. New York: Wiley.
- Blokland, T. & G. van Eijk (2010). Do people who like diversity practice diversity in neighbourhood life? Neighbourhood use and the social networks of 'diversity-seekers' in a mixed neighbourhood in the Netherlands, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(2), 313-332.
- Blokland, T. & J. Nast (2014). From public familiarity to comfort zone. The relevance of absent ties for belonging in Berlin's mixed neighbourhoods. *International Journal of Urban and Regional Research*, 38, 4, 1142-1159.
- Broekhuizen, J., E. van Marissing & R. Wonderen (2012). *Samenleven met verschillen in Oost*. Amsterdam: Verwey-Jonker Instituut & Bureau Onderzoek en Statistiek.
- Brown, K., A. Mondoön & A. Winter (2021). The far right, the mainstream and mainstreaming. Towards a heuristic framework. *Journal of Political Ideologies*. Doi: 10.1080/13569317.2021.1949829.
- Cankaya, S. (2020). *Mijn ontelbare identiteiten*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Crul, M. & F. Lelie (2019). The integration of people of Dutch descent in superdiverse neighborhoods. In: P. Scholten, M. Crul en P. van Laar (Eds.), Rotterdam. *A reluctant superdiverse city*. Dordrecht: Springer.
- Crul, M. & F. Lelie (2021). Measuring the impact of diversity attitudes and practices of people without migration background on inclusion and exclusion in ethnically diverse context. Introducing the diversity attitudes and practices impact scales.

- Ethnic and Racial Studies*, 44(13), 2350-2379.
- Crul, M. & F. Lelie (in publicatie). A reflexive turn in integration and assimilation studies. The importance of the power of white people without migration background. In: J. Dahinden & A. Pott (Eds.), *Reflexivities. IMISCOE Research Series*, Dordrecht: Springer.
  - Crul, M. & J. Schneider (2010). Comparative context integration theory. Participation and belong in Europe's large cities. *Journal Ethnic and Racial Studies*, 34(4), 1249-1268.
  - Crul, M., J. Schneider & F. Lelie (2012). *The European second generation. Does the integration context matter?* Amsterdam: Amsterdam University Press.
  - Crul, M., J. Schneider & F. Lelie (2013). *Superdiversiteit. Een nieuwe visie op integratie*. Amsterdam: VU-uitgeverij.
  - Crul, M., F. Lelie, E. Keskiner, L. Michon & I. Waldring (2023) How do people without migration background experience and impact today's superdiverse cities?, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Doi: 10.1080/1369183X.2023.2182548.
  - Crul, M., F. Lelie & M. Song (2023). People without a migration background in a union with a partner with a migration background. The bi-directional impact of a mixed union. *Journal of Ethnic and Migration Studies*.
<https://doi.org/10.1080/1369183X.2023.2182551>.
  - Crul, M., C. Steinmetz & F. Lelie (2020). How the architecture of housing blocks amplifies or dampens interethnic tensions in ethnically diverse neighbourhoods. *Social Inclusion*, 8(1), 194-202. Doi: <http://dx.doi.org/10.17645/si.v8i1.2109>.
  - Dahlström, C. & P. Esiason (2013). The immigration issue and anti-immigrant party success in Sweden 1970-2006. A deviant case analysis. *Party Politics*, 19(2), 343-364.
  - Eerste Nederlandse Systematisch Ingerichte Encyclopedie (Ensie) (2022). <https://www.ensie.nl/redactie-ensie/integratie>. Geraadpleegd op 10-01-2023.
  - Gest, J. (2016). *The new minority. White working-class politics in an age of immigration and inequality*. Oxford: Oxford University Press.
  - Gilroy, P. (2004). *After empire. Melancholia or convivial culture?* New York: Routledge.
  - Haga, G. (2000). *White nation. Fantasies of white supremacy in a multicultural society*. New York: Routledge.
  - Hochschild, A. (2016). *Strangers in their own land. Anger and mourning on the American right*. New York: New Press.
  - Horowitz, D. (1985). *Ethnic groups in conflict*. Berkeley: University of California Press.
  - Jiménez, T. (2017). *The other side of assimilation. How immigrants are changing American life*. Los Angeles, University of California Press.
  - Kasinitz, P., M. Waters, J. Mollenkopf & J. Holdaway (2008). *Inheriting the city. Children of immigrants come of age*. New York: Russell Sage Foundation Publications.
  - Kaufmann, E. (2018). *Whiteshift: Populism, immigration and the future of white majorities*. London: Penguin.

- Keskiner, E. & I. Waldring (2023). Revisiting the established-outsider constellation in a gentrifying majority-minority neighborhood. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. Doi: <https://doi.org/10.1080/1369183X.2023.2182554>.
- Knipprath, K., M. Crul, I. Waldring & X. Bai (2021). Urban space and social cognition. The effect of urban space on intergroup perceptions. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 697(1), 192-206. Doi: <https://doi.org/10.1177/00027162211058710>.
- Kraus, L. (2022). *Upside-down and inside-out. How do people without a migration background react to being a numerical ethnic minority?* Amsterdam: PhD-thesis VU University.
- Kraus, L. & M. Crul (2022). Signaling inclusion, increasing belonging. People without a migration background in ethnically diverse neighborhoods. *City, Culture and Society*, 30, 1-7. Doi: [10.1016/j.ccs.2022.100461](https://doi.org/10.1016/j.ccs.2022.100461).
- Kros, M. & M. Hewstone (2020). Negative and positive interethnic contact and the association of ethnic neighbourhood composition with trust, cohesion, and prejudice. *European Sociological Review*, 36(6), 937-956. Doi: <https://doi.org/10.1093/esr/jcaa032>.
- Lamont, M. (2002). *The dignity of working men. Morality and the boundaries of race, class and immigration*. Cambridge: Harvard University Press.
- Luhmann, N. (1984). *Soziale Systeme. Grundriß einer allgemeinen Theorie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Marissing, E. van (2014). *Overlast en criminaliteit op IJburg*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Martinovic, B. (2013). The inter-ethnic contacts of immigrants and natives in the Netherlands. A two-sided perspective. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39(1), 69-85.
- Mepschen, P. (2016). *Everyday autochthony. Difference, discontent, and the politics of home in Amsterdam*. Amsterdam: PhD-thesis Universiteit van Amsterdam.
- Moïsi, D. (2009). *The geopolitics of emotion. How cultures of fear, humiliation, and hope are reshaping the world*. New York: Doubleday.
- Nussbaum, M.C. (2012). *The new religious intolerance. Overcoming the politics of fear in an anxious age*. Cambridge: Harvard University Press.
- Parker, P. (1978). For the white person who wants to know how to be my friend. In: P. Parker, *Movement in black. The collected poetry of Pat Parker, 1961-1978*. Oakland: Diana Press.
- Paolini, S., J. Harwood, M. Rubin, S. Husnu, N. Joyce & M. Hewstone (2014). Positive and extensive intergroup contact in the past buffers against the disproportionate impact of negative contact in the present. *European Journal of Social Psychology*, 44(6), 548-562.

- Pettigrew, T. (1998). Intergroup contact theory. *Annual Review of Psychology*, 49(1), 65-85.
- Pettigrew, T. & L. Tropp (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(5), 751-783.
- Portes, A. & R. Rumbaut (2001). *Legacies. The story of the immigrant second generation*. Los Angeles: University of California Press.
- Portes, A. & M. Zhou (1993). The new second generation. Segmented assimilation and its variants. *Annals*, 530, 74-96.
- Putnam, R. (2007). E Pluribus Unum. Diversity and community in the twenty-first century. The 2006 Johan Skytte prize lecture. *Scandinavian Political Studies*, 30(2), 137-174.
- Rooduijn, M., B. Burgoon, E. van Elsas & H. van der Werfhorst (2017). Radical distinction. Support for radical left and radical right parties in Europe. *European Union Politics*, 18(4), 536-559.
- Schinkel, W. (2018). Against 'immigrant integration'. For an end to neocolonial knowledge production. *CMS*, 6, 31. Doi: <https://doi.org/10.1186/s40878-018-0095-1>.
- Schut, J. & I. Waldring (2023). Micro labor, ambivalence and discomfort. How people without a migration background strategically engage with difference in a majority-minority neighborhood. *Journal of ethnic and migration studies*. Doi: <https://doi.org/10.1080/1369183X.2023.2182553>.
- Sipma, T. & C. Berning (2021). Economic conditions and populist radical right voting. The role of issue salience. *Electoral Studies*, 74. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2021.102416>.
- Smet, P. & N. Kreuk (2008). Together or separate in the neighbourhood? Contacts between natives and Turks in Amsterdam. *The Open Urban Studies Journal*, 1, 35-47.
- Stockemer, D. (2016). The success of radical right-wing parties in Western European regions. New challenging findings. *Journal of Contemporary European Studies*, 54(4), 999-1016.
- Tersteeg, A. & F. Pinkster (2016). Us up here and them down there. How design, management, and neighborhood facilities shape social distance in a mixed-tenure housing development. *Urban Affairs Review*, 52(5), 751-779.
- Vertovec, S. (2023). *Superdiversity. Migration and social complexity*. Londen: Routledge.
- Wekker, G. (2016). *White innocence. Paradoxes of colonialism and race*. Durham: Duke University Press.
- Wessendorf, S. (2014). *Commonplace diversity. Social interactions in a super-diverse context*. Dordrecht: Springer.
- Wonderen, J. & J. Broekhuizen (2012). *Samenleven met verschillen in West*. Amsterdam: Verwey-Jonker Instituut & OIS.v

De nieuwe minderheid

Over mensen zonder migratieachtergrond

Na ruim veertig jaar discussie, onderzoek en beleid gericht op migranten, hun kinderen en hun kleinkinderen is het tijd voor een boek over de vergeten groep in het integratiedebat: de mensen zonder migratieachtergrond. Zij vormen inmiddels een numerieke minderheid in veel grote steden. Hoe ervaren zij de superdiverse stad? Nemen zij deel aan de diversiteit?

In het internationale Becoming a Minority-onderzoek kregen we antwoord op deze vragen. Deze nieuwe minderheid vindt het doorgaans een verrijking om in een cultureel diverse stad te wonen, maar tegelijkertijd hebben maar weinigen van hen een gemengde vriendengroep. Veel mensen zonder migratieachtergrond hebben niet van jongs af aan geleerd om diversiteit in de praktijk 'te doen'.

Dit boek laat zien dat degenen die zich de kunst van het samenleven wel hebben eigen gemaakt zich meer thuis voelen in de superdiverse stad, en meer contacten en plezierige interacties hebben. Participeren in een diverse omgeving blijkt goed voor je eigen welzijn.

ISBN 978 90 8659 887 8

9 789086 598878